economie I **eseu** I idei I politologie

ALAIN BESANÇON

Anatomia unei stafii

Falimentul unei utopii întrupate

HUMANITAS

ALAIN BESANÇON

Anatomia unei stafii

Falimentul unei utopii întrupate

Traducere din franceză și note de
MONA ANTOHI și SORIN ANTOHI

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Alain Besançon s-a născut în 1932, la Paris. A absolvit Institutul de Studii Politice din Paris în 1952; este doctor în istorie (1957) și în litere (1977). A fost cercetător la CNRS (1959–1963), apoi profesor la École des Hautes Études en Sciences Sociales (1963–1992). A desfășurat numeroase stagii ca cercetător și a fost *visiting professor* la instituții academice de prestigiu: Columbia University, Rochester University, Wilson Center, Stanford University, Academia de Științe a URSS.
Discipol al lui Raymond Aron, Alain Besançon este unul dintre cei mai proeminenți specialiști în istoria rusă și sovietică. Numeroasele sale lucrări științifice au fost publicate în reviste precum: *Daedalus*, *Journal of Contemporary History*, *Encounter*, *Survey Commentary*, *Policy Review*, *Annales*, *Contrepoint*, *Commentaires*, *Archivio di Filosofia*, *Revista de Occidente*. A fost tradus târziu în țările Europei de Est, dar a avut mereu o intensă circulație clandestină, în special în Polonia și URSS. Academia Franceză l-a distins cu Marele Premiu pentru Eseu și Premiul pentru Istorie.
Opere: *Le tsarévitch immolé* (1967, 1991), *Entretiens sur le Grand siècle russe et ses prolongements* (în colaborare cu Wladimir Weidlé și alții, 1971), *Histoire et expérience du moi* (1971), *Éducation et société en Russie* (1974), *L'Histoire psychanalytique, une anthologie* (1974), *Court traité de soviétologie à l'usage des autorités civiles, militaires et religieuses* (1976), *Les Origines intellectuelles du léninisme* (1977, 1986; trad. rom. Humanitas, 1993, 2007), *La Confusion des langues* (1978; trad. rom. Humanitas, 1992), *Présent soviétique et passé russe* (1980, 1986), *Anatomie d'un spectre* (1981; trad. rom. Humanitas, 1992), *La Falsification du bien. Soloviev et Orwell* (1985), *Une génération* (1987), *Vendredis* (1990), *L'Image interdite: une histoire intellectuelle de l'iconoclasme* (1994; trad. rom. Humanitas, 1996), *Trois tentations dans l'Église* (1996; trad. rom. Humanitas, 2001), *Le Malheur du siècle* (1998; trad. rom. Humanitas, 1999, 2007), *Émile et les menteurs* (2008), *Cinq Personnages en quête d'amour: amour et religion* (2010), *Sainte Russie* (2012; trad. rom. Humanitas, 2013), *Le protestantisme américain: de Calvin à Billy Graham* (2013).

Redactor: S. Skultéty
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Bernadette Filip
DTP: Florina Vasiliu, Carmen Petrescu

Alain Besançon
Anatomie d'un spectre. L'économie politique du socialisme réel
© Editions Calmann-Lévy, 1981, 1994
All rights reserved.

© HUMANITAS, 2014, pentru prezenta versiune românească

ISBN 978-973-50-4440-4
Descrierea CIP este disponibilă la
Biblioteca Națională a României.

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021 408 83 50, fax 021 408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372 743 382, 0723 684 194

Prefață

Puține sectoare ale gândirii economice s-au prăbușit atât de spectaculos și complet ca acela care avea drept obiect economia sovietică. Gândirea socialistă, înainte de luarea puterii de către Lenin, concepuse un model de care nu se îndoia că este aplicabil. Iată că un regim care, spre deosebire de utopiile trecutului, rămânea la putere declara că aplică socialismul și aducea dovezi în acest sens. În vremea lui Stalin, într-o perioadă în care lumea occidentală se zbătea în criză, exista o creștere economică cu două cifre, sprijinită de un întreg aparat statistic. U.R.S.S. îi invita pe observatorii occidentali să se convingă ei înșiși. Ea le înlesnea vizite în colhozuri prospere, în uzine gigantice. Ultimele îndoieli au fost risipite de succesele aparatului de producție sovietic din timpul războiului. Astfel s-a dezvoltat, în Occident, o vastă bibliotecă economică, uneori sprijinindu-se cu toată credulitatea pe cifrele furnizate de Gosplan, alteori supunându-le examenului critic celui mai minuțios. Această a doua categorie a fost cea mai pernicioasă. Căci, dacă primii erau cel mai adesea simpatizanți ai comunismului, cei din urmă

nu erau câtuşi de puţin, şi prin urmare erau consideraţi ca „obiectivi" şi credibili.

Astăzi este limpede că această bibliotecă, alcătuită din sute de volume, trebuie trimisă la topit. Experienţa a decis astfel, şi exemplul cel mai notabil este cel al Germaniei de Est. Aceeaşi bibliotecă ne anunţa că R.D.G. era una din primele puteri industriale de pe glob, că dezvoltarea, modernitatea, organizarea, investiţiile sale făceau din ea un model de economie socialistă perfect capabil să rivalizeze cu modelul capitalist al Republicii Federale Germania. Din nefericire, când, odată cu căderea Zidului, s-a putut merge la faţa locului, s-a descoperit o gigantică şi fetidă ladă de gunoi, echipată cu maşini vetuste şi uzine bune de închis. Toate acestea erau inimaginabile chiar pentru germanii din Vest, a căror intimitate cu vecinul socialist era mare, şi care călătoreau şi vizitau ţara aproape când şi cum doreau.

Cartea de faţă încearcă să explice cauzele erorii. Cunoştinţele mele despre U.R.S.S., construite pornind de la istoria sa şi de la un sejur, precum şi de la mărturia disidenţilor săi, dădeau acestei savante biblioteci un aer de irealitate pe care doream să-l lămuresc. Concluzia mea, se va vedea, a fost că eroarea venea din dorinţa de a aplica economiei de tip sovietic categoriile economiei politice clasice. Or, fie că această lume este lipsită de economie (o politică ţinându-i locul), fie că se supune unor legi economice de tip nou, cărora trebuie să le formulăm principiile şi să le elaborăm conceptele. Am încercat deci să imaginez ce putea fi economia unei ţări supuse „socialismului real" (cum se spunea sub

Brejnev), astfel încât faptele pe care le cunoşteam empiric, atât de contradictorii cu tabloul pe care i-l făceau economiştii occidentali, să intre în cadrul unei teorii coerente. Trebuia deci să le deduc dintr-un postulat dificil de conceput, pentru că era străin restului omenirii. De departe demersul meu semăna cu construcţia geometriilor neeuclidiene: puţin imaginabile, şi totuşi riguroase.

Numai asupra regimului sovietic se pot risca deducţii de acest gen. Asupra oricărei ţări normale, care există în mod natural, în complexitatea ei infinită, aceasta ar fi o nebunie. Dar sistemul sovietic, pentru că este suspendat de o idee abstractă simplă, socialismul, aflat într-o luptă fără sfârşit cu o realitate rebelă, se învârte într-un cerc strâmt şi ascultă de mecanisme anormal de simple. Pornind de la postulatul socialist, îl putem reconstrui *more geometrico*. Dar acest postulat este greu de înţeles, căci noţiunea de „socialism" (în sensul leninist al termenului) scapă când o observăm atent. Nu este conform cu obiceiurile economiştilor să se conceapă un sistem care nu are drept scop producţia de avuţie, şi nici atribuirea de avuţie socială clasei dominante, ci construcţia „socialismului", adică, în ultimă analiză, a neantului.

Această carte, scrisă în 1980, a apărut în 1981. Probabil că ea corespundea în oarecare măsură realităţii, de vreme ce a fost imediat tradusă clandestin în polonă, cehă, vietnameză, rusă. Traducătorul rus a fost pedepsit pentru aceasta cu câţiva ani de lagăr. În Franţa ea a fost însă primită defavorabil. Maestrul meu venerat,

Raymond Aron, a socotit că împinsesem gluma prea departe. Alfred Sauvy, om eminent, dar care în 1950 credea că în curând Cortina de Fier va funcţiona invers, pentru a-l împiedica pe muncitorul occidental să fie atras de înaltul nivel de trai sovietic, a fost sever: treceam sub tăcere „tot ceea ce mergea bine" în U.R.S.S. Jean Fourastié a avut o reacţie interesantă: a scris că, citindu-mă, a avut o impresie de coşmar.

Au trecut zece ani. Brejnev a murit, şi Gorbaciov domneşte de şase ani. Unde ne aflăm? Două fapte par marcante. Mai întâi, începe să se bănuiască adevărul despre capacitatea productivă a economiei sovietice. C.I.A., care ieri încă producea cifre pe cât de optimiste, pe atât de fanteziste, s-a făcut atât de tare de râs, încât a devenit prudentă. Mâine ea va fi înţeles că nu trebuie date cifre, pentru că ele nu există. Se evaluează mai bine ponderea economiei de război. C.I.A. o evalua la 12% din P.N.B. Sovieticii mărturisesc astăzi în mod curent 43%, ceea ce, potrivit lui Afanasiev, reprezintă mai mult decât sub Stalin în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

Dar comunismul, care profita politic de pe urma triumfurilor sale imaginare, cunoaşte arta de a extrage acelaşi avantaj politic din dezastrele sale reale. El agită în faţa Occidentului spectrul haosului pentru a primi de la acesta un ajutor sporit; ajutor politic (Occidentul se angajează să nu facă nimic care ar ajuta naţiunile supuse să iasă din imperiu) şi economic: sporirea sumei totale a subvenţiei sale şi furnizarea tehnologiei de care

armata sovietică are cea mai urgentă nevoie. Imaginea pe care U.R.S.S. încearcă să o dea despre ea însăşi a trecut astfel brusc de la „viitorul luminos" la prezentul dramatizat în mod intenţionat, până la a face ca o simplă penurie să pară o foamete etiopiană, capabilă să provoace caritatea democraţiilor.

Pe de altă parte, Gorbaciov a zdruncinat puternic sistemul moştenit de la Brejnev. Mai multe politici economice au fost încercate succesiv, fără spirit de continuitate şi fără coerenţă – şi unele, şi altele acoperite de termenul „Perestroika", termen care nu a însemnat niciodată altceva decât voinţa Partidului, aşa cum se exprima ea contradictoriu în cursul celor şase ani de încercări şi eroare.

El a vrut mai întâi să-i pună din nou la muncă pe sovietici, printr-o serie de măsuri coercitive orchestrate printr-o campanie de entuziasm, cum sunt lansate periodic de şaptezeci de ani încoace, cea mai frapantă fiind semiprohibiţia alcoolului. Această „strângere a şurubului", care a durat până în 1986, a eşuat. Sovieticii nu au muncit mai mult, şi au băut la fel ca înainte. Tipul de N.E.P. încercat apoi nu a dat rezultat. Populaţia obosită, suspicioasă şi nesigură de drepturile sale preferă să aştepte decât să facă ceva. Regimul nu mai are forţa de a controla îndeaproape populaţia, ceea ce figura în logica iniţială a neostalinismului, ci se teme mai mult ca oricând să nu piardă controlul care-i mai rămâne, ceea ce condamnă vagile tentative de injectare a unui minimum de economie de piaţă; pe scurt, din toate legile contradictorii şi pseudoreformele, rămân puterea

mafiilor, puterea complexului militar-industrial şi penuriile. Acestea sunt cele mai acute de la război încoace, dar ele sunt cu atât mai neliniştitoare cu cât se produc în timp de pace şi nu sunt cauzate de o tulburare revoluţionară de tipul comunism de război sau colectivizare a satelor. Ele sunt, pur şi simplu, produsul socialismului obişnuit, ajuns la capătul resurselor sale.

În clipa în care scriu aceste rânduri, în 1991, sistemul zdruncinat pare pe cale de a se reconstitui. Schema care îl rezumă este încă valabilă. Sfera socialistă este încă la locul ei, cu sectorul I, probabil umflat (cheltuielile militare au sporit), sectorul II, mai ruinat ca oricând, şi sfera sa nesocialistă, cu atât mai necesară cu cât sfera socialistă se află în dificultate.

Zguduirea va fi probat, încă o dată, incompatibilitatea puterii socialiste cu piaţa, dreptul şi proprietatea. Dreptul şi proprietatea sunt în situaţia raportului „găină–ou", căci nu există drept fără proprietate, proprietate fără drept, şi nu se poate restabili unul, când a fost distrus, fără a fi restabilit, celălalt. Nu se prea ştie cum trebuie procedat, dar aceasta nu constituie o grijă a conducătorilor sovietici. Atâta vreme cât vor fi la putere, legile economiei socialiste vor rămâne în vigoare. Pe ele se bazează efectiv puterea.

Pentru a termina, trebuie să adaug un post-scriptum. El priveşte demografia. Când am schiţat tabloul meu economic, acesta era ipotetic. Zece ani mai târziu, el a fost verificat. Îmi asum aici acelaşi risc pentru demo-

grafia sovietică. Ea formează un fundal pentru tabloul economiei și îl reflectă. Consider că el a fost falsificat din motive identice. Dar continuăm să acceptăm, pe încredere, statisticile demografice. Nu criticăm serios cifra populației totale (288 de milioane de locuitori), și nici pe cea a populației ruse (140 de milioane).

Or, ar trebui să avem rezerve față de statistica demografică din același motiv pentru care ar fi trebuit să ne îndoim de statistica economică. Și una, și cealaltă formează într-adevăr o miză politică responsabilă de falsificarea lor. Statistica ar trebui să demonstreze, prin rapiditatea creșterii economice, superioritatea socialismului. Care este miza politică ce apasă asupra demografiei?

Ea trebuie în primul rând să releve o creștere normală și armonioasă a populației și să disimuleze în consecință uriașele „locuri goale" lăsate de foametea artificială, gulag, starea sanitară și familială lamentabilă, provocate de socialism. Ea trebuie, de asemenea, din rațiuni de forță, să mențină ideea unui excedent față de populația americană; în fine, din aceleași motive, să lase să se presupună un raport satisfăcător ruși/neruși, în mod accesoriu slavi/neslavi.

Aceste trei motive sunt la originea primei mari falsificări atestate și de acum recunoscute de sovieticii înșiși. Stalin decisese că sporirea populației trebuia să fie de 3 milioane pe an. Autorii recensământului din 1937 au identificat o cifră inferioară „planului". Găsiseră, o știm acum, aproximativ 163 de milioane de locuitori. Stalin i-a împușcat deci și i-a deportat pe responsabilii

acestui „sabotaj". A anulat recensământul şi, în 1940, în ajunul războiului, a avansat cifra perfect arbitrară de 190 de milioane. Chiar ţinând cont de anexările realizate de comun acord cu Hitler, populaţia nu putea depăşi 178 de milioane. Pornind de la această dată, statisticile fac obiectul unei falsificări cumulative, de vreme ce cifrei false trebuie să i se adauge, în anul următor, o cifră şi mai puţin conformă realităţii.

În 1959, de exemplu, guvernul a lansat cifra de 209 milioane de locuitori, deci o creştere de 20 de milioane în raport cu cifra deja exagerată din 1940. Or, în timpul acestei perioade, între alte nenorociri, U.R.S.S. a suferit pierderile de război (20 de milioane invocate), la care s-au adăugat cele ale gulagului. O parte considerabilă a populaţiei masculine fertile s-a găsit împiedicată de la reproducere fie de mobilizare, fie de deportare. Cum se explică o creştere atât de considerabilă?

Din 1959, populaţia sovietică sporeşte oficial într-un ritm regulat, apropiat tocmai de cele 3 milioane pe an considerate dezirabile de către Stalin. În ciuda tuturor mărturiilor asupra destrămării familiei, ratei crescute a divorţurilor, abandonurilor, avorturilor, mortalităţii infantile, proastei stări sanitare generale, imposibilităţii de a găsi o locuinţă etc., statistica demografică ne oferă o rată de fecunditate aproape ideală, de 2,1%, superioară ratei europene, şi o populaţie totală de 288 de milioane, din care ruşii formează în continuare aproximativ o jumătate.

Dar acestea sunt contrazise sau puse sub semnul întrebării de mai multe fapte, dintre care vreau să semnalez doar câteva:

1. Recensământul din 1926, a cărui valoare științifică este incontestabilă, este consemnat într-o publicație în cincizeci de volume.

La recensământul din 1959, nu mai există decât șaisprezece, la recensământul din 1970 – șapte, la recensământul din 1979 – unul singur. Această sărăcie crescândă a datelor este semnificativă. Este mai ușor să falsifici un volum de statistici decât cincizeci. Cât despre ultimul recensământ, ordonat în 1989 de Gorbaciov, și care trebuia să fie, *glasnost oblige*, absolut sincer, nu avem noutăți până acum.

2. Rata de urbanizare sovietică a crescut pe măsură ce satele se goleau. Ea ar fi de 65%, față de 73% în Statele Unite. Cele două țări ar trebui deci să aibă o populație urbană echivalentă: 182 de milioane în Statele Unite.

Cu toate acestea, când examinăm lista principalelor orașe ale U.R.S.S., constatăm că primele trei (Moscova, Leningrad, Kiev) reprezintă împreună populația New Yorkului; că următoarele șase (Baku, Taşkent, Gorki, Kuibîşev, Minsk, Sverdlovsk) însumează 9 milioane de locuitori, deci ceva mai puțin decât Los Angeles. Următoarele douăsprezece au populația reunită din Chicago și Detroit. Dar unde sunt, în U.R.S.S., orașe ca Boston, Philadelphia, San Francisco, Baltimore, Washington, Houston, Dallas, St. Louis, New Orleans

etc.? Or, dacă populaţia sovietică nu mai trăieşte la ţară, dar nici în oraşe, unde este?

3. Când, pentru a interpreta anuarele statistice, cifrele demografice se compară cu cele din ziare şi reviste, se observă că ele provin, toate, din acelaşi loc, Goskomstat, Comitetul de stat pentru statistică. Inutil de căutat în altă parte. Controlul este absolut. Am căutat în presa şcolară date asupra înscrierilor la şcoala primară. Am găsit puţine şi ele vin fără excepţie de la acelaşi Goskomstat. Totuşi, aceste ziare aduc mărturie despre lipsa acută a mâinii de lucru în agricultură şi industrie. Presa militară este plină de plângeri privind numărul neîndestulător şi starea fizică nesatisfăcătoare a recruţilor. Dar misterul este bine păzit. Atât de bine, încât demografii occidentali sunt incapabili să propună o cifră alternativă.

Este de înţeles. Revelaţia unui deficit catastrofal ar constitui un şoc mai grav în demografie decât în economie. Cifrele oficiale înregistrează deja o lipsă de 100 de milioane de oameni faţă de prevederile făcute în 1914. Dar dacă lipsa ar fi şi mai mare?

Apoi, dacă într-adevăr populaţia sovietică, şi mai ales populaţia rusă, ar fi mai slabă decât se afirmă astăzi, toate analizele politice şi militare occidentale ar fi date peste cap. Aceasta explică de ce datele demografice rămân *top secret*.

(1991)

Falsele evidențe[1]

Economia sovietică este obiectul unei munci științifice considerabile, care dă de lucru în Statele Unite și în Europa la numeroase centre de studii, alimentând o vastă literatură și mai multe periodice de specialitate. Dar cei care s-au născut în U.R.S.S. sau care au abordat problema sovietică prin intermediul istoriei, literaturii, călătoriilor, povestirilor emigranților nu o recunosc în descrierile economiștilor, ca și cum ar exista o distanță de netrecut între sistemul determinat de aceștia din urmă, cu dimensiunile și cifrele sale, și celălalt sistem, fără dimensiuni și fără cifre, pe care l-au construit puțin câte puțin din instinct, sprijinindu-se doar pe experiență trăită. O trăsătură remarcabilă a mediului sovietizant o constituie faptul că o anumită abordare economică a realității sovietice, oricât ar fi de savantă, onestă, complexă, este întâmpinată de cei care practică

1. Prin *socialism real*, conform accepției impuse de Leonid Brejnev, înțeleg regimul în vigoare în U.R.S.S. și în celelalte state din „lagărul socialist". Folosesc deci ca aproximativ sinonime: *socialist*, *sovietic*, *bolșevic*, *comunist*. Bineînțeles, *social-democrat* nu trebuie inclus în aceeași serie.

o altă abordare cu un scepticism atât profund, o neîncredere atât de mare, încât ei renunţă să critice – neştiind cu ce să înceapă – şi, curând, să se informeze. În această privinţă, au o atitudine asemănătoare cu a disidenţilor sovietici, care întâmpină cifrele oficiale şi cifrele la care ajung economiştii occidentali doar cu zâmbete şi ridicat din umeri.

Aceste atitudini nu sunt noi. De fapt, nimic nu se schimbă mai puţin decât răspândirea opiniilor despre fenomenul sovietic, cu excepţia fenomenului însuşi. Să analizăm perioada antebelică. Între 1917 şi 1929, interesul opiniei occidentale faţă de economia sovietică a fost slab. În afară de distrugerea sa aproape totală şi reconstrucţia sa precară şi empirică, nu era mare lucru de spus. Dar când au izbucnit, pe de o parte, criza mondială, pe de alta, veştile despre colectivizare şi primul cincinal, economia sovietică a devenit o miză intelectuală de prim ordin. Să lăsăm deoparte atitudinea religioasă a comuniştilor occidentali şi a tovarăşilor lor de drum. Mai interesantă, intelectual, a fost reacţia opiniei savante necomuniste şi uneori anticomuniste. Primul său gest a fost de a accepta ca demne de încredere cifrele furnizate de guvernul sovietic. Pornind de la aceste date, s-au evaluat, comparativ, avantajele economiei planificate şi ale economiei de piaţă şi s-a pus întrebarea dacă nu se puteau injecta în economiile occidentale unele din procedeele despre care sistemul sovietic asigura că ar fi ale sale. În această perioadă de şomaj masiv, de recesiune, nu s-ar fi putut găsi, oare, inspiraţie în dominaţia sovietică asupra economiei, în

momentul în care, în Vest, ea scăpa de sub control? Imediat după război, invocând tot exemplul sovietic, statele, în special statul francez, au trecut la naționalizare, la punerea la punct a unor metode statistice rafinate, în fine, la proceduri de investigare și dirijare cărora au ținut să le dea frumoasa denumire de *plan*. Unii economiști necomuniști, care aveau adesea viziunile cele mai perspicace asupra a ceea ce trebuia făcut la ei, nu simțeau nevoia să supună analizei critice datele care le parveneau din Est, ci, dimpotrivă, le acceptau ca pe tot atâtea argumente pentru a determina adoptarea unei politici economice mai potrivite de către guvernele lor. În întregime orientat către Occident, Sauvy admitea că nivelul de trai sovietic îl va depăși curând pe al nostru și că, de fapt, Cortina de Fier va funcționa invers, pentru a-i împiedica pe proletarii noștri să ajungă acolo și să invidieze prosperitatea camarazilor lor ruși[1].

Nu toți mergeau atât de departe. Pentru că ei cunoșteau mai bine istoria și trecutul economic al Imperiului rus, respingeau viziunea unei *tabula rasa* pe care noul regim și-ar fi inițiat „dezvoltarea". Pentru că ei cunoșteau țara, nu acceptau orbește tabloul economic oficial. Au început deci să trieze datele, să le critice, să pondereze statisticile. Au ajuns la un tablou puțin strălucitor, deși asemănător. În locul unei recuperări iminente, trebuia prevăzută o recuperare cu o scadență mai îndepărtată. În locul unei armonii

1. *Cf. Le Monde*, 30 octombrie 1952.

universale, trebuiau recunoscute ici şi colo unele disparităţi, o industrie uşoară înapoiată, o agricultură profund handicapată. În locul unei creşteri economice de 12%, se admitea o rată de 8%, chiar de 4%. Într-adevăr, spuneau aceşti economişti, dificultăţile situaţiei internaţionale, *povara înarmării,* greşelile lui Stalin, *rigiditatea structurilor*, inabilitatea planificatorilor, toate acestea cântăreau greu, împiedicau o gestiune raţională, opreau avântul. Dar *rigidităţile* nu erau totuşi incorigibile. Măsuri recente arătau că guvernul sovietic se decidea, în sfârşit, să se ocupe serios de agricultură, de atâta vreme *neglijată*. La Novosibirsk, echipe de matematicieni, dotate cu calculatoare, făceau ultimele retuşuri unor modele econometrice la fel de rafinate ca acelea de la I.N.S.E.E. (Institut national des statistiques et des études économiques). Reforma Liberman anunţa o *flexibilizare*, o *liberalizare* şi multe altele.

În faţa unor asemenea poziţii atât de rezonabile, atât de competente, doar din obscurantism sau dintr-un negativism intolerabil puteai rămâne neîncrezător. Au existat totuşi, dintotdeauna, oameni care au susţinut că minciuna sovietică era atât de grosolană, încât toate aceste cifre nu aveau nici un sens, refuzând să acorde vreun fundament planificării, colhozului, *hozrasciot*-ului, şi ridiculizând marile *realizări*. Dar aceşti oameni nu se dădeau în vânt după economie. În plus, datorită faptului că U.R.S.S. făcuse dovada unor succese deosebite în război, şi pentru că lansase *sputnik*-ul, opinia „disidentă" a fost descalificată.

Aceasta îmi aduce aminte de o conversație pe care am avut-o la Moscova cu o doamnă în vârstă, în 1961. „Da, îi spuneam eu acestei prietene, acest regim este cumplit, dar, în ritmul actual de dezvoltare, veți sfârși prin a vă moderniza. În zece ani, în douăzeci de ani, stilul vieții materiale se va fi schimbat atât de mult, încât stilul vieții politice se va schimba și el, de voie, de nevoie." Femeia m-a privit și a tăcut. Prin cuvintele mele imprudente, mă situam printre imbecilii incorigibili cărora este inutil să încerci să le deschizi ochii. Simplul fapt că mi-am închipuit că în 1981 prăvăliile din Moscova vor fi aprovizionate, că nu vor mai fi cozi, că populația va beneficia de un ansamblu de bunuri și servicii comparabile cu cele de care se bucura Europa anului 1961 i se părea de neconceput și constituia dovada unei rătăciri de neiertat. Această femeie nu se pricepea câtuși de puțin la economie. Ea se baza pe cu totul altceva. Desigur, avea dreptate.

Să analizăm trei afirmații curente ca acestea:

1. „U.R.S.S., cu o producție anuală de 145 de milioane de tone de oțel, este prima putere siderurgică a lumii."

Se știe că U.R.S.S. nu produce mai multe automobile decât Spania; că echiparea gospodăriilor populației cu aparate confecționate din oțel nu este comparabilă cu a noastră; că rețeaua căilor ferate nu este mai lungă decât cea a Indiei; că rețeaua rutieră este net inferioară celei din Franța; că producția de tancuri nu poate absorbi, oricât de exagerată ar fi ea, mai mult de una sau două milioane de tone de oțel. Ce poate, așadar,

însemna această cifră de 145 de milioane de tone, echivalentul producţiei reunite a Japoniei şi Germaniei, care produc împreună vreo douăsprezece milioane de automobile şi multe alte bunuri? Trebuie deci să presupunem că în aceste 145 de milioane de tone figurează: 1. producţia de oţel real; 2. producţia de oţeluri inferioare; 3. producţia de oţeluri rebutate; 4. producţia de oţel pentru rugină; 5. producţia de pseudooţel şi 6. pseudoproducţia de oţel. Un specialist în economia sovietică este, fără îndoială, capabil să repartizeze producţia de oţel între aceste şase capitole. El justifică în cele din urmă cifra de 145 de milioane de tone ţinând cont de risipă, de utilizarea diferită a oţelului, de pierderi etc. E adevărat că afirmaţia „prima putere siderurgică a lumii" trebuie înţeleasă dincolo de sensul său obişnuit, căci nu se poate compara decât ceea ce este comparabil. Statele Unite şi Japonia, a doua şi a treia dintre puterile siderurgice mondiale, şi la care este foarte uşor de analizat cum îşi utilizează oţelul, nu produc în cantitate comparabilă ultimele cinci categorii de oţel, pe care U.R.S.S. le toarnă cu o abundenţă extraordinară în laminoare gigantice.

2. „Venitul pe cap de locuitor şi nivelul de trai situează U.R.S.S. printre ţările dezvoltate, puţin mai sus (sau, după alţii, puţin mai jos) decât Spania."

Unii autori iau în calcul rubla la cursul oficial, ceea ce este o absurditate. Cu toate acestea, majoritatea ţin cont de faptul că rubla se negociază pe piaţa neagră la a cincea parte din valoarea sa nominală şi că valoarea

sa reală nu depășește o treime din aceasta. Dar, adaugă ei, anumite servicii sunt aproape gratuite, cum ar fi locuința, îngrijirea medicală, învățământul. Ei încearcă, de asemenea, să evalueze nivelul de trai real ținând cont de bunurile pe care le poate cu adevărat cumpăra cu salariul său sovieticul de mijloc, listă ce poate fi pusă în paralel, punct cu punct, cu lista a ceea ce poate achiziționa salariatul spaniol. Totuși, se pare că asemenea apropieri, neglijând aspectul calitativ, golesc de orice semnificație măsurile cantitative. Locuință, îngrijiri medicale înseamnă, în Occident, blocurile de locuit și dispensarul de spital. Ele nu reprezintă apartamentul locuit în comun, dormitorul, „colțul" unde trăiesc milioane de sovietici, nici imobilele date în folosință gata deteriorate, construite pe terenuri virane, nici medicina rudimentară, felcerii, farmacopeea săracă. Cât despre conținutul coșului gospodinei sovietice, gospodina spaniolă n-ar da nici două parale pe așa ceva. Mere putrede, cartofi înghețați, carne dubioasă, legume pipernicite, toate acestea nu există pe piețele din Madrid. Și ele abia se găsesc pe piețele Moscovei, astfel că trebuie să stai la coadă pentru a le procura. Cine a pus vreodată în balanță coada în analizarea nivelului de trai sovietic comparat? Dacă numărăm orele de muncă necesare pentru a cumpăra în U.R.S.S. un televizor, o pereche de pantofi, un aspirator, nu trebuie să uităm că este un televizor cum se întâlnesc doar la talcioc, pantofi pe care un imigrant marocan i-ar disprețui, un aspirator care merge cu lovituri de picior. Nu se poate face comparație între sordida realitate sovietică și

normala, adesea vesela şi uneori splendida realitate spaniolă. Nu cu Spania, Grecia, Italia trebuie făcute comparaţii, ci cu India, Bangladesh, Sudan – cel mult! „Cooperanţii" sovietici nu se înapoiază niciodată din aceste ţări într-a lor, unde îi aşteaptă situaţii privilegiate în Partid şi K.G.B., fără lăzi de roşii, grămezi de pixuri, jamboane şi blugi: se întorc din ţara abundenţei! Să fim totuşi circumspecţi. A respinge comparaţia cu Spania nu echivalează câtuşi de puţin cu a valida o comparaţie cu Bangladeshul. Dacă intrăm în detalii, ne dăm seama că nu există loc pentru comparaţie. Numai renunţând hotărât la demersul comparatist putem spera să conturăm fenomenul sovietic.

3. „U.R.S.S. este a doua putere economică a lumii."

Este o axiomă din manualele de geografie. Un clişeu în gura şefilor noştri de stat. Dar economiştii care au formulat această aserţiune adaugă că acest clasament nu este valabil decât dacă rubla e cotată la valoarea sa oficială, şi nu la valoarea sa de cumpărare internă. Cum să calculezi respectiva valoare internă, dacă majoritatea produselor industriei sovietice (cu excepţia armelor) nu se pot scurge pe piaţa mondială, din cauza proastei lor calităţi, decât la preţuri de dumping, inferioare costului de producţie? Cum să calculezi un P.N.B. pornind de la produse fără valoare comercială definită? Aceiaşi economişti ne informează că volumul comerţului sovietic este cât cel al Belgiei, dar cu o structură inferioară, căci U.R.S.S. vinde materii prime, aur, arme şi cumpără produse cu valoare adău-

gată ridicată. Că U.R.S.S. are un grad de mecanizare mai redus decât Brazilia; că există mai puține telefoane în număr absolut decât în Spania; că nu există – sau aproape nu există – computere sau copiatoare în sectorul civil; că cecul, viramentul poștal, cartea de credit sunt necunoscute populației; că cercetarea și dezvoltarea nu au condus la nici o deschidere științifică sau tehnologică importantă, cu excepția celei din sectorul militar sau paramilitar; că dacă numim student ceea ce numim la noi student, U.R.S.S. are, în cifre absolute, mai puțini studenți decât Franța sau Germania. A doua putere economică din lume? Asta înseamnă, desigur, că ea este prima putere politică, militară, că are toate minereurile pământului, resurse potențiale nelimitate, că teritoriul său este imens, populația sa enormă, „producția" sa considerabilă; toate acestea nu o transformă însă în „a doua putere *economică* a lumii".

Presupozițiile inconștiente

Acestor trei aserțiuni banale și devenite loc comun le-am opus protestele suscitate de genul de bun-simț pe care-l dobândești trăind în contact cu realitățile sovietice. Nu mă îndoiesc că ele par fără valoare în ochii unui economist și nici că acesta ar răspunde printr-o serie de argumente care m-ar lăsa tehnic dezarmat, dar fără să mă convingă, deoarece țin la evidențele pe care mi le impun simțurile și rațiunea mea. Am putea opri aici discuția, dacă, în spatele acestor

afirmaţii şi în spatele refuzului meu nemijlocit de a le accepta, nu ar exista două viziuni de ansamblu care să le susţină mai mult sau mai puţin conştient şi pe care aş dori să le clarific – cel puţin în ce-o priveşte pe a mea.

Cât despre cealaltă viziune de ansamblu, ea nu apare nicăieri cu mai multă claritate şi pertinenţă ca în cele două cărţi, devenite clasice, ale lui Alec Nove – *An Economic History of the U.S.S.R.*[1] şi *The Soviet Economic System*[2]. Nove este perfect la curent cu istoria sovietică. Nu-i sunt străine nici nebuniile utopice ale comunismului de război, nici catastrofa colectivizării, nici cumplita duritate a industrializării.

El cunoaşte, de asemenea, slăbiciunile „sistemului" ca atare, economia administrativă, centralizarea, risipa provocată de planificare, deficienţele în sfera inovaţiei. Ideea sa de bază este că proiectul economic sovietic trebuie să fie situat într-un proiect care îl cuprinde, îl explică, îl justifică în parte: *dezvoltarea.* El este, între alte modele, un model de industrializare. Istoria explică ruptura cu tipul de dezvoltare pe care l-a cunoscut Occidentul şi pe care începea să-l cunoască Rusia ţarilor. Istoria, cu alte cuvinte caracteristicile ţării, particularităţile guvernării sale, conjunctura internă şi internaţională explică, de asemenea, trăsăturile particulare ale modelului economic sovietic. El poate fi

1. Cea mai recentă ediţie [în momentul scrierii acestei cărţi – *n.tr.*], Penguin Books, 1978.

2. Cea mai recentă ediţie [în momentul scrierii acestei cărţi – *n.tr.*], George Allen and Unwin, 1977.

pus ca atare în competiţie cu modelul occidental şi nu este uşor de hotărât în privinţa avantajelor şi inconvenientelor fiecăruia. Dar ceea ce permite comparaţia este faptul că cele două modele, diferite prin metodele lor şi prin mijloacele puse în mişcare, vizează aceleaşi scopuri: industrializarea, în general – dezvoltarea. Este acelaşi punct de plecare – subdezvoltarea – şi este, de asemenea, acelaşi punct de sosire: economia industrială dezvoltată. Modelul sovietic şi modelul occidental sunt între ele ca două *filiere* tehnic diferite pentru a ajunge la producerea unui acelaşi produs, la fel cum cauciucul artificial poate fi obţinut din petrol sau cărbune, electricitatea din uraniu sau plutoniu.

A. Nove cunoaşte mult prea bine U.R.S.S. pentru a reduce ideologia, aşa cum este uneori ispitit s-o facă, la un simplu „factor mobilizator, în numele căruia să se genereze entuziasmul, să se impună sacrificii, să se organizeze efortul naţional"[1]. „Majoritatea analizelor ar fi de acord că această ideologie (marxism-leninismul) nu mai este o forţă puternică în Uniunea Sovietică de astăzi, dar aceasta nu înseamnă că ea a devenit o simplă colecţie de citate." Eliminarea comerţului privat, de exemplu, nu poate fi înţeleasă decât în raport cu ideologia. Scopul declarat al sistemului este întotdeauna de „a construi comunismul", dar, practic, aceasta înseamnă de fapt să justifice accentul pus pe creştere economică[2]. De unde teza: „*Homo oeconomicus* sovietic este foarte asemănător cu analogul său occidental, în

1. *The Soviet Economic System*, p. 363.
2. *Op. cit.*, p. 19.

sensul că, dacă am fi planificatori sau manageri sovietici, supuşi aceloraşi presiuni, reguli şi stimuli, ne-am comporta absolut ca ei. Altfel spus, consider că, în mod obişnuit, nu este nevoie să se invoce explicaţii ideologice pentru tipurile de comportamente manageriale."[1]

Reunite prin comunitatea proiectului, sistemul occidental şi sistemul sovietic ocupă deci, după Nove, două regiuni intermediare în aceeaşi „economie politică". În ambele sisteme, se remarcă o distanţă echivalentă între modelul pur şi aplicaţia sa practică. În ambele sisteme, se remarcă imperfecţiuni de bază, şi altele, care sunt, cel puţin teoretic, remarcabile. Sistemul sovietic este reformabil. El este optimizabil în funcţie de obiectivele sale de dezvoltare. Totul se petrece ca şi cum raţionalitatea funciară a filierei socialiste ar fi permanent deranjată de impedimentele tradiţiei ruse, de urgenţele politicii politicianiste, de factorul uman, prea uman al administratorilor de tipul Kaganovici sau Hruşciov. Astfel încât, ca pretutindeni, au existat mari realizări şi mari catastrofe. Cine poate spune că la noi este altfel?

Pentru a rezuma, viziunea de ansamblu care susţine această literatură economică conţine implicit propoziţiile următoare.

Economia sovietică este un sistem economic care are aceleaşi scopuri ca orice sistem economic – producerea de avuţie socială – şi în mod special faţă de al nostru – dezvoltarea. Metodele sale, diferite de ale noastre, sunt raţional ordonate în vederea acestor fina-

1. *Ibid*, p. 10.

lități. Rămâne un hiatus, uneori important, între funcționarea teoretică a modelului și funcționarea sa reală. Acest hiatus, care introduce o iraționalitate în sistem, este datorat ponderii tradițiilor istorice și slăbiciunilor personalului responsabil. El poate fi diminuat, corectat, și astfel dezvoltarea va putea fi atinsă mai repede și cu cheltuieli mai mici.

În spatele întregii prezentări se află o prezumție teoretică.

Descrierea făcută de Nove și de literatura economică pe care o cunosc presupune deci o schemă în care raționalitatea se află în centru (în finalități, care sunt cele ale oricărui sistem economic) și iraționalitatea la periferie (în aplicare, în interferențele istoriei). Această schemă permite organizarea faptelor într-o manieră destul de satisfăcătoare, tot așa cum sistemul ptolemeic explica mișcarea planetelor, cu condiția de a adăuga un număr suficient de epicicluri. Dar disidenții au ochii ațintiți asupra altor fapte sau cântăresc diferit aceleași fapte, astfel încât epiciclurile nu mai reușesc să-și exercite funcția, schema pierzându-și orice credit. Contestam mai sus trei afirmații curente despre economia sovietică, dar știam că, în cadrul schemei dominante, noi epicicluri puteau fi introduse, pentru a justifica, de pildă, cifra producției sovietice de oțel. Astfel: produsele sovietice sunt, în medie, de două ori mai grele decât produsele europene corespunzătoare etc. Nu vom ieși din dialogul surzilor decât când contestatarul va face efortul de a propune o altă schemă teoretică de ansamblu, capabilă să explice aceleași fapte mai exact, mai

logic şi, mai ales, mai economic. Trebuie să se ajungă la un câştig „copernician" de claritate, simplitate, precizie, previziune.

Am ambiţia de a schiţa tocmai o asemenea schemă. Neavând intenţia să fac pe economistul, nu voi propune decât nişte schiţe sau nişte principii, dar cel puţin dintre cele pe care o economie politică profesionistă să se poată sprijini, pe care să le poată prelungi, detalia, ca să ajungă la evaluări cantitative. În schiţa mea nu se vor întâlni cifre. Dacă este adevărat că economiştii au greşit pentru că au aplicat categoriile clasice ale disciplinei lor la un obiect care reclama alte categorii, cele pe care aş dori să le sugerez, deşi mai adaptate obiectului lor, vor fi preclasice, altfel spus primitive. Dacă în legătură cu U.R.S.S. aş putea furniza ceva ca *Tabloul** lui Quesnay, culmea ambiţiei mele ar fi atinsă. N-are decât să vină după aceea Adam Smith.

Finalităţile

Trebuie să pornim de la *scopurile sistemului de producţie* sovietic. Şi, pentru aceasta, să-l consultăm pe părintele acestui sistem, care, moştenitor al lui Lenin, a făcut ca sistemul politic să treacă definitiv în sfera numită tradiţional economică, Iosif Stalin. În lucrarea sa *Problemele economice ale socialismului* (1952), Stalin

* Trimitere la *Tableau économique* (1758) de François Quesnay, prima reprezentare schematică a economiei (*n.tr.*).

formula astfel ceea ce el numea „legea economică fundamentală a socialismului": „Asigurarea satisfacerii maximale a nevoilor materiale şi culturale ale societăţii [...], perfecţionarea neîncetată a producţiei pe baza tehnicii celei mai înalte."*

La prima vedere, nu este o lege, ci doar un program de acţiune. Într-un fel, este programul tuturor regimurilor economice care s-au succedat pe pământ, în măsura în care vizau prosperitatea şi doreau o anumită creştere economică. Ajunge să schimbăm câteva cuvinte pentru a regăsi programul lui Traian, Harun-al-Raşid, Kang-Xi, Colbert. Acest program a fost îndeaproape asumat de responsabilii economiei din Occident, chiar în momentul în care Stalin îl susţinea. Într-o bună zi se va măsura rolul pozitiv jucat nu de socialismul lui Stalin, ci de ceea ce se credea că este, asupra desfăşurării organizate a economiilor de piaţă imediat după război. Necesitatea imaginară de a răspunde „sfidării sovietice" a întărit iluzia economistă că regimul sovietic îşi propunea aceleaşi ţeluri ca şi regimurile occidentale şi se plasa, cu alte mijloace, pe vectorul uneia şi aceleiaşi creşteri economice pentru întregul Univers.

În aceeaşi lucrare, Stalin formula, de asemenea, „legea economică fundamentală a capitalismului": „Asigurarea profitului capitalist maximal prin exploatarea, ruinarea şi pauperizarea majorităţii populaţiei ţării respective, prin aservirea şi jefuirea sistematică a popoarelor

* I. Stalin, *Problemele economice ale socialismului în U.R.S.S.*, Editura pentru Literatură Politică, Bucureşti, 1952, p. 45 (*n.ed.*).

din alte ţări, mai ales din ţările înapoiate, în sfârşit, prin războaie şi militarizarea economiei naţionale, utilizate pentru asigurarea profiturilor celor mai înalte."* Aceasta aduce destul de mult cu practica socialismului stalinist aşa cum o cunoaştem acum. Iată de ce o parte a opiniei disidente consideră acest socialism ca fiind un capitalism de stat deosebit de crud, pentru că nu ar avea nici o frână. Dar ea se înşală. Dacă acest socialism ar fi un capitalism, oricât de sălbatic şi de excesiv l-am imagina, el ar poseda o raţionalitate şi o adaptare a mijloacelor la scopuri care caracterizează majoritatea regimurilor economice cunoscute, inclusiv capitalismul, în măsura în care acest concept are vreun sens. Ar exista cel puţin preţuri şi, undeva, o contabilitate verificabilă. Dorinţa de câştig este tot atât de pervertită, de nefericită sub regimul sovietic ca şi sub regimul cel mai sever pe care l-ar putea imagina social-democraţia. Regimul sovietic este la fel de spoliator şi de exploatator ca şi capitalismul descris de Karl Marx. Dar a-l asimila capitalismului este tot atât de fals, în ordine economică, precum ar fi a-l asimila, în ordine politică, unei birocraţii oligarhice. O birocraţie atât de iraţională, o oligarhie atât de contrară intereselor oligarhiei nu sunt nici birocraţie, nici oligarhie. Un capitalism atât de distrugător al avuţiei sociale nu este un capitalism. Trebuie să căutăm în altă parte.

Şi, pentru aceasta, trebuie să revenim la Stalin şi la „legea sa fundamentală". Acolo se află cheia enigmei.

Stalin, fidel, în acest punct, lui Lenin, concepe „modurile de producţie" care s-au succedat pe pământ ca

*Op. cit., p. 43 (n.ed.).

fiind supuse unor legi. Socialismul și capitalismul sunt formațiuni naturale și, din acest motiv, au niște legi. Prima sarcină a lui Lenin, singura pe care a dus-o la bun sfârșit, a fost deci de a răsturna „capitalismul", pentru a degaja un spațiu unde socialismul ar putea exista și evolua. De fapt, el nu a dezrădăcinat doar capitalismul, ci orice fel de economie. Distrugând proprietatea, schimbul, întreprinderea și, temporar, chiar banii, el făcea de neconceput până și aceste forme ale vieții economice pe care, în limbajul său, le numea feudalism, sclavagism și comuna primitivă. Când, de exemplu, țăranii ruși, regresând la economia naturală, au încercat să se refugieze în vestigiile comunității sătești, ei au fost alungați.

Pe această *tabula rasa*, socialismul se încăpățâna să nu apară. Și, pentru a lămuri acest fapt neașteptat, ideologia leninistă avea o explicație: ceea ce împiedica nașterea socialismului era faptul că, în ciuda aparențelor, capitalismul continua să existe. „Legea fundamentală" a capitalismului continua să se aplice disimulat, sub formă de obiceiuri perfide sau de rea-voință vinovată ale agenților economici – adică ale ansamblului cetățenilor sovietici.

Pentru că socialismul nu vine de la sine, adică prin automișcare spontană a întregii societăți, el trebuie construit, cu alte cuvinte această societate trebuie reeducată în toate dimensiunile sale, căci capitalismul cuprinde toate sferele, așa cum o va face mai târziu socialismul. Puterea sovietică, destinată în principiu să se dizolve rapid în autoorganizarea societății (*cf. Statul*

şi revoluţia), devine digul necesar, speranţa unică a socialismului şi a sa *ultima ratio,* de vreme ce a sa *ratio* naturală aparent a eşuat.

Această putere este nelimitată. Ea este aptă să se ocupe de producţie, consum, de reglarea lor reciprocă, de „evidenţă şi control", cum spunea Lenin. Se pare deci că economia este rapid resorbită în politică şi că, în locul unei *economii politice* a socialismului, există doar o *politică economică* a socialismului.

Dar, dacă admitem aceasta, socialismul nu este o formaţiune naturală imanentă devenirii normale a societăţii. El îşi pierde legalitatea, legitimitatea şi, odată cu ea, puterea al cărei rol este doar să-i dea naştere. Este tocmai ceea ce arată Stalin cu claritatea şi seninătatea lui obişnuite. În aceeaşi lucrare, îi face o critică aspră tovarăşului Iaroşenko. Potrivit acestuia din urmă, regimul comunist nu era decât o „organizare raţională a forţelor de producţie"*. Nu era deci posibilă o economie politică, asemenea celei din regimurile presocialiste, ci doar o politică economică a cărei raţionalitate se putea dezvolta fără opreliştile pe care le cunosc toate regimurile precedente. Dar este profund eronat, replică Stalin, care nu se coboară cu toate acestea până la a da argumente pertinente. El găseşte totuşi două. În primul rând, relaţiile de producţie nu sunt neapărat obstacole, ca în capitalism, ci pot fi şi „factori pozitivi". Dovada: „Nimeni nu poate nega uriaşa dezvoltare a forţelor [noastre] de producţie"**. Apoi, „nu

* *Ibid.*, p. 67 (*n.ed*).
** *Ibid.*, p. 68 (*n.ed.*).

se poate organiza raţional producţia fără a ţine cont de starea generală a societăţii". Stimabilul tovarăş Iaroşenko nu înţelege că „trebuie să parcurgem un şir de etape de reeducare economică şi culturală a societăţii, în cursul cărora munca se va transforma în ochii societăţii dintr-un simplu mijloc de susţinere a vieţii în prima necesitate vitală, iar proprietatea socială – în baza de neclintit şi intangibilă a existenţei societăţii"*. Altfel spus, puterea sovietică operează această reeducare, însoţind manifestarea legii, fructul acestei reeducări. Şi, cum această putere face parte din socialism, se supune şi ea acestei legi, o asumă şi, în cele din urmă, o confirmă. Iaroşenko greşeşte. Lenin, după Engels şi, credea el, Spinoza, estima că libertatea este înţelegerea necesităţii. Stalin încredinţa *organelor,* formă sovietică a necesităţii, sarcina de a asigura tuturor reeducaţilor un sentiment viu exprimat al perfectei libertăţi. În socialism, politica economică şi economia politică coincid, şi legile statului (sau directivele sale) sunt una cu legile obiective ale socialismului.

De aici decurge o consecinţă capitală. În faţa unui fenomen economic oarecare, puterea sovietică trebuie să se întrebe cărei legi i se supune: capitalism sau socialism? Producţia de avuţie socială trebuie apreciată diferit, după cum ea poate fi imputată capitalismului, încă subzistent, renăscând mereu, sau socialismului, permanent ameninţat şi asupra evoluţiei căruia veghează puterea statului.

* *Ibid.*, p. 73 (*n.ed.*).

Sub N.E.P., economia rurală sovietică, ruinată integral de comunismul de război, s-a redresat şi a atins aproape nivelul din 1913. Dar nu era o creştere economică *bună,* de vreme ce se datora în primul rând unei reluări a mecanismelor „capitaliste". Nu se putea deci ajunge pe această cale la abundenţa socialistă, pentru că, pe măsură ce te apropiai, te şi îndepărtai de ea, întărind ceea ce îi era contrar, capitalismul. Dacă ne amintim de legea fundamentală a fiecăruia din aceste două moduri de producţie, nu se putea „asigura satisfacerea nevoilor materiale şi culturale în continuă creştere ale întregii societăţi" „ruinând şi sărăcind cea mai mare parte a populaţiei". A trebuit deci să se treacă la colectivizare, care i-a ruinat şi sărăcit pe ţăranii bogaţi, mijlocaşi şi săraci, cu toţii compromişi cu „capitalismul", pentru a se asigura posibilitatea unei *bune* creşteri economice socialiste.

„Fără această revoluţie în producţie, adaugă Stalin, forţele de producţie din agricultura noastră ar lâncezi, la fel cum lâncezesc astăzi în ţările capitaliste."*

Iată-ne în plină *dialectică.* Formula lui Bakunin – „spiritul de distrugere este acelaşi cu spiritul de creaţie" – este formula metafizică a bolşevismului: pentru a crea spaţiul în care socialismul va încolţi şi va înflori în sfârşit, trebuie distruşi germenii unei bogăţii ostile care ar proveni din capitalism. Din acest motiv, majoritatea actelor economice ale regimului sovietic au ca scop nu doar să organizeze producţia de bunuri – care

* *Ibid.*, p. 68 (*n.ed.*).

trebuie să provină din socialismul ce se dezvoltă potrivit legii sale naturale –, ci și să dezorganizeze această producție în măsura în care, de fapt, aceste bunuri provin sau se consideră că provin din „capitalism".

Colectivizarea are drept scop să asigure *dezvoltarea impetuoasă* a agriculturii. Dar, ruinând-o definitiv, nu se va spune că a eșuat. Într-adevăr, ea *a pregătit condițiile* acestui avânt impetuos. La fel se întâmplă cu planificarea. Funcția sa nu este doar de a organiza producția, așa cum este interpretat cuvântul în Occident, ci, simultan, de a dezorganiza.

Acest fapt a fost evident de la primul cincinal. Câțiva dintre supraviețuitorii partidelor menșevice și ai socialiștilor-revoluționari îl pregătiseră pornind de la statistici improvizate, pentru că ei credeau în posibilitatea unei anumite conduceri inteligente și empirice a economiei și pentru că luau economia politică în serios. Dar Stalin și echipa sa au acoperit cu cuvântul *plan* o acțiune absolut contrară. Ei au distrus schimbul, reglarea cererii și ofertei și formarea prețurilor, singurele care ar fi putut face imaginabilă planificarea. Între Magnitogorsk, pe de o parte – adică industria grea de interes militar –, și colhozul devastat, pe de altă parte, se întinde un vast teren viran, loc pentru tot felul de fenomene neprevăzute și încă și mai puțin planificate, cum ar fi exodul îngrozit către oraș, scăderea bruscă a salariilor, risipa și jaful generalizate, foametea. Planificarea dezorganizatoare se poate observa în întreprindere. Mărturiile despre exploatările agricole și despre uzine ne prezintă conducătorii hărțuiți de sarcini

irealizabile sau contradictorii, de obligaţii de înfăptuit cu orice preţ, fără ca primele condiţii să fie îndeplinite. Natura planului este de a da ordine inexecutabile, dar cum acestea, vom vedea, se presupune că au fost executate, ordinele ulterioare vor fi şi mai greu de executat. Planul dezorganizează pentru că împiedică alegerea şi stăpânirea mijloacelor adecvate atingerii faimoaselor *obiective*, care ar putea fi, la rigoare, aproape atinse, dacă nu ar fi incluse în plan.

Economia-ficţiune

Nu este suficient să spunem: colectivizarea a pregătit condiţiile *dezvoltării impetuoase*, iar planificarea – pe cele ale *avântului neîntrerupt*. Ele au avut loc, şi presa, în fiecare zi, e plină de dovezi: recolte remarcabile, înaintarea tractoarelor în front peste pământul fertil, secerătoare gigantice conduse de oameni surâzători, vaci din Kostroma, grâu stufos, lămâi polare... Iată înaltele furnale gigantice, muncitorii cu aer doct absorbiţi în faţa tablourilor de comandă şi curbele vertiginos crescătoare ale tuturor indicatorilor de producţie. Cum scria tot Stalin în aceeaşi lucrare: „Nimeni nu poate nega dezvoltarea uimitoare a forţelor de producţie ale industriei noastre, ale agriculturii noastre." Nimeni nu putea, într-adevăr, să o nege. Nimeni nu o nega.

Regimul sovietic fiind socialismul, este obligatoriu ca el să-i poarte roadele. De vreme ce legea *fundamen-*

tală există, ea nu poate decât să se manifeste. Lege obiectivă, științifică, ea se verifică prin evaluări, iar în economie acestea sunt statisticile.

Două circumstanțe conferă caracterul lor particular statisticilor sovietice.

1. Ele sunt statisticile socialismului. Aceasta înseamnă că numai faptele socialismului sunt demne de a fi înregistrate, contabilizate și publicate. Cum socialismul e socotit că există, șomajul, accidentele de muncă, delincvența, salariile de mizerie sunt considerate că nu există. Ele nu pot fi deci analizate statistic. Această regulă se extinde foarte departe de domeniul economic: catastrofele aeriene și feroviare și chiar cele naturale, care nu par să angajeze responsabilitatea socialismului, inundațiile, cutremurele, epidemiile nu au o existență legală și, prin urmare, sunt privite ca neavând o existență reală. Rezultă că anuarele statistice pe care le publică U.R.S.S. sunt, prin forța împrejurărilor, incomplete, după criteriile noastre. În ele nu figurează, de exemplu, statisticile privitoare la alcoolism, absenteism, grevă. Cele privind salariile și pensiile nu sunt accesibile și analizabile decât în măsura în care sunt compatibile cu ideea socialismului. Tot ceea ce are legătură cu capitalismul nu interesează statistica sovietică. Or, orice fenomen „negativ" este, în ideologia sovietică, imputabil capitalismului. Multe fenomene care, după criteriile noastre, ar apărea ca pozitive (comerțul sau artizanatul privat) sunt, tocmai din această cauză, considerate ca negative. Prin urmare, o parte

a realităţii sovietice trebuie în mod necesar să fie ocultată pentru ca regimul să existe în mod legitim.

2. Nimeni nu este neutru în stabilirea datelor. Acesta este un corolar al principiului precedent. În socialism, fiecare este răspunzător de construirea socialismului. Nu acelaşi lucru se petrece în Occident, unde cifrele de producţie nu sunt global afectate de un coeficient moral. Datele sunt colectate de organisme care nu au motive să le deformeze. Sau, dacă sunt supuse influenţei anumitor interese, ele pot fi criticate de organisme care au interese contrare. Astfel, statisticile privitoare la nivelul de trai fac obiectul unor dezbateri contradictorii între sindicatele muncitoreşti şi patronale. Rămân în afara oricărei confruntări datele legate de acte delictuale: fraudă fiscală, prostituţie, extorcări de bani prin intimidare şi violenţă. Or, în U.R.S.S., ansamblul fenomenelor calculabile „negative" se găseşte în această situaţie. A vinde, a cumpăra, a deturna, a fura, toate acestea sunt aproape sinonime. Judecătorul de instrucţie – şi nu economistul – trebuie să evalueze aceste acţiuni.

Dar nimeni nu este neutru nici faţă de cifrele socialismului, de vreme ce toţi trebuie să-l construiască împreună. Dacă cineva dă o cifră, este pentru că el trebuie să dea acea cifră. Cel care este destinat să controleze această primă cifră ştie deja, înaintea oricărui control, cifra care va trebui să figureze în raportul său. Ambii răspund politic. Aceasta înseamnă, în sistemul sovietic, că ei sunt responsabili penal. Orice cifră, în acest stadiu, este deci produsul unei medii între exigenţele puterii

și realitate, sau, mai exact, exprimă maximumul de travestire a realității compatibil cu verosimilitatea.

Dintotdeauna, economiile au putut să funcționeze fără statistici sau cu statistici false. Ne-am putea imagina că statistica sovietică, realizată pe baza datelor culese în fiecare întreprindere, este atât de incoerentă, încât ar fi considerată nulă și neavenită: în acest caz, am avea un fel de economie de piață de un tip primitiv, fără nici o contabilitate, dar funcționând totuși.

Din nefericire, lucrurile nu pot sta astfel, pentru că ansamblul producției este obligat să se supună unei dinamici raționale și coerente, ghidată de planificare și măsurată de statistică. Introducând o coerență fictivă, ansamblul sistemului își pierde coerența propriu-zis „economică". Într-un prim timp, întreprinderilor li se indică un obiectiv exprimat în cifre. Ele nu pot să nu țină seama de el, datorită responsabilității politico-penale și pentru că înspre ele este dirijat un flux de bunuri și de servicii care trebuie să permită realizarea planului. Acest flux este insuficient cantitativ și inadecvat calitativ, ceea ce obligă, într-un al doilea timp, să se trișeze asupra cantității și calității rezultatelor atinse. Se trece la un montaj contabil grație căruia planul este realizat pe hârtie, cu depășirea planului, ea însăși prevăzută de plan. În al treilea timp, pe baza acestei realizări falsificate, organismele confecționează un nou plan, ceva mai irealizabil decât primul, căci datele sunt falsificate cu un grad în plus. Înclinația naturală a planificării, în măsura în care ea se prelungește în timp și în care se perfecționează sau se extinde, este deci de a părăsi

progresiv terenul realităţii şi de a constitui o economie-ficţiune care se autonomizează în raport cu producţia reală.

Se întâmplă ca distanţa dintre economia-ficţiune şi economia reală să devină politic periculoasă. Atunci puterea lasă să-i scape o cifră corectoare. Ne amintim de lovitura de trăsnet care a fost – în Occident – discursul lui Hruşciov asupra stării agriculturii, de unde reieşea că după patruzeci de ani de avânt impetuos producţia agricolă era inferioară celei din 1913.

Să nu ne facem iluzii: cifra corectoare nu este o cifră corectă. Este un act politic, şi nu unul economic, a decide dacă Uniunea Sovietică este pe punctul de a ajunge şi a depăşi Statele Unite în privinţa laptelui sau a untului sau dacă şeptelul numără mai puţine animale şi mai prost hrănite decât în vremea ţarilor. Nimeni nu ştie, nici Hruşciov şi nici ministrul agriculturii, câte capete sunt într-adevăr în şeptel. Cifrele publicate nu trebuie luate conform valorii lor aritmetice, ci valorii lor politice, semnalând, de exemplu, „o mobilizare" în favoarea agriculturii sau a altei ramuri, sau victoria unei facţiuni asupra alteia în Biroul politic.

Aceste corecţii politice aduse din când în când au un efect moderator asupra planificării. Nu înţeleg prin aceasta planificarea producţiei, ci planificarea cifrelor de producţie. Trebuie să admitem că, de vreo douăzeci de ani, nu mai auzim vorbindu-se de depăşiri de 1000% care erau, sub Stalin, monedă curentă. Ratele de creştere economică nu mai sunt fixate la două cifre (10 până la 25%), ca în timpul lui Stalin, ci la o singură

cifră. Ele tind deci să se apropie de ratele de creştere occidentale. Nu trebuie văzut aici un progres al adevărului, ci un progres al verosimilității, al credibilității. M-am întrebat uneori dacă nu cumva corecțiile pe care le introduc cu efort economiştii occidentali în anuarele sovietice şi complementele atât de ingenios deduse pentru a acoperi lacunele documentării lor constituiau o referință prețioasă pentru planificatorii sovietici. Ei ar utiliza savantele lucrări de la *London School of Economics* pentru a da economiei-ficțiune o coerență şi o verosimilitate de care, fără acest ajutor străin, ea ar fi lipsită.

Despre Napoleon III, regina Wilhelmina spunea că era atât de mincinos, încât nu trebuia crezut nici contrarul a ceea ce afirma. Această frază trebuie să servească drept maximă hermeneutică pentru textele sovietice, mai ales pentru cele ce conțin cifre. Nu este vorba de o deformare a adevărului prin micşorare sau majorare. Şi nici de o realitate falsă construită integral în raport cu o realitate adevărată. Într-adevăr, aceasta presupune o cunoaştere a realității. Nimic nu este mai puțin sigur. Conducătorul sovietic posedă mai multe informații decât supuşii săi. El are acces la documente confidențiale, la cărți străine, uneori la sondaje care încearcă să neutralizeze, prin impersonalitatea metodelor obiective, deformarea pe care o imprimă informației cei care sunt însărcinați să o colecteze şi să o transmită. Dar, pe de altă parte, acelaşi conducător se presupune că trăieşte prin gândire şi vorbire în tipul de realitate pe care-l implică socialismul înfăptuit. El este selecționat pentru

aptitudinea sa de a suporta ficţiunea că realitatea fictivă nu este fictivă şi, astfel, de a o promova. El nu trebuie să cunoască cealaltă realitate. De unde, acest paradox: cifrele sovietice sunt false, dar, chiar dacă ar fi exacte, ele nu ar fi mai puţin false, pentru că nu există relaţie, chiar sub forma unei minciuni, între ele şi realitate. Chiar dacă celor 145 de milioane de tone de oţel presupuse de statistică le-ar corespunde undeva 145 de milioane de tone efectiv turnate, ar fi vorba de o coincidenţă inexplicabilă, asemenea celei de care vorbeşte Spinoza între câinele care latră şi Câinele-constelaţie.

Cele două principii

Formula lui Bakunin – „spiritul de distrugere este acelaşi cu spiritul de creaţie" – presupune că lumea socială este animată de o mişcare proprie, biologică, conflictuală, „dialectică", ce o face să treacă de la o formă la alta, de la „capitalism" la „socialism". Partidul revoluţionar distruge capitalismul, adică realitatea, pentru ca socialismul să se instaleze. Acelaşi partid la putere, pentru că socialismul nu se înfăptuieşte, continuă să distrugă realitatea, în egală măsură subsumată conceptului de capitalism, deoarece ea îi împiedica instaurarea. Un asemenea demers se justifică pentru că, în convingerea guvernului sovietic, socialismul depinde de condiţii tehnice pe care puterea politică trebuie să le pună la lucru. Tocmai această putere face să treacă socialismul de la esenţă la existenţă. Dar dacă defectul

socialismului nu este tehnic, ci ontologic, şi dacă socialismul nu există şi nu poate exista, construirea sa sfârşeşte prin distrugerea a ceea ce este. Realitatea, fals asimilată unui capitalism care nu există decât în raport cu socialismul inexistent, este deci obiectul unui atac care îşi propune să instaleze în centrul său acest neant care rămâne socialismul. De aceea perioadele cele mai entuziaste şi cele mai intense ale construirii socialismului sunt perioadele cel mai intens distructive: comunism de război, colectivizare, primele cincinale, marele salt înainte al chinezilor.

S-ar părea deci că primul principiu al construirii socialismului sfârşeşte progresiv prin distrugerea tuturor bunurilor şi tuturor oamenilor.

Dar el este indefinit suspendat în aplicarea sa de efectul unui al doilea principiu: puterea nu trebuie pusă în pericol. Cele două principii se articulează în felul următor: socialismul nu se poate naşte decât dacă puterea îl construieşte. De aici: atâta vreme cât puterea este conservată, socialismul păstrează o posibilitate de a se încarna în realitate. Legitimitatea puterii este fondată pe viziunea despre lume care conţine socialismul: această viziune nu poate fi respinsă decât printr-un singur eveniment: pierderea puterii, care retrage socialismului ultima sa posibilitate de încarnare. Atâta timp cât puterea subzistă, el este deci legitim: faptul garantează dreptul. Acolo unde este puterea, acolo este şi socialismul în germene.

Principiul „trebuie distrus capitalismul" (în mod echivalent, realitatea) este deci dublat de celălalt principiu,

„trebuie conservat suficient capitalism" (în mod echivalent, suficientă realitate), pentru ca puterea să nu fie amenințată în baza sa materială și politică. Întreaga artă economică a guvernului sovietic constă în a combina aceste două principii astfel încât proiectul socialist de distrugere a capitalismului să se înfăptuiască, păstrându-se în același timp forța și vigoarea Statului-Partid pe care se bazează înfăptuirea acestui proiect. Trebuie ca Statul-Partid să rămână puternic, unit, să poată conta pe acceptarea, resemnarea și chiar sprijinul populației. Trebuie să aibă o forță militară care să-l pună la adăpost de atacurile exterioare și care să manifeste plauzibilitatea proiectului de revoluție mondială. Trebuie ca această forță militară să se sprijine pe o bază logistică și industrială suficientă. Lenin a fost și rămâne maestrul acestei arte specific bolșevice a economiei sovietice. El a determinat respingerea planurilor lui Troțki în 1921, care ar fi sfârșit prin ruinarea totală a capitalismului, dar și a puterii sovietice. Stalin s-a comportat ca un bun leninist oprindu-se la timp în fața „vertijului succesului", care era un vertij al neantului. Proști leniniști sub acest aspect, Mao a aruncat China în situația precară în care ea se găsește astăzi, iar Pol Pot a împins construirea socialismului până la distrugerea partidului său și pierderea puterii.

Compromisul

Arta economică sovietică rezidă în căutarea de *compromisuri*. Aceste compromisuri sunt făcute pretutindeni şi la toate nivelurile, de la cea mai umilă întreprindere până la scara C.A.E.R.-ului. Sunt compromisuri instabile, de vreme ce construirea socialismului este reluată de îndată ce compromisul şi-a epuizat efectele favorabile. Nu este vorba, într-adevăr, de un acord cu realitatea. Dimpotrivă, compromisul este căutat tocmai pentru că aceasta rămâne ireconciliabilă, şi doar în măsura în care el este util pentru distrugerea ulterioară a „capitalismului". Altfel spus, compromisul este o politică activă, şi nu doar pasivă. Nu trebuie să-l confundăm cu ceea ce textele oficiale numesc o rămăşiţă a capitalismului. În fapt, întreaga realitate economică poate apărea, în zilele de construire intensivă, ca o „rămăşiţă", şi tocmai pentru a termina ulterior cu aceste rămăşiţe este aplicat compromisul. De unde o eroare periodică a observatorilor occidentali. De fiecare dată când guvernul sovietic decide să se îndepărteze de curba asimptotică la neant care este socialismul pur, ei văd o întoarcere la realism, la economia de piaţă, la „capitalism". Dar ei trebuie să constate puţin după aceea că, oricât de profunde ar fi fost concesiile şi compromisurile, o distanţare asimptotică subzistă faţă de economia de piaţă şi că ea nu este în final niciodată atinsă. Aceasta pune o problemă practică. Atunci când un guvern de tip sovietic întreprinde o reformă

economică de mare amploare, după care criterii vom putea judeca dacă este vorba sau nu de o abandonare a proiectului socialist? De exemplu, Iugoslavia tolerează o cvasieconomie de piaţă, investiţii străine, emigraţia populaţiei, o rată ridicată de şomaj şi tot felul de manifestări ale unui „capitalism" sălbatic care ar fi în întreaga Europă Occidentală sever reprimate. Mai face ea parte din economiile socialiste? Propun acest criteriu: o economie rămâne socialistă, oricât de „capitalistă" ar putea apărea în funcţionarea sa reală, când decizia de a face compromisul şi de a injecta principii contrare spiritului socialismului este luată pentru a salva puterea şi, prin urmare, o şansă de a promova într-o bună zi, în alte circumstanţe, socialismul. Oricât de departe s-ar merge în abandonarea provizorie, ea rămâne o decizie comunistă, dacă este luată pentru a salva puterea comunistă.

Populaţia

Din economia sovietică, noi cunoaştem scopurile – socialismul –, cele două principii – distrugerea/construirea şi salvgardarea puterii –, în fine, regula practică – căutarea compromisului optim. Rămâne de făcut descrierea lor concretă.

Se pare că e posibil, în vederea acestei descrieri, să analizăm separat producţia şi consumul particularilor. În economiile nonsovietice, producţia şi consumul se

află legate indisolubil, pentru că bunurile sunt produse pentru a răspunde unei nevoi a pieței și pentru că reglarea reciprocă se face printr-o multitudine de operații, prin bună înțelegere, fără altă coordonare decât cea operată de „mâna invizibilă". În economia sovietică, bunurile sunt produse pe bază de comandă administrativă (cel puțin în principiu) și pentru a răspunde unei nevoi administrativ definite. Coordonarea este, în principiu, asigurată de „mâna vizibilă" a planului și a organelor economice și politice ale Partidului-Stat. Această mediere a Partidului-Stat care decide ceea ce trebuie să fie produs și ceea ce trebuie să fie afectat consumului particular introduce o separare reală a procesului de producție și de consum care autorizează analizarea lor separată.

SECTORUL I

Există trei sectoare în producție. Sectorul I cuprinde producția bunurilor și serviciilor care procură Statului-Partid *putere*. Pentru a construi socialismul, scria Lenin, avem nevoie de putere și iar de putere. Ansamblul mijloacelor economice care-i asigură acestei puteri forța politică și militară necesară astfel încât construirea socialismului să rămână un proiect plauzibil formează sectorul I. El se supune deci celui de-al doilea principiu al economiei sovietice, salvgardarea puterii.

Sectorul I se împarte în producție de putere externă și de putere internă.

La primul capitol, figurează mai întâi producţia militară, armele, industriile care le produc, cercetarea-dezvoltare orientată spre înarmare. Trebuie adăugate „producţiile" care ridică prestigiul internaţional al U.R.S.S. Unele pot avea un raport direct cu domeniul militar: dezvoltarea aviaţiei sub Stalin, misiunile spaţiale sub Hruşciov. Altele nu au. De exemplu, delicata maşinărie a Inturistului, cu considerabila organizare „potemkiniană", care a funcţionat întotdeauna spre satisfacţia călătorilor străini, presupune plantarea de decoruri urbane şi rurale (dispensare noi-nouţe, colhozuri-model etc.), de circuite închise, dar vaste, de vizită. Un alt exemplu: recordurile olimpice, baletele de la Balşoi, caviarul şi alte producţii prestigioase destinate să impresioneze străinătatea.

Producţia militară este prioritară, eficace, posibilă. În reprezentarea teritorială a conflictului dintre „capitalism" şi „socialism", dacă tabăra socialistă nu poate eventual să susţină o luptă armată împotriva principalului său adversar imperialist, s-a terminat cu ea. Gestiunea economiei de război este prima problemă economică de care s-a ocupat guvernul lui Lenin. Modelul său era economia de război germană care, sub Rathenau, atinsese un înalt grad de eficacitate. Această eficacitate nu este inaccesibilă în cadrul sovietic, în măsura în care este vorba de a susţine o competitivitate măsurabilă în termeni concreţi.

Trebuie, de pildă, să fie produse atâtea tancuri, prezentând cutare performanţe. Ţelurile sunt limitate, clar definite, determinate de exemple străine deja realizate:

nici un sector sovietic nu scapă până într-atât utopiei. Motivaţia fiind maximă, voinţa politică vizând un scop realizabil (de vreme ce este deja realizat în altă parte), acest sector concentrează raţionalitatea tehnică a sistemului. În sfârşit, construirea unui sistem de arme înseamnă construirea unui sistem industrial special în interiorul sistemului general. Prin urmare, este posibil să se sacrifice echilibrul acestuia din urmă construirii primului, dacă acesta reprezintă o asemenea prioritate încât i se pot sacrifica celelalte priorităţi, inclusiv construirea socialismului. Aşa se şi întâmplă. Economia de război este polul sistemului sovietic pentru că aşa este dorit şi nimic, în realitate, nu îl împiedică să fie astfel.

Care este partea sa în producţia sovietică? Calculele occidentale propun o cifră vecină cu 12%. Saharov propune 40%. Diferenţa demonstrează dificultatea de a exprima în cifre producţia sovietică. Este posibil ca în volum să nu se atingă proporţia dată de Saharov. Dar, valoric, ea devine verosimilă, pentru că producţia economiei de război are o valoare comercială determinabilă, în vreme ce producţia economiei civile nu o are. Produsele industriei de război sunt supuse unei concurenţe, dacă nu comerciale, cel puţin tehnice. Ele sunt performante într-o manieră măsurabilă, ele sunt vandabile şi, de fapt, formează capitolul cel mai important al exporturilor sovietice de produse manufacturate. Celelalte produse nefiind supuse concurenţei, copiind, şi copiind prost, produsele străine, sunt puţin vandabile,

puţin comercializate pe piaţa internaţională, şi este imposibil să li se fixeze un preţ.

Oricât de importantă ar fi producţia militară, ea nu poate, chiar în perioadă de război, să monopolizeze întreaga producţie. Trebuie lăsată o parte producţiei civile, din motive tehnice evidente şi din motive politice. Dar şi din motive economice. Într-adevăr, deşi este gestionat raţional în finalităţile sale, sectorul militar nu poate fi gestionat la fel în mijloacele sale. Calitatea produselor, într-un contrast atât de puternic cu calitatea produselor industriei civile, este obţinută prin suprapuneri de controale (uneori, un controlor pentru fiecare muncitor) puţin compatibile cu o gestiune raţională a rentabilităţii. Producţia militară aparţine în întregime zonei socialiste a economiei planificate din care ea îşi extrage esenţa, cu câţiva adjuvanţi provenind din sectorul extrasocialist. Ea nu ar putea funcţiona fără ei.

În producţia de putere internă, trebuie desigur incluse serviciile furnizate de aparatul de constrângere. Ne amintim că, potrivit documentelor capturate de armata germană, 13% din populaţia inventariată era administrată de Ministerul de Interne, altfel spus de Gulag. Dar acestei producţii de putere trebuie de asemenea să i se afecteze o producţie care este în general considerată ca făcând parte din sfera de consum casnic şi care este astfel socotită printre produsele a căror însumare constituie nivelul de trai sovietic. Mă refer la producţia bunurilor culturale. Ziare, cărţi, spectacole, afişe, televiziune, activităţi educative şi chiar o mare

parte a educației școlare și universitare, care, la noi, sunt servicii ce nu există decât în raport cu o cerere, fac în U.R.S.S. parte din aparatul de constrângere al Partidului. Ele sunt fără legătură cu o cerere a populației, fiindu-i, dimpotrivă, impuse pe căi din afara circuitului economic. Când gospodăriile populației își pot face auzită vocea și pot impune în acest sector legea pieței, aceasta se traduce prin vânzarea în pierdere și distrugerea a miliarde de cărți, în timp ce exemplarele cărților efectiv cerute se scurg pe piața neagră la prețuri astronomice. Aceste bunuri și servicii culturale sunt produse „în gol", ca expresie a forței statului sovietic, ca jaloane în construcția socialismului. Ele nu formează un surplus de venituri pentru populație, ci o prelevare din bogăția care-i este afectată.

SECTORUL II

Sectorul II nu se distinge formal de sectorul I, ci funcțional. El cuprinde producția bunurilor și serviciilor plasată sub regimul economiei „socialiste", adică „planificate". El reprezintă deci socialismul în act și se supune primului principiu al economici socialiste, distrugerea capitalismului/construirea socialismului. Economia sovietică, în ochii străinilor, se confundă cu sectorul II. El înglobează sectorul I, procedurile acestuia din urmă făcând însă excepție, din motivele mai sus indicate de concurență, raționalitate, prioritate. Sectorul II satisface exigențele sectorului I, prin aplicarea principiului salvgardării puterii și, întărit de

această putere, își satisface propria cerință de a construi un sistem original, astfel încât să pară a fi ieșit din capitalism în interesul situației revoluționare.

În ce privește funcționarea sectorului II, putem invoca manualele care tratează despre economia sovietică și care îl descriu în detaliu. O planificare care nu se poate întemeia pe prețuri obiective, care nu cunoaște și nu poate cunoaște datele, nu este o planificare. Ea nu atinge scopurile pe care are aerul că și le propune – modernizare, industrializare, creștere economică – și de aceea se vorbește periodic de reformarea ei.

Două tipuri de reforme sunt rând pe rând propuse. Primul constă în a înlocui metodele obișnuite ale Gosplanului cu metode mai rafinate, mai puternice, făcând apel la modele matematice sofisticate sau la capacitatea de contabilizare a calculatoarelor. I.B.M. administrând U.R.S.S.: acesta este un clișeu utopic care revine din când în când atât în U.R.S.S., cât și în Occident. Calculatoarele, bineînțeles, ar fi alimentate cu date falsificate, ca abacele folosite în mod curent, care au avantajul de a fi elementare și, mai ales, de a fi fără „memorie". Asemenea utopii înseamnă imputarea defectelor planificării unei insuficiențe a acesteia și sugerarea unui plus de planificare atât în intensitate, cât și în întindere. Dar progresul planificării înseamnă o amplificare a capacității de dezorganizare a producției, pentru că ea se ocupă de aceasta mai îndeaproape sau pentru că evadează din realitate într-o ficțiune absolută. Intervin astfel imperativele principiului salvgardării puterii, și experiența este rapid oprită.

Al doilea tip constă în a descentraliza planificarea, dând o anumită inițiativă conducătorului de întreprindere, permițându-i, de exemplu, să încheie contracte, să angajeze și să renunțe la mâna de lucru, să o intereseze în rezultate și beneficii. Acest tip de reformă merge în sens contrar primului, căci antrenează o slăbire a planificării, în loc să o întărească. Bineînțeles, această reformă oferă avantaje raționale atât de mari, încât, într-o situație politică dată, ea poate exercita o atracție asupra conducătorilor sovietici înșiși. Dar ei nu întârzie să-și dea seama că o asemenea reformă tulbură spiritul instituțiilor și însăși legitimitatea socialismului. Ea merge deci împotriva principiului construirii socialismului, subminând la un moment dat principiul salvgardării puterii. Iată de ce autorii acestui al doilea tip de reformă întâmpină riscuri mai mari decât autorii celui dintâi. Dacă prima reformă este inaplicabilă, inițiatorii săi nu au făcut decât să devanseze un „socialism" sau „comunism" care nu e încă de actualitate și care, pentru moment, este impracticabil. Dimpotrivă, inițiatorii celui de-al doilea tip de reformă sunt curând puși în situația să *demaște* rădăcinile antisocialiste ale proiectului lor. Căci ei zdruncină bazele sistemului și, de aceea, cu toate că acțiunea lor nu sfârșește prin restabilirea capitalismului, cariera lor personală se termină normal în Gulag.[1] Eșecul regulat al unuia sau altuia din cele două tipuri de reformă sugerează că există, pentru fiecare situație

1. *Cf.* André Sakharov, *Mon pays et le monde*, Seuil, Paris, 1975. Soarta lui Liberman a fost mai bună decât cea a reformatorului Hudenko.

istorică, un nivel optim al planificării. Acest optim intră în categoria generală a compromisului. Trebuie ca planificarea să fie exact atât de organizatoare cât să nu distrugă materia pe care trebuie să o organizeze, deci suficient de frustă şi sumară pentru a rămâne intervale şi zone care să-i scape, şi suficient de dezorganizatoare pentru ca această materie să nu poată să se elibereze de ea şi producţia să nu se poată efectua prin mişcarea autonomă a agenţilor economici.

Ceea ce împiedică sectorul II să se anuleze prin propria sa mişcare este situaţia lui intermediară între sectorul I şi sectorul III.

Formând baza logistică a sectorului I, el participă într-o anumită măsură la raţionalitatea acestuia din urmă. Odată prevăzut programul militar, programul general al planificării se adaptează şi decide ce cantităţi de oţel, de exemplu, vor trebui efectiv produse. Astfel încât funcţia dezorganizatoare a planului este contrabalansată de programele care trebuie realizate cu orice preţ pentru a satisface obiective prioritare. Ceea ce nu ţine de aceste programe pozitive poate fi prada fanteziilor celor mai costisitoare. Sectorul II este angajat într-o sarcină nedefinită şi nedefinibilă, socialismul. Este de altfel motivul pentru care nu se poate circumscrie cu precizie sectorul. Risipele imense, marile lucrări inutile, disprețuirea regulilor celor mai elementare ale gestiunii găsesc în construirea socialismului în acelaşi timp motive şi scuze. O „experienţă" cum a fost colonizarea zonelor virgine sau marele canal din Turkmenia este nesancţionată şi neverificată, pentru că se

referă la un socialism întotdeauna viitor, pentru care fiecare din aceste experienţe constituie nu un element, ci o fraudă care trebuie să-l facă să ţâşnească din neant. În situaţia în care canalul se acoperă cu nisip, iar zonele virgine redevin deşert, poate că s-a trecut pe lângă socialism tocmai când era să fie atins şi merita deci efortul de a încerca experienţa. Deviza sectorului II este că nu e necesar să speri pentru a întreprinde, nici să reuşeşti pentru a persevera. În schimb, când trebuie cu orice preţ şi sub ameninţarea cu cele mai grave sancţiuni să se asigure producerea atâtor tancuri şi atâtor avioane, sectorul II iese din zona nedefinitului şi revine pe pământ. Compromisul cu sectorul I salvează sectorul II de el însuşi. Acest compromis se exercită la toate nivelurile şi este dificil de analizat, într-un asemenea proiect, ceea ce revine finalităţilor sectorului I şi sectorului II. O uzină gigantică va putea ţine de construcţia socialismului pur, în ce are el mai raţional, mai puţin rentabil, mai păgubitor pentru ansamblul populaţiei. Dar ea se poate asocia la raţionalitatea producţiei de putere dacă oţelul pe care-l produce, oricare i-ar fi preţul de cost, competitivitatea sa eventuală pe piaţa internaţională, este utilizabil de către industria de război. Astfel, această uzină, incapabilă să producă socialismul, trece la deficitul socialismului actual, iar, întărind forţa puterii, trece la profitul socialismului potenţial. În ce priveşte realitatea, ea o dezorganizează şi o distruge prin irealismul investiţiei, risipa funcţională, pierderea financiară în măsura în care ea poate fi înregistrată. Dar, într-un alt mod, ea regăseşte

realitatea concretă producând efectiv oţel utilizabil pentru a construi maşini reale, fie ele şi de distrugere.

Cu toate acestea, economia sovietică nu se epuizează în înfruntarea dintre sectorul I şi sectorul II. Pentru ca această uzină să funcţioneze, oricât de prost, trebuie ca ea să facă un compromis de un alt tip cu sectorul III.

SECTORUL III

Sectorul III cuprinde ansamblul bunurilor şi serviciilor a căror producţie scapă sferei socialismului. În terminologia sovietică, el este deci, în sensul propriu, o „rămăşiţă a capitalismului". Bunurile şi serviciile sunt produse de indivizi liber asociaţi, pentru a răspunde unei cereri. El nu ascultă, aşadar, nici de principiul conservării puterii, nici de principiul construcţiei socialismului. Dar arta bolşevică a compromisului va consta totuşi în utilizarea acestui sector în scopuri care-i sunt străine şi aservirea, împotriva naturii sale, a acestor două principii.

Într-adevăr, sectorul III asigură realităţii un spaţiu de refugiu, un fel de plută de salvare pentru a traversa fără să piară apele agitate ale socialismului în construcţie. Loturile în folosinţă le permit ţăranilor să nu moară de foame în colhozuri, şi muncitorilor să remedieze sincopele distribuţiei. Nenumărate arteluri furnizează servicii şi bunuri de larg consum. În plus, sectorul III asigură funcţionarea primelor două sectoare. El constituie în raport cu ele o salvare. Sectorul III oferă

o piață de unde se vor putea aproviziona responsabilii puterii și cei ai planificării. Gestionarul unei uzine de material militar își va procura de pe această piață materii prime, piese de schimb, mână de lucru pe care nu i le poate oferi planificatorul. Acesta va conta în egală măsură pe piață pentru a realiza planul sau pentru a prezenta superiorilor săi un stadiu convenabil de realizare a planului.

Sfera socialistă (sectoarele I și II) ar înțepeni rapid dacă ar elimina sfera extrasocialistă și dacă ar distruge piața. Ea nu o face, și trăiește în simbioză cu sectorul III, ca un parazit din care se hrănește și de care nu s-ar putea lipsi.

Unul din efectele compromisului făcut cu sectorul III este de a-l diviza potrivit unei linii mobile, dar precise: legalitatea. Faptul că unei fracțiuni din sectorul III i se atribuie o existență oficială este o clauză a compromisului. Situație în care se află loturile în folosință personală ale țăranilor și muncitorilor și artelurile de artizani. Dar ceea ce se găsește dincolo de această linie este ilegal, și agenții economici, oricât de utili și chiar indispensabili ar fi, sunt considerați delincvenți. Sfera socialistă adăpostește o sferă nesocialistă, dar nu o poate recunoaște în întregime fără a se nega pe sine și a-și pierde legitimitatea. Din această cauză, justiția socialistă urmărește cu ferocitate activitățile economice ilegale (în virtutea celui de-al doilea principiu), dar, suferind, la rândul său, legea compromisului (în virtutea celui dintâi), este ea însăși pătrunsă de efluviile sectorului III, cu alte cuvinte ea este coruptă. Destinul

socialismului este deci de a împinge la extrem incoruptibilitatea, pentru că el nu urmăreşte în principiu interese materiale, dar, cum el trebuie să supravieţuiască pentru a învinge mai târziu, de a favoriza la maximum corupţia.

Relaţiile reciproce dintre cele trei sectoare

Nu se poate atribui fiecăruia din cele trei sectoare o parte în economia sovietică. În afara imposibilităţii cronice de a le evalua în cifre, ele nu-şi împart producţia sovietică într-o manieră stabilă. O logică internă o interzice şi le face să intre în concurenţă.

Logica sectorului I îl conduce la maximizare. Producţia de putere este prima datorie a regimului sovietic când socialismul este slab, pentru că puterea e stânca sa, şi când socialismul este consolidat, căci puterea este atunci expresia sa naturală. O privire asupra trecutului arată că industria de război şi celelalte producţii de putere au fost întotdeauna la limita a ceea ce U.R.S.S. putea suporta. Ele au fost astfel pentru că proiectele strategice o cereau, pentru că aparatul de producţie era adaptat la aceasta şi pentru că socialismul nu trebuie să fie expus la loviturile imperialismului. Limita sectorului I se află în punctul în care un efort suplimentar ar antrena un pericol politic sau o pană tehnică.

Logica sectorului II conduce de asemenea la maximizare. Într-adevăr, socialismul potenţial caută mereu să devină un socialism în act, socialismul teoretic să

devină un socialism practic. Astfiel, aceeaşi privire asupra trecutului arată că întotdeauna controlul producţiei, planificarea au fost la limita a ceea ce U.R.S.S. putea suporta. Concesiile (1921, 1933) au fost făcute de fiecare dată când extensia controlului antrena un pericol politic sau o pană tehnică.

Dar maximizarea sectoarelor I şi II conduce paradoxal la maximizarea sectorului III, de care primele două depind absolut. Cu cât există mai mult socialism în U.R.S.S., cu atât este necesar mai mult „capitalism" pentru a-l face să funcţioneze sau să pară că funcţionează. Lenin remarcase că de-abia triumfase socialismul, şi „capitalismul" domnea pretutindeni. Şaizeci şi cinci de ani scurşi nu au schimbat nimic în această simbioză. Socialismul nu pierde nimic, căci arta leninistă este de a aservi capitalismul şi de a-l face să contribuie la forţa şi la construirea sa. Formula se poate deci inversa: cu cât există mai mult capitalism, cu atât există mai mult socialism. Totuşi, există aici încă o limită în dezvoltarea sectorului III: cea dincolo de care nu ar mai exista putere socialistă şi unde deciziile ar aparţine celor care deţin şi au acumulat bani şi mijloace de producţie: „capitaliştilor". Totdeauna s-a menţinut o distanţă destul de mare faţă de aceştia.

„Imperialismul" natural al fiecărui sector le face să alimenteze dintre ele conflicte şi să formeze între ele alianţe.

Apartenenţa la aceeaşi sferă socialistă nu împiedică conflictele între sectorul I şi sectorul II. Într-adevăr, pentru că se supune unei anumite raţionalităţi productive,

sectorul I este întotdeauna stingherit de incapacitatea sectorului II de a-i furniza prestaţiile pe care el le reclamă. Întârzierile şi defecţiunile acestui din urmă sector sunt fără importanţă, în afară de domeniul penal, căci „socialismul" nu este nici avansat, nici întârziat de ele. Dar când aceste defecţiuni afectează sectorul I, când aviaţia nu primeşte calitatea de aluminiu cerută, când echipamentele electronice se dovedesc deficiente, atunci apar la lumină defectele gestiunii planificate socialiste.

Conducătorii sectorului I, care fac parte dintre conducătorii U.R.S.S., nu le pot reproşa conducătorilor sectorului II (care sunt colegii lor în aceleaşi instanţe supreme ale Partidului) decât că au aplicat prost socialismul. Ei nu ar putea formula public o altă critică. Aceasta, repercutată de sus în jos, sfârşeşte deci prin a „strânge şuruburile" sectorului II, făcându-l şi mai planificat, şi mai socialist. Însă în acelaşi mediu de conducere poate să apară o reacţie contrară. În optica sectorului I, necesităţile producţiei concrete beneficiază de prioritate faţă de construirea socialismului. Aspectele tehnice trec pe primul plan. Aceşti conducători sunt gata să creadă că se poate injecta mai multă „tehnică", adică raţionalitate economică, fără a altera socialismul, chiar ameliorându-l. Ei sunt astfel înclinaţi să valorifice principiul puterii în detrimentul principiului socialist. Ei formează ceea ce numim în Occident „tehnocraţii". Partidul arbitrează, în final, compromisul adecvat.

Dar, în același timp, sectorul I este obligat să se sprijine pe sectorul III. Responsabilii săi știu că realizarea obiectivelor lor se bazează, în ultimă analiză, pe capacitatea creativă a acestui ultim sector. Ei preferă deci ca el să nu fie zdrobit de socialismul sectorului II, în așa măsură încât să nu mai poată fi supapa de siguranță și rezervorul de unde să se alimenteze în caz de urgență. Este ceea ce dă o notă „liberală" (cum spun observatorii occidentali) acestei părți din sistemul sovietic căreia îi sunt încredințate puterea și spada sovietismului. Aceasta conferă armatei și poliției o parte din popularitatea lor. Poporul are sentimentul că aceste organizații veghează asupra lui și nu îl lasă la discreția abstracțiunii socialiste nedefinite care-l apasă de obicei. În limitele sectorului I, poporul gustă binefacerile unui despotism concret și limitat.

Sectorul II, la rândul său, caută să se extindă în detrimentul celorlalte două. El se alimentează, când e cazul, din sectorul III, dar este cu acesta într-o opoziție mai directă decât sectorul I. De aceea, el nu își slăbește vigilența și represiunea socialiste.

Cum se efectuează circulația bunurilor și serviciilor între cele trei sectoare? Și aici sistemul sovietic este original. Atunci când au fost definitiv restabilite moneda și contabilitatea, s-a putut avea impresia că schimburile se efectuau, ca în toate economiile moderne, pe calea cumpărării și vânzării. Nu este așa. Tranzacția monetară nu există în adevăratul sens al cuvântului, cu toate funcțiile sale, decât acolo unde se formează un preț de

piață: în sectorul III. În celelalte două sectoare, prețurile sunt fixate de autoritatea planificatoare. *Valoarea*, în sensul lui Marx, nu este de nici un folos în fixarea acestor prețuri. Nu există o relație definită între prețuri și valoare și, cum ea nu este calculabilă, nici prețurile nu sunt. În formarea prețurilor intră deci o parte de arbitrar, și acest arbitrar este de natură politică. Din motive politice, prețurile sunt fixate la o valoare superioară sau inferioară celei pe care ar avea-o dacă ar putea fi formate pe piață. Prețurile sunt când o componentă a unei politici economice – favorizarea investiției, favorizarea cutărei categorii de produse, a cutărei categorii a populației –, când exprimă un raport de forțe. De exemplu, desființarea prețurilor agricole a servit la zdrobirea țărănimii și la deposedarea ei de orice forță politică, dar, în același timp, favoriza investiția industrială și categoria locuitorilor de la oraș.

Prețurile servesc deci, în sectoarele I și II, mai puțin la măsurarea tranzacțiilor, cât la păstrarea unei urme a lor pe hârtie. Contabilitatea înregistrează ceea ce s-a petrecut, face inventarul *input/output* al întreprinderii sau sectorului, dar nu depinde de punctul de referință fix care ar fi prețul obiectiv.

E dificil, așadar, să subsumăm ansamblul tranzacțiilor sovietice conceptului de *vânzare/cumpărare*. Trebuie să-l rezervăm sectorului III. În altă parte, tranzacția trebuie să ia un alt nume: *prelevare*. Chiar dacă această prelevare este descrisă în termeni monetari, natura sa este de a exprima voința agentului economic ca o

voință politică însoțită de putere. Cu toate acestea, la scară locală, există două tipuri de prelevări. Unele sunt operate de instituțiile legale și înregistrate cum se cuvine de contabilitate. Altele sunt ilegale, fără mențiuni contabile. Propun să rezervăm primului tip noțiunea de prelevare, și celui de-al doilea noțiunea veche, dar încă în vigoare, de *furt*.

Între sectorul I și sectorul II domină prelevarea. Pentru a atinge obiectivele prioritare, autoritățile politice decid să preleveze din substanța sectorului II ceea ce este necesar pentru întărirea sectorului I. Imediat după război, s-a văzut cum Beria a constituit un subsector autonom, abilitat pentru toate prelevările, în scopul de a dota U.R.S.S. cu arma atomică. Știind câtă tehnologie reclamă această armă și cunoscând, pe de altă parte, nivelul general foarte scăzut al industriei sovietice în acea epocă, putem bănui amploarea cantitativă și calitativă a prelevării. Tot de prelevare este vorba în ceea ce sectorul II poate câștiga ocazional pe seama sectorului I și, mai ales, în tentativele reușite de a diminua ponderea sectorului III. Orice întreprindere dizolvată în acest ultim sector, orice traficant care ia drumul Gulagului după confiscarea bunurilor trebuie considerați la capitolul prelevări.

Relațiile dintre sectorul III și celelalte două sectoare sunt dominate de cumpărare/vânzare, pe de o parte, și de furt, pe de altă parte.

Pe calea cumpărării, sectorul II, ca și sectorul I, își procură, pe piața sectorului III, bunurile și serviciile

de care au nevoie. Ele le cumpără la valoarea lor, la preţul curent. Când un responsabil economic are nevoie urgentă de o piesă pentru a pune pe picioare o maşină sau de oţel de o calitate mai bună decât cel pe care i l-au furnizat circuitele de planificare, el se adresează unui reprezentant al sectorului III (magazioner, ştab local, învestit cu putere de aceste mafii care proliferează pe întreg teritoriul şi îndeosebi în republicile naţionale ale Uniunii), care îi va vinde, la un preţ fixat între ei, produsul convenit. Se poate ca acest produs să fi fost făcut în partea legală a sectorului III. Va exista atunci un contract de vânzare/cumpărare perfect onorabil. Aşa se întâmplă când anumite întreprinderi cumpără produse agricole pe piaţa liberă colhoznică pentru a răsplăti personalul. Dar cel mai adesea acest produs provine din sectorul I sau II şi a aterizat în sectorul III prin mijlocirea furtului. Sfera socialistă, în ansamblul său, suferă deci o constantă hemoragie în profitul sectorului III. Există un echilibru macroeconomic între *parazitismul* sferei socialiste, care se dezvoltă în detrimentul sferei nesocialiste utilizând constrângerea politică de care ea dispune, şi *furtul* practicat la toate nivelurile de agenţii economici individuali din sectorul III, care-i permite să subziste şi chiar să prospere. Este un echilibru real, dar instabil, precar, nerecunoscut şi supus la tot felul de fricţiuni. Milioanele de prizonieri ai Gulagului sunt martorii acestor fricţiuni.

Consumul particularilor

În sistemul socialist, consumul nu este supus judecății particularului, care decide la fața locului asupra a ceea ce-i prezintă piața. El este decis de instanțele politice înainte ca procesul de producție să fie pus în mișcare. Aceleași instanțe evaluează nevoile particularilor în funcție de ceea ce se așteaptă de la ei. Ele decid, metaforic vorbind, ce cantitate de unt va trebui furnizată cetățenilor pentru ca ei să fie capabili să furnizeze cutare cantitate de tunuri. Experiența arată că ei sunt în măsură să furnizeze aceste tunuri primind o cantitate de unt mult inferioară celei care fusese prevăzută, pentru că, în anumite limite, constrângerea acționează eficient în locul interesului. Aceasta conferă consumului o mult mai mare suplețe decât în alte tipuri de economie, de vreme ce oferta poate varia, fără prea mari inconveniente, într-o mai amplă proporție, și cererea se impune cu greu, pentru că nu există un raport între nevoile consumatorului și cele care-i sunt imputate de planificator.

O altă trăsătură a consumului socialist este că el prevede nu doar o limită inferioară, ci și un plafon.

Nimeni nu a putut vreodată să stabilească limita superioară a nevoilor naturale ale omului. Moraliștii vechi și moderni au repetat că *aurea mediocritas* era incapabilă, cu excepția cazului când intervenea o virtute specială, să-l satisfacă. O bună parte a utopiilor clasice, de la Platon la Fénelon, propuneau mijloace

de a modera prin persuasiune, educaţie sau forţă nepotolitul apetit uman. Dar economiştii clasici nu i-au conferit niciodată o altă limită decât cea, obiectivă, a rarităţii.

Stalin admite că socialismul trebuie să consiste în „asigurarea satisfacerii maximale a nevoilor materiale şi culturale" ale populaţiei. Dar obligaţia care apasă asupra producţiei este valabilă şi în ce priveşte consumul: nu este licit decât cel care se efectuează în cadrul socialismului, decât cel care este generat de socialism. Consumul „bun" trebuie să fie conform directivelor cantitative şi calitative ale planului. A educa oamenii în socialism înseamnă deopotrivă a le crea obiceiuri socialiste de consum, o rigoare, o disciplină socialiste în alegerea bunurilor dezirabile şi în modul de acces la aceste bunuri.

Astfel definit, plafonul este o limită teoretică rareori atinsă. Mişcarea spontană a sistemului de producţie îl determină mai curând să restrângă partea consumată spre limita inferioară şi uneori sub aceasta. Plafonul nu este atins decât în caz excepţional. În principiu, el trebuie să se ridice printr-o continuă creştere economică, ce o însoţeşte pe cea a socialismului. Aceasta a făcut ca cifrele oficiale ale consumului să nu înceteze să crească de la un cincinal la altul, chiar când consumul real se prăbuşea, cum s-a întâmplat între 1929 şi 1956, şi cum mai este poate cazul din 1973. Dar există o limită superioară teoretică a consumului şi pe care am putea-o numi absolută. Experienţa a arătat că abundenţa de produse, varietatea alegerii, accesul lor facil

dilatau sfera autonomiei indivizilor chiar dacă aceste produse proveneau din sfera socialistă. Proprietatea, chiar simpla posesie, învăluie cetăţeanul într-un înveliş protector cu atât mai consistent cu cât bunurile posedate sunt numeroase, abundente şi variate. Nu este în intenţia statului sovietic să permită consolidarea acestui înveliş şi nici să-i autorizeze pe subiecţi să-şi constituie o saltea de bani, de economii, de provizii. O casă individuală înconjurată de o peluză, adăpostind o magazie cu provizii, un congelator, un automobil sau două, nu departe de un centru comercial: nu este şi nu poate fi un peisaj sovietic.

Pentru a-l educa pe subiect, el trebuie despuiat de învelişurile sale protectoare. Numai astfel i se poate aplica ceea ce se numeşte, de la Lenin încoace, *controlul*. Controlul politic este asigurat de ubicuitatea Partidului şi a organelor sale, controlul social, de organizarea sovietică a vieţii, de educaţie, cultură, supravegherea limbajului. Controlul economic este asigurat prin penurie. Trebuie ca subiectul să fie într-o stare cronică de dependenţă, să se simtă zi de zi dependent. În apartamentul comun, bucătăria comună îl face dependent de vecinii săi. Arhitectura sovietică contribuie mult la colectivizarea locuinţei familiale. Dar marele instrument de control economic este coada. Statul la coadă e un act care nu este dictat de constrângerea politică, ci de simplul joc al constrângerii economice: este actul economic sovietic prin excelenţă. El este echivalentul a ceea ce sunt, în alte tipuri de economie, alegerea produselor, formarea preţurilor, târguiala şi mersul prin

magazine. El îl ocupă pe subiect mai multe ore pe zi şi îi furnizează un tip spontan de socialitate. Necesitatea plafonului explică, de asemenea, faptul că, în vreme ce planificarea prevede o creştere importantă a nivelului de trai, aceeaşi planificare ia măsuri pentru a-l coborî. Ea suprimă, de exemplu, comerţul şi profesiile meşteşugăreşti private, împiedicându-l astfel pe consumator să aibă vreo influenţă asupra cantităţii şi calităţii produselor pe care le consumă, împiedicându-l să trateze prin bună înţelegere şi să devină, chiar într-un cerc minuscul, un actor economic.

Organizarea penuriei este deci un capitol special al principiului dezorganizator sau distrugător inerent construirii socialismului. Nu este sigur că această penurie are doar efecte negative. Nu ne putem, desigur, aştepta de la statul la coadă să fie o şcoală de dragoste şi de devotament. Dar când, ajuns la capătul cozii, consumatorul poate pune în sfârşit mâna pe o bucată de carne, pe o cămaşă, pe o pungă întreagă de cartofi înghe̦ţaţi, el resimte aceasta ca pe o recompensă şi ca pe un dar pe care i-l face statul. Cum există o slabă legătură între munca salariatului şi salariul pe care-l primeşte, cum banii nu sunt un instrument de măsură, ci un semn al arbitrarului statal şi cum banii înşişi contează mai puţin decât norocul sau răbdarea pentru a pune mâna pe un bun râvnit, acesta îi apare ca un cadou şi ca o pomană generoasă. „Această cămaşă, aceşti cartofi, insinuează statul, eu ţi le ḍau." Penuria, împreună cu monopolul de stat, sfârşeşte prin a prezenta tot ce există ca o gratificaţie sau ca un titlu la recunoştinţa supuşilor

săi. Monumentele vechiului regim, pentru că nu au fost distruse de noul regim, sunt considerate ca imputabile solicitudinii acestuia. Chiar şi timpul frumos, cum a notat Zinoviev, este pus pe seama guvernului. Consumatorul face ucenicia dependenţei, fiind încolţit din două părţi în acelaşi timp, prin ce are şi prin ce nu are, pentru că nu are nimic şi pentru că are ceva.

Este posibil să distingem trei sectoare în consumul particularilor. Această tripartiţie nu înseamnă că ele corespund celor trei sectoare ale producţiei. Legătura dintre ele provine din structura obişnuită a economiei sovietice: o sferă socialistă, întoarsă spre putere şi/sau spre construirea socialismului, şi o sferă extrasocialistă.

SECTORUL A

Sectorul A este rezervat, în interesul forţei politice a sistemului, celor care sunt în posesia puterii. Sectorul A este la fel de vechi ca sistemul sovietic însuşi. Încă din 1918 era clar: condiţiile de viaţă ale Partidului nu trebuiau să se confunde cu cele ale populaţiei. Altminteri, era un aspect al disciplinei separatoare care stătea la baza concepţiei leniniste a Partidului. Membrii Partidului s-au văzut deci în posesia unei *duble raţii (dvoinîi paiok)* sau a unei *raţii speciale (speţialnîi paiok)*, şi această măsură a fost apoi imitată de toate partidele comuniste atunci când ajungeau la putere. Două bucăţi de pâine în loc de una, asta are un efect miraculos asupra spiritului partinic. De atunci, raţia dublă s-a dezvoltat într-un sistem complex de magazine rezervate, de alocaţii, de

plicuri neînregistrate, de favoruri, de permise de liberă trecere la cozi, de circuite speciale de mărfuri, de facilităţi de acces la piaţa neagră. Nu este suficient să fii membru de partid pentru a ajunge la sectorul A. Acesta este ierarhizat ca şi puterea însăşi. Cei care au mai multă putere consumă mai mult, cei care au mai puţină consumă mai puţin.

Existenţa sectorului A tinde, doar tinde, să dea Partidului şi asociaţilor săi la putere (membri ai nomenclaturii, armată, poliţie, artişti populari, campioni sportivi, ierarhi bisericeşti etc.) statutul unei caste privilegiate. Privilegiile nu se limitează la bunurile materiale. Ele comportă accesul la cele mai bune centre de îngrijire, la locurile de vacanţă cele mai agreabile şi, pentru copii, la şcoli şi institute cu circuit închis. Ele cuprind gratificaţii excepţionale, cum ar fi călătoria în străinătate, accesul la literatura interzisă, la pornografie, chiar şi anumite libertăţi de limbaj şi de comportament în raport cu ceea ce se pretinde omului de rând. Cel care este cel mai angajat în puterea ideologică poate simula o atitudine degajată în faţa ideologiei şi o distanţă cu atât mai anodină cu cât este, de fapt, mai compromis cu ea.

Este oare instituţia sectorului A compatibilă cu socialismul? El tinde să lege regimul de interesele particulare ale grupului conducător, în timp ce este fundamentat pe legitimitatea ideologiei şi devotamentul faţă de scopurile abstracte ale socialismului. „Raţia dublă" ar putea fi admisă în perioade critice, pentru ca militanţii să aibă avantajul unei mai bune forme fizice.

Dar pot fi astfel justificate infinitele avantaje ale castei conducătoare? Ea sfârşeşte prin a forma un popor aparte, cu o alură fizică şi chiar intelectuală superioară vulgului, compensată, e drept, de o tară morală la rândul ei vizibilă. Între 1% şi 4% din populaţie are acces la sectorul A. Aceasta ajunge pentru a da regimului o bază socială, şi nu doar una ideologică. Regimul sovietic ar aluneca astfel într-un regim oligarhic, într-un fel de societate colonială sau sclavagistă, aşa cum lumea a cunoscut adesea, cu o separaţie netă şi aproape fizică între privilegiaţi şi ceilalţi.

Desigur, sectorul A tinde spre o maximizare. Dar el se împiedică de o limită politică. Instituit pentru a stabiliza concentrarea puterii în jurul Partidului, el şi-ar ieşi din rol împingând Partidul spre o situaţie de clasă în care nu ar mai fi apt să construiască socialismul. Sectorul A al consumului îşi vede rolul definit de compromisul dintre cele două principii fundamentale ale sistemului, acelaşi care defineşte şi locul sectorului I al producţiei. În ambele cazuri, este vorba de un mijloc temporar de a conserva puterea în vederea construirii viitoare a socialismului.

Din această cauză, sectorul A nu poate beneficia de o recunoaştere deschisă. Distribuirea privilegiului se face discret, uneori clandestin. Magazinele speciale se disimulează după perdele, plicurile trec din mână în mână, privilegiile medicale şi şcolare sunt atribuite unei funcţii în stat şi nu unei condiţii sociale. Comparată cu casta plantatorilor din Virginia sau Brazilia, cu casta manciuriană din China sau cu cea a englezilor

din India, „clasa de serviciu" sovietică beneficiază de o poziţie mai precară. În fond, privilegiile nu sunt decât „avantaje" revocabile.

Un alt motiv al toleranţei de care se bucură sectorul A este de a împiedica Partidul să intre în sfera intereselor comune ale populaţiei. Nu trebuie ca beneficiarul să facă trafic cu avantajele sale. Prelevarea pe care o operează din avuţia publică este operată în locul său de stat. Statul îi oferă această gratificaţie pentru a-l descuraja s-o obţină din proprie iniţiativă şi printr-o tranzacţie privată.

Termenul de „nouă clasă" este deci la fel de ambiguu ca şi cel de „capitalism de stat". Partidul nu este o nouă clasă, căci aceasta ar presupune că el formează cu restul populaţiei una şi aceeaşi societate. Or, natura regimului sovietic exclude aceasta, şi sectorul A are drept funcţie să asigure Partidului o existenţă separată. Partidul este prezent în toate straturile societăţii, în toate „clasele", în măsura, redusă, în care ele mai există încă, dar el nu formează o altă clasă. El conservă natura sa de „sectă" sau de „ordin" pe care i-o atribuiseră Lenin şi, mai limpede, Stalin, atunci când îl compara cu un ordin cavaleresc din Lituania păgână. Dacă degenerează, o face în felul unei secte sau al unui ordin.

Vedem astfel că problema limitei inferioare şi a plafonului de consum se pune diferit în fiecare sector. În sectorul A, limita inferioară este definită prin diferenţierea minimală calitativă şi cantitativă care trebuie menţinută între conducătorii de Partid şi ansamblul populaţiei. Plafonul este definit prin limita dincolo

de care membrii de Partid s-ar emancipa de socialism, fie constituind o castă stabilizată, ereditară, garantată de drept, fie devenind o clasă printre altele, într-o societate reunificată, chiar dacă această clasă ar acumula pentru ea însăşi cea mai mare parte a privilegiilor şi avuţiilor. Compromisul acceptabil pentru regimul sovietic se situează între această limită inferioară şi acest plafon. Dar natura sectorului A face ca deriva să tindă spontan să se efectueze în sus, dincolo de plafon, spre castă sau clasă. Datoria instanţelor superioare ale Partidului este să împiedice această derivă şi să conserve, în orice moment, mijloacele unei noi luări în stăpânire. Pentru aceasta, el dispune de represiune, care îl autorizează să-i pedepsească sau să-i deplaseze pe corupţi, să epureze periodic Partidul. Dar este mai simplu să se ridice cu un grad plafonul, pentru a se evita tentaţiile şi a-l proteja pe comunistul mediu de contactul cu lumea exterioară. Gratificaţia sectorului A trebuie deci să urce la un nivel mereu sporit, şi acesta reprezintă un pericol şi o dificultate permanentă a regimului sovietic.

SECTORUL B

Sectorul B cuprinde repartiţia bunurilor şi serviciilor plasată sub regimul economiei socialiste. El este, pentru consumatori, socialismul în act. El este rezultatul socialismului deja înfăptuit şi pedagogia socialismului viitor. În fiecare an, planul decide partea care va fi afectată consumului, nivelul salariilor, avantajele în natură. Astfel, el acoperă sectorul A, în afara

aspectelor ascunse ale acestuia. Dar el funcţionează în mod foarte diferit.

Dacă problema plafonului domină sectorul A, în sectorul B se pune problema limitei inferioare. Firește, există o limită inferioară dincolo de care s-ar produce o criză politică. Nu trebuie ca populația, împinsă de mizerie la capătul răbdării, să înceapă să conteste violent ordinea sovietică. Partidul lui Lenin, care a ajuns la putere pentru că penurii temporare ridicaseră populația din Moscova și din Petrograd, s-a străduit întotdeauna să aprovizioneze aceste două orașe cu prioritate. În general, limita inferioară sub care nu trebuie să se coboare cu nici un preț este aprovizionarea minimală a orașelor. Se poate tolera ca foametea să decimeze satele: țăranii nu sunt periculoși, răzmerițele lor pot fi ușor și discret reprimate. Orașele sunt mai periculoase, și în special cele mari: astfel, limita inferioară a consumului variază local în funcție de grădele de vulnerabilitate politică.

Un alt factor definește limita inferioară: populația trebuie să fie în stare să realizeze sarcinile care-i sunt atribuite, cu deosebire în ce privește producția de putere. O mână de lucru prea mizerabilă, alcoolică, ignorantă nu este performantă tehnic. Ea nu poate fi la înălțimea unei industrii militare moderne. Hrănirea, încălzirea, educarea populației țin deci de principiul socialist al conservării puterii.

Cu toate acestea, sectorului B îi vine greu să se ridice durabil deasupra limitei inferioare și are o regreta-

bilă uşurinţă de a trece dincolo de ea. El este, în fapt, comprimat prin deficitul producţiei şi dezordinea repartiţiei şi, de asemenea, prin dinamismul consumului în celelalte două sectoare.

Fie că se face în vederea construcţiei socialismului sau a construirii unui aparat de putere, investiţia productivă defavorizează consumul. Pentru a relua terminologia sovietică, sectorul mijloacelor de producţie, adică industria grea, beneficiază de o prioritate normală asupra sectorului industriei uşoare care produce bunuri de consum.

Planul nu este niciodată complet executat, pentru că el nu este executabil. Dar ceea ce este executat în primul rând este ceea ce beneficiază de priorităţi definite de guvern. Bunurile de consum rămân la urmă, pentru că neexecutarea planurilor industriei grele poate antrena sancţiuni grave, în timp ce neexecutarea cea mai flagrantă a planurilor industriei uşoare va fi cu mult mai puţin penalizată. Pe scurt, previziunea va fi, în acest sector, întotdeauna relativ scăzută, şi realizarea va fi în deficit faţă de previziune.

Produsele agricole destinate sectorului B al consumului sunt colectate în sectorul II al producţiei, altfel spus în cel mai defavorizat. Recolta oficială a colhozurilor şi sovhozurilor nu poate aduce abundenţa pe rafturile magazinelor sovietice. În plus, procedurile de repartiţie şi de distribuţie se supun în acest sector logicii socialiste.

Aceasta evocă, pentru sovietici, putrezirea stocurilor în gările de triaj blocate, sincopele uluitoare ale primirii de mărfuri. Incoerența distribuției va face să se găsească brusc din abundență pantofi bărbătești numărul 44, excluzând orice alt tip de pantofi, sacouri fără pantaloni, pantaloni fără sacouri, să dispară brusc ața de cusut, cuiele, margarina, apoi, curând, pantofii bărbătești, pantalonii și sacourile. Aceasta face ca distribuția *planificată* a sectorului B să fie cea unde domnește în cel mai înalt grad *hazardul*. Planificarea își găsește simbolul material în *avoska,* plasa de cumpărături pe care fiecare sovietic și-o păstrează în buzunar și care se despătureşte pentru a primi ceea ce hazardul sau providența va fi „aruncat" în magazine.

În sfârșit, sectorul B suferă o dublă prelevare. Același raport de forțe între Partid și populație care a condus la comprimarea globală a acestui sector conduce, de asemenea, și la operarea asupra sa a unei prelevări în favoarea sectorului A. Scopurile politice complexe care prezidează la constituirea sectorului A ar fi ratate dacă magazinele rezervate nu ar beneficia de o aprovizionare regulată. Sectorul B va fi deci obligat să-i furnizeze cu prioritate mărfurile, în vreme ce propriile sale magazine vor putea, fără nici o greutate, să expună publicului de rând rafturi goale sau sărăcăcioase.

Dar, în același timp, el suferă prin partea de jos o hemoragie la fel de gravă. De astă dată, este vorba de o prelevare în favoarea sectorului C, care se operează prin furt, corupție generalizată.

SECTORUL C

Sectorul C cuprinde ansamblul bunurilor şi serviciilor oferite consumului particularilor în afara controlului direct al statului, în afara planificării, în afara „socialismului". Aceste bunuri şi servicii au mai multe proveniențe: sectorul III al producției furnizează produse agricole şi artizanale legal (piața colhoznică, arteluri autorizate) sau ilegal. Sectoarele I şi II furnizează restul, într-o manieră întotdeauna ilegală. Sectorul C distribuie produsele pe care nici sectorul A, nici sectorul B al consumului nu sunt autorizate să le distribuie. Se poate cumpăra orice în U.R.S.S., cu condiția să oferi prețul cerut. Anumite prestații care nu fac obiectul comerțului în Occident devin un astfel de obiect în U.R.S.S. prin intermediul pieței. Aşa se întâmplă cu serviciile medicale superioare, diplomele şcolare şi universitare. Se pot cumpăra chiar anumite dispense de la constrângerile regimului. Astfel, cenzura este redusă de piața neagră a cărții interzise şi de samizdat. Duritatea legilor, tracasarea polițienească sunt îmblânzite prin corupția funcționarilor.

Sectorul C se supune legii pieței. Dar este o piață neagră, cu toate distorsiunile care o caracterizează. Clandestinitatea tranzacțiilor împiedică formarea prețurilor, care variază în funcție de loc, moment, personalitatea părților contractante. Profiturile sunt dificil de disimulat, anevoie de refolosit în investiții sau depuneri. Agenții economici sunt supuşi la şantaje, prelevări care nu au nici o justificare economică, în afara cazului când se

fixează un preț „protecției" pe care o poate oferi vreun potentat local. Prima de risc umflă prețurile. Pe scurt, această piață seamănă cu pieţele noastre clandestine pe care la noi le supraveghează poliția jocurilor de noroc sau cea de moravuri.

Nu toată lumea are acces în egală măsură la sectorul C. Masa populației, care ține în mod normal de sectorul B, recurge la sectorul C pentru a-și procura ceea ce distribuția planificată este incapabilă să-i furnizeze. Dar ea este limitată de modicitatea veniturilor sale. Resursa ei este atunci să vândă ceea ce posedă, în primul rând forța sa de muncă. Munca la negru care se generalizează în U.R.S.S. corespunde generalizării pieței negre.

Aceeași masă varsă în sectorul C produsele pe care le va fi furat din întreprinderi, fie pentru a le vinde, fie pentru a le schimba contra altor produse.

Cei care, având puterea, sunt autorizați să se aprovizioneze din sectorul A pot, de asemenea, cu o mai mare ușurință, să-și procure complementul în sectorul C. Mai întâi, pentru că ei dispun de resurse superioare în virtutea remunerațiilor lor oficiale și oficioase. Apoi, pentru că ei vând o marfă care este pe această piață extrem de apreciată, protecția puterii. Oamenilor puterii le revine să furnizeze, contra finanțe și servicii, agenților economici din sectorul C, un minimum de legalitate sau, mai curând, de toleranță de care ei au absolută nevoie. Aceasta le conferă o anumită popularitate. Pentru oamenii din sectorul C (și întreaga populație depinde, într-un moment sau altul, de sectorul C),

liberalii sunt judecătorii, poliţiştii, secretarii de *Obkom**, de *Raikom***, cu care se poate cădea la învoială.

Problema plafonului şi a limitei inferioare a consumului nu se pune pentru sectorul C. Într-adevăr, oferta se reglează automat după cerere şi orice bun este disponibil pentru cel care este în măsură să-l cumpere. Problema este cea a volumului pe care el trebuie să-l ocupe în raport cu celelalte. Încă o dată, limitele sunt politice. Sub un anumit prag, sectorul C ar fi incapabil să se substituie, aşa cum o face, neajunsurilor sectorului B. Penuria, care este necesară şi pedagogică atâta vreme cât rămâne cronică şi suportabilă, ar lua forme acute, periculoase politic. El nu ar mai putea furniza nici suplimentele de consum pe care deţinătorii puterii şi ai bogăţiei sunt autorizaţi să le pretindă. Şi acest fapt ar fi periculos. Dar sectorul C nu poate să se umfle până la a se substitui celorlalte două sectoare. El ar tinde, într-adevăr, să absoarbă şi să dizolve Partidul şi să diminueze controalele socialiste care-i împovărează pe subiecţii săi. Este deci sarcina artei bolşevice a guvernării să determine compromisul optim. Aceasta se poate observa, de patruzeci de ani încoace, în legătură cu *loturile în folosinţă*. Se estimează că ele furnizează, pe 1% din suprafaţa cultivată, o treime din consumul alimentar. E aici o excepţie scandaloasă de la regula socialistă. E, de asemenea, flagrant iraţional, fiindcă timpul pe care ţăranul, înarmat cu o cazma, îl petrece pe acest lot este sustras celui pe care-l poate da

* *Obkom* = *Oblastnoi Komitet* (comitet regional) (*n.tr.*).

** *Raikom* = *Raionnîi Komitet* (comitet raional) (*n.tr.*).

colhozului, amplu dotat cu maşini subutilizate şi adesea inutilizabile. Dar suprimarea lotului ar atrage imediat o foamete artificială îngrozitoare care, în sine, ar putea fi acceptabilă, dar nu mai este atunci când ne gândim la prăbuşirea producţiei de putere care ar însoţi această foamete. Trebuie deci menţinut lotul în folosinţă. În prezent, în vreme ce producţia de putere trece pe primul plan, guvernul sovietic consideră că este mai economic să regleze problemele de consum prin tolerarea loturilor, decât prin costisitoare şi inutile investiţii publice în colhozuri. Unii salută, în această privinţă, liberalismul lui Brejnev. Este vorba, de fapt, de un compromis temporar şi revizuibil, în cadrul unei politici de putere, dar fără a se renunţa câtuşi de puţin la suprimarea viitoare a lotului, când această putere acumulată va permite regimului să se consacre, mai direct şi imediat, construirii socialismului.

Incoerenţele şi limitele lor

Cetăţeanul sovietic, cu unele excepţii, nu aparţine unui singur sector al producţiei, nici nu se aprovizionează dintr-un singur sector al consumului. Să luăm, de pildă, un colhoznic. Un colhoz este o entitate unde aceste diferite sectoare coexistă, în concurenţă şi în conflict. În măsura în care producţia este reală, ea contribuie la puterea U.R.S.S., în măsura în care ea este socialistă, la construcţia socialismului, în măsura în care este liberă, ea se oferă prelevărilor operate de

sistemul puterii și sistemul socialist, întreținându-l în același timp pe colhoznic. Acesta este obligat să acorde cea mai bună parte a timpului său de lucru muncii în colhoz, în schimbul căruia el primește un salariu (până în 1965, o remunerație în natură). Dar tot timpul său liber, și tot timpul pe care îl chiulește, îl va dărui cu dragoste lotului său, din care extrage baza subzistenței sale. El va putea cumpăra anumite produse, în special votcă, de la magazinul colhozului, dar cu ceea ce obține din vânzarea legumelor sale el se va putea plasa modest pe piața liberă a consumului. În același timp, el fură cât poate administrația colhozului, face trafic în voie, sabotează și jefuiește, ceea ce alimentează aceeași piață cu transferurile din sectoarele I și II. Președintele colhozului va utiliza puterile care-i sunt atribuite pentru a stăvili și echilibra aceste diferite activități ale subordonatului său în proporții juste, și se va servi în același timp din porția modestă din sectorul A al consumului care este la îndemâna sa. Colhoznicul nostru mediu se comportă rând pe rând ca producător forțat, ca producător voluntar și ca hoț. El duce simultan viața de sclav de plantație, viața de grădinar de duminică și viața de culegător sau de jefuitor a nomadului primitiv.

Economia sovietică nu este un ansamblu omogen. Ea nu formează o piață unificată. Două sectoare din trei sunt administrații care doresc să fie antipiețe, și chiar reușesc într-o oarecare măsură. Al treilea este o cvasipiață, dar imperfectă, fărâmițată de clandestinitate, comprimată de celelalte două. O parte a tranzacțiilor se efectuează în afara circuitului monetar, prin prelevare

directă, prin furt şi prin troc. În sectorul socialist, preţurile sunt fixate de planificator, care ia în calcul în acelaşi timp costul de producţie, imperativele politicii economice, previziunile anterioare ale planificării. Preţul este deci şi el un compromis. El nu se impune agentului economic ca o măsură, el este negociat, modificat, influenţat, şi nu este nici o decizie pură, nici o manifestare obiectivă a realităţii. În spiritul leninismului, decizia este liberă când ea coincide cu realitatea. Cum nu există coincidenţă, realitatea dereglează decizia în loc să o măsoare, şi decizia falsifică realitatea fără a o putea supune.

De la un sector la altul, preţurile variază considerabil pentru aceeaşi marfă. Cutare produs primeşte un preţ în sectorul socialist al distribuţiei. Dar aici consumatorul nu şi-l va putea procura pentru că el lipseşte, pentru că e prea lungă coada, pentru că este avariat, alterat, demodat sau pentru oricare alt motiv. Va trebui să se orienteze spre sectorul nesocialist, unde preţul va trebui multiplicat. Sau spre sectorul rezervat, dar în care banii nu ajung pentru a fi admis. Pentru a ajunge la bunuri şi servicii, sovieticul poate alege între mai multe căi monetare şi mai multe căi nemonetare (furt, prelevare, troc). Dar uneori alegerea nu este posibilă. Din această cauză, particularii posedă adesea sume destul de importante de bani sub formă de librete de economii sau de titluri de împrumut de stat, care nu pot fi folosite pentru că bunurile râvnite se află în sectorul A, de unde nu se pot cumpăra, sau în sectorul C,

unde costă prea scump și sunt grevate de o primă de risc disuasivă.

Ideea socialistă s-a născut în secolul al XIX-lea din ambiția de a pune capăt aparentei anarhii a economiei de piață, de a înlocui mecanismele economice spontane printr-o gestiune rațională conștientă. Dacă prin socialism înțelegem această transparență a economiei sub ochii și sub acțiunea planificatorului care o cunoaște și care o controlează, trebuie să recunoaștem că economia sovietică este una din cele mai puțin socializate care există pe pământ. Revoluția din Octombrie, departe de a fi pus în mâinile statului pârghiile de comandă naturale ale economiei, le-a distrus definitiv.

Statul nu cunoaște economia. Cifrele care-i sunt furnizate de organele planificării sunt falsificate, și el e conștient de aceasta. Brejnev nu știe ce cantități de cereale sunt efectiv produse. Se spune că el se ghidează după estimările pe care le face C.I.A. pe baza datelor culese prin sateliții de observație. Aceasta poate să-l informeze asupra recoltei de pe câmp, nu asupra recoltei din hambare, pentru că el nu cunoaște ce s-a pierdut în timpul secerișului, culesului, depozitării. Nu există statistici exacte și detaliate ale producției industriale. Chiar în cazul când contabilitatea nu ar fi falsificată, ea nu s-ar putea ghida după prețuri. Acestea nu există decât în sfera nesocialistă, care nu este tolerată și nu există decât în măsura în care se sustrage evidenței și controlului statului. Statul nu dispune de aceste instrumente precise care sunt în Occident fiscul, creditul, moneda scripturală. Impozitul are un impact redus.

Reţeaua bancară nu priveşte masa populaţiei. Cecul, cartea de credit nu există pentru salariaţi, care primesc, în fiecare lună, un plic conţinând bilete de bancă şi monede, ca înainte de Revoluţie.

Instrumentele de care dispun statele occidentale, fixarea de taxe de scont, reglementările în domeniul creditării, controlul preţurilor, degrevările fiscale, care acţionează cu supleţe asupra ansamblului economiei, nu sunt utilizabile de statul sovietic. El acţionează cu rigiditate asupra unei părţi din economie. Dar nu poate acţiona asupra totalităţii economiei, pentru că trebuie să existe un sector în afara socialismului, care nu poate fi controlat fără ca aceasta să paralizeze sectorul socialist. Aceasta explică faptul că statele socialiste trebuie să adăpostească o zonă de capitalism sălbatic, asemănător în toate privinţele cu cele mai vehemente descrieri ale lui Marx. Acest capitalism nu poate cunoaşte convenţiile religioase, morale, juridice care, în Anglia lui Dickens, moderau cupiditatea întreprinzătorilor şi apărau avutul public, căci nu există avut public în U.R.S.S., ci doar avut al sectorului socialist.

Acesta profită, de altfel, de vecinătatea cu practicile sălbatice din sectorul III pentru a se abţine de la luarea măsurilor care, în restul lumii, sunt asociate ideii socialiste. Pensiile, protecţia împotriva accidentelor de muncă, medicina bolilor profesionale, concediile etc., totul este la un nivel rudimentar şi nu suferă comparaţie cu ţările dezvoltate

Această latură „subdezvoltată" a economiei sovietice contribuie totuşi într-o anumită măsură la înfrumuse-

țarea vieții. Într-adevăr, creșterea economică și dezvoltarea *welfare state**-ului au fost plătite la noi printr-o enormă creștere a controlului. Orice agent economic occidental trebuie să facă față unor obligații administrative, fiscale, contabile de care sovieticul este din fericire scutit. Ponderea statului, minuția controalelor îi ating doar pe responsabilii economici ai sectoarelor socialiste. Ei trăiesc cu spaima, cu teama perpetuă de *revizor*. Dar imensa majoritate a muncitorilor nu se simte implicată. Viața materială este în U.R.S.S. săracă și grea, dar e simplă.

Totuși, deși este mai puțin „socializată" decât multe economii occidentale, economia sovietică merită, și e singura care merită, numele de socialistă. Căci ideea socialistă e cea care stă la baza sa și-i conferă caracteristicile. Idee găunoasă, idee vidă, dar care leagă totul de ea. Sistemul nu există, am mai spus, decât pentru a construi socialismul și/sau a păstra șansele viitoare ale socialismului. Reglarea sistemului rezidă în compromisul dintre aceste două direcții fundamentale care, asumate de Partid, formează linia sa de politică economică. Ceea ce leagă sistemul este deci exterior sferei economice. Forța care îl reglează este puterea politică. Dar puterea politică însăși este aservită acestei abstracțiuni care e socialismul în căutarea unei imposibile încarnări. Puterea politică (și necesitatea de a o conserva) impune economiei sovietice această structură tripartită pe care am analizat-o. Dar ea nu o impune

* *Welfare state* (la Keynes și discipolii săi, apoi în limbajul curent), statul bunăstării (*n.tr.*).

decât pentru că este legată de ideologie. Avem deci o dublă excentrare, a economicului spre politic şi a politicului spre ideologic. Odată admis acest fapt, sistemul este coerent. El nu-l poate avea drept paradigmă, asemenea economiilor clasice, pe Robinson amenajându-şi insula în funcţie de resursele şi munca sa. Să ne închipuim planificatorii, conducătorii sindicali şi de întreprindere sub chipul lui Vineri, supus lui Robinson ca unui stăpân de neînţeles şi absolut. Să ne închipuim, de asemenea, că acest Robinson este în serviciul socialismului.

Statică şi dinamică

Structura tripartită şi competiţia între sectoare sunt o constantă a economiei sovietice şi formează, dacă se poate spune astfel, statica sa. Trebuie, acum, să-i explorăm dinamica: cum creşte, se dezvoltă sau, dimpotrivă, decade şi regresează. Iată cheia acestei dinamici: economia sovietică este în creştere atâta vreme cât ea rivalizează cu economia nesocialistă şi împietează perpetuu asupra ei. Dar, în absenţa motivelor interne de creştere, înclinaţia sa naturală, în situaţie de izolare, este să se prăbuşească asupra ei înseşi.

Condiţia de existenţă a economiei sovietice este deci existenţa economiei nonsovietice sau, pentru a relua terminologia sa, capitaliste. În interiorul sistemului sovietic, am reperat necesitatea unui al treilea sector, nesocialist, care serveşte ca rezervă şi ca supapă de siguranţă celorlalte două. Acest al treilea sector, închis între

frontierele U.R.S.S., supus controlului statului, permite sferei socialiste să subziste, dar nu este în măsură să ghideze şi să alimenteze dinamica sa de ansamblu. Lumea economică internaţională, şi în primul rând partea sa industrializată şi dezvoltată, asumă funcţia unui „sector III" exterior, la fel de necesar ca şi sectorul III interior pentru supravieţuirea sistemului, dar care, în plus, îi furnizează modelul şi mijloacele dezvoltării sale.

În spiritul lui Lenin, socialismul urma să succeadă capitalismului în virtutea superiorităţii sale intrinseci. Noile „relaţii de producţie" urmau să elibereze „forţele de producţie" şi să le confere un avânt nemaiîntâlnit. Prăbuşirea completă a acestor forţe de producţie, pe măsură ce se instala noul regim, nu i-a descurajat câtuşi de puţin pe Lenin şi tovarăşii săi, de vreme ce ideologia imputa această catastrofă rămăşiţelor materiale şi morale ale regimului care tocmai fusese abolit. Remediul era să se întreprindă construcţia socialismului depăşindu-se obstacolele care se opuneau dezvoltării sale spontane. Dar după ce model trebuia construit socialismul?

În ce priveşte „relaţiile de producţie" existau indicaţii în tradiţia doctrinală marxistă şi, de aceea, terenul capitalist fiind degajat parţial, s-au putut implanta sectorul II şi sectorul I, gardianul său. În ce priveşte „forţele de producţie", exista un model: ţările „capitaliste" avansate.

Lenin susţinea că Rusia era o ţară înapoiată şi barbară, în care capitalismul nu-şi împlinise încă misiunea sa istorică revoluţionară. Aceasta era înfăptuită în Europa Occidentală şi în Statele Unite, unde Lenin pândea

iminenta explozie revoluţionară. Aşteptând-o, Lenin credea că noul stat revoluţionar ar avea ca sarcină să realizeze mai rapid şi mai eficient transformarea pe care capitalismul incipient nu o dusese la bun sfârşit. Lenin admira profund starea economică a Statelor Unite şi a Germaniei. Enorme uzine, inovaţie tehnologică, organizare industrială, mână de lucru disciplinată şi competentă, evidenţă exactă, iată ceea ce, pentru el, forma trăsăturile socialismului realizat. În Rusia, trebuia înfiinţat acest cadru. Construcţia socialismului putea fi deci reprezentată printr-o curbă: pornită din punctul foarte jos, unde se găsea în Rusia, ea urma să se ridice conform unei curbe rapide, să intersecteze curând curba mai lentă a ţărilor în care relaţiile de producţie capitaliste împiedicau avântul forţelor de producţie, pentru a-şi lua apoi zborul spre înălţimi luminoase şi încă necunoscute.

Dacă deci, în ordinea relaţiilor de producţie, legitimitatea puterii sovietice este garantată de aptitudinea sa de a construi sectorul II, în ordinea forţelor de producţie, ea este garantată de aptitudinea sa de *a ajunge din urmă şi a depăşi* ţările capitaliste cele mai avansate. Să le „depăşească" după şaizeci şi cinci de ani, nu se mai pune problema, deşi, în repetate rânduri, guvernul sovietic a proclamat că este pe punctul de a o face. Dar să le „ajungă din urmă" este în continuare sarcina fundamentală, atât pentru a creşte gradul de legitimitate a regimului sovietic, cât şi pentru a-i dezvolta puterea.

Creşterea economiilor nesocialiste este datorată unei multitudini de factori diverşi pe care nu-i vom

enumera aici, care au, cel puțin pentru cei mai activi, proprietatea de a fi interni acestor economii. Creșterea economiei sovietice are ca factor principal voința de creștere economică a conducătorilor, proiectul lor de *a ajunge din urmă și a depăși*. Or, acesta are o cauză externă, nivelul superior atins de economiile nesocialiste.

Imitație reală și imitație simbolică

Străinătatea furnizează obiectivele sale economiei sovietice. Este în același timp o perspectivă și un catalog de tehnici de împrumutat și de realizări de reprodus. Pentru că Statele Unite produc automobile, cauciucuri, tractoare, trebuie ca Uniunea Sovietică să producă și ea. Pentru că aceste automobile și aceste tractoare prezintă cutare caracteristică, automobilele și tractoarele sovietice vor avea caracteristici analoage.

Acest mimetism are cauze tehnice. Este întotdeauna mai avantajos să imiți un produs, decât să efectuezi cercetări care ar duce la fabricarea sa. Este mai avantajos să preiei din străinătate modelele și soluțiile care și-au demonstrat calitățile, decât să treci din nou prin încercările și erorile care au condus la adoptarea lor. Astfel a procedat Franța în secolul al XIX-lea față de Anglia, și Japonia față de Occident. Imitația face în mod normal parte dintr-un proces de „modernizare" pe care toate națiunile industriale l-au cunoscut, cu excepția Angliei și apoi a Statelor Unite, care deschideau drumul. Totuși, dacă privim mai îndeaproape, proiectul

sovietic se distinge radical de modernizarea pe care literatura economică tinde s-o acrediteze. Într-adevăr, trebuie analizate scopurile şi modalităţile imitaţiei şi observat cum este ea practicată în fiecare sector.

În sectorul I de producţie de putere, imitaţia este reală. Între armata sovietică şi armata principalului său adversar, emulaţia există şi nu poate trişa în privinţa faptelor. Istoria armatei sovietice demonstrează o capacitate remarcabilă de a concepe sisteme de arme competitive şi de a extrage din substanţa ţării ceea ce îi trebuie pentru a le realiza. Imitaţia este creatoare şi adaptatoare. În general, responsabilii au ştiut să opereze alegeri bune, să selecţioneze tipuri de arme simple, robuste şi performante, să le fabrice în cantitate suficientă. Ei au ştiut să dezvolte anumite puncte tari pentru a compensa punctele slabe. De exemplu, posedând o bună tradiţie de artilerie, armata sovietică a fost în măsură să preia de la germani tehnologia incipientă a rachetelor şi să o dezvolte astfel încât să atenueze inferioritatea sa în materie de aviaţie strategică. Ceea ce este imitat, în acest sector, constă, mai curând, în obiectele materiale decât în metodele de producţie. Într-adevăr, problema este de a le produce, în ciuda faptului că ansamblul aparatului industrial se găseşte la un nivel inferior. Trebuie deci degajate sferele sofisticării tehnologice, concentrate drastic resursele, făcut apel la avantajele sectorului A pentru a-i recompensa pe cei mai buni; aceştia trebuie alternativ închişi în cunoscutele *şaraşka*, dacă nu există un mijloc mai eficient pentru a-i face să muncească, exercitând asupra mâinii

de lucru controale mai stricte decât de obicei. Imitația tehnică sfârșește prin producerea de produse competitive, dar ea nu este dublată de o imitație economică, dacă trebuie să înțelegem prin aceasta un progres al productivității și o scădere a costurilor. Acestea pot fi obținute, simplu, menținându-se salariile la nivelul limitei inferioare și chiar puțin sub aceasta. Se întâmplă uneori ca această competiție tehnică să sfârșească prin a moderniza instrumentul economic. Dar se întâmplă și ca simpla constrângere să fie suficientă pentru a compensa inferioritatea acestui instrument și să facă astfel inutile investiția și modernizarea.

În sectorul II al construirii socialismului poate fi de ajuns ca imitația să fie simbolică. Contează prea puțin că agricultura sovietică este ce este, dar trebuie produse suficiente dovezi și documente pentru a se putea susține public că ea nu este prin nimic inferioară agriculturii americane, trebuie arătate fotografii cu suprafețe arate impecabil, cu terenuri cu recolte-record, cu vaci cu uger imens. Un alt exemplu: spre sfârșitul vieții lui Stalin, U.R.S.S. a produs un foarte mic număr de Cadillac-uri strălucitoare și a construit la Moscova o jumătate de duzină de zgârie-nori. Aceste realizări erau destinate să contrabalanseze simbolic ansamblul circulației auto, precum și ansamblul cartierelor de afaceri din Statele Unite. Această echivalență era acceptată de o parte a mulțimii sovietice și chiar de unii călători occidentali care, plimbați de-a lungul unui circuit jalonat de simboluri, reveneau acasă încântați de recuperarea sovietică: era ca în Statele Unite.

Acest contrast între imitaţia reală şi imitaţia simbolică se observă şi în cercetarea ştiinţifică. Cercetarea reală este concentrată în domeniul militar, şi ea a obţinut, de şaizeci de ani încoace, rezultate onorabile şi adesea strălucite. În schimb, U.R.S.S. nu a produs o singură fibră textilă, un singur material plastic, un singur medicament major, o singură maşină destinată să execute operaţii casnice sau să uşureze viaţa cotidiană. În toate aceste domenii, ea se mărgineşte să copieze cu întârziere realizările străine. Dimpotrivă, ea întreţine o pseudocercetare al cărei interes este pur simbolic. Astfel au apărut elixire de viaţă lungă (serul Bogomoleţ), specii de grâu stufos cu o productivitate miraculoasă, reanimări de cadavre, descoperiri parapsihologice şi alte isprăvi ştiinţifice orientate spre miracol şi fantastic. Aşa cum cei cinci sau şase zgârie-nori demonstrau *ajungerea din urmă*, aceste descoperiri anunţau *depăşirea*.

Faptul că aceste simboluri aveau o viaţă scurtă era neesenţial. Mai întâi, pentru că era întotdeauna posibil să fie fabricate altele, noi, când efectul primelor se amortizase întru câtva. Apoi, pentru că, atunci când ele nu mai convingeau, se putea argumenta că în fond asta nu conta, şi că, dacă existau într-adevăr foarte puţine Cadillacuri, era pentru că stilul socialist de dezvoltare favoriza mai curând transporturile în comun, mult mai moderne şi mai perfecţionate decât în Occident. Lucru pe care experţii occidentali erau cu totul dispuşi să-l admită, fără a merge măcar să vadă starea reală a transporturilor în comun sovietice.

Imitația în sectorul II este bineînțeles parțial reală. Când au trebuit construite baraje hidroenergetice și furnale înalte, aceasta s-a făcut după modelul a ceea ce era mai bun în Occident, și adesea sub conducerea inginerilor occidentali. Și astăzi, U.R.S.S. importă uzine de automobile, de camioane, de aluminiu etc., „la cheie". Dar această imitație reală este propulsată de imitația simbolică. Căci socialismul nu poate „imita" capitalismul, el trebuie să-i fie superior din toate punctele de vedere. Țelul imitației nu este identitatea, ci superioritatea pe care o manifestă simbolurile. Acestea nu ar fi produse dacă nu ar fi fost vorba decât de a crea avuție socială și bunăstare. Producerea lor este, dimpotrivă, generatoare de penurie. Ar fi fost mai bine pentru vlăguita U.R.S.S. din 1950 să nu construiască mașini de lux și imobile ruinătoare, să nu prelungească tunelele faraonice ale metroului din Moscova, să nu sape un canal între Volga și Don, să nu planteze păduri de-a lungul râurilor din sud, care de altfel nu au crescut. Dar ceea ce capitalizează aceste simboluri este socialismul, adică un surplus de legitimitate. Tocmai în considerarea profitului politic își găsesc aceste operații o raționalitate. Ajunge atunci ca ele să fie ceea ce sunt: nu o imitație reală care cere timp, bani, lungi eforturi. Ci o imitație simbolică, ce plantează, pentru câteva luni, decorurile unui secol al XXI-lea socialist, imaginat după tiparul secolului al XX-lea capitalist, altfel spus, imitația unei imitații.

Petru cel Mare și Lenin

Atribuindu-i lui Lenin o idee modernizatoare, mulți occidentali l-au comparat în mod natural cu Petru cel Mare. În convorbirea sa cu Emil Ludwig (1931), Stalin a reluat această comparație și a dezvoltat-o, în avantajul lui Lenin. Observăm, la Petru cel Mare, o relație similară cu Occidentul care furnizează modele tehnice, dar nu economice și încă și mai puțin politice. Țarul reformator schițează astfel o tripartiție a economiei ruse, cu un sector militar pentru care el înființa manufacturi conduse de tehnicieni germani; un sector de prestigiu și de putere politică, simbolizat prin crearea Petersburgului; un sector „liber", exploatat metodic pentru întreținerea primelor două. Dar iată diferențele. Petru proceda astfel sub imperiul necesității, nu al utopiei, nici al ideologiei. Trebuia ca puterea rusă să fie capabilă să ajungă din urmă și să depășească în anumite sectoare adversarul occidental, ceea ce, ținând cont de sărăcia patrimoniului uman al Rusiei și de urgența termenelor, impunea o manieră brutală. De aceea, el lega totul de sectorul I, fără să dea sectorului II o extensie ruinătoare. Imitația era sinceră. El admira acea Olandă, acea Germanie pe care dorea să le ajungă din urmă și să le depășească. Aspira cu adevărat să se alăture stării prezente a civilizației europene, deși, vizând o stare, și nu o metodă sau un spirit, Petru s-a condamnat să-și rateze parțial ținta. Dar despotismul era, în substanța sa, un expedient provizoriu, ca un eșafodaj

care ar fi fost înlăturat când Rusia va fi fost în fine construită și adusă la nivelul de civilizație dorit. Acesta era ceva imitabil, pentru că reprezenta ceva real, existent, finit. De fapt, Petru a semănat semințe dintre care unele au sfârșit prin a încolți. Dezvoltarea de tip petrovian a devenit, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, odată cu estomparea despotismului, o dezvoltare de tip european. Rusia a început să semene cu modelul său. Economia de piață s-a dezvoltat, resorbind puțin câte puțin sectoarele de putere și de prestigiu politic. Somptuosul cadru petersburghez, multă vreme gol, a sfârșit prin a se umple.

Ceea ce caracterizează dezvoltarea leninistă nu este locul relativ al sectoarelor I și II în raport cu sectorul III, cele dintâi infinit mai umflate, și cel din urmă mai redus decât sub Petru cel Mare. Și aceasta pentru că Lenin procedează sub imperiul ideologiei și al utopiei, nu al necesității. Imitația nu este sinceră. Occidentul nu este un model demn de admirație. Dimpotrivă, el reprezintă capitalismul și imperialismul, care sunt un rău absolut. Modelul veritabil este socialismul, pentru care nu există un model. Occidentul furnizează imagini de modernitate care, transpuse în doctrină, extrapolate, pot servi la a-l imagina. El furnizează tehnici care pot fi însușite pentru a-l distruge. Imitația este plină de ură și nemărturisită. Ea este, de asemenea, incompletă, pentru că nu se reține decât ceea ce poate pregăti pentru înfruntarea inevitabilă și ceea ce poate servi ca material unui socialism care este contrarul

Occidentului. Petru cel Mare dorea să atingă identicul prin mijloace diferite. Lenin vrea să atingă diferitul, adică socialismul, fundamental diferit de capitalism, dar care nu poate fi imaginat decât cu ajutorul capitalismului. Astfel, a ajunge din urmă şi a depăşi nu înseamnă niciodată a întâlni. Dezvoltarea leninistă nu sfârşeşte niciodată prin a regăsi structura şi stilul dezvoltării occidentale. Cele trei sectoare rămân separate, îşi păstrează locul respectiv. Dezvoltarea socialismului mondial refulează treptat zona încă acordată capitalismului. Acesta nu există decât pentru a-i furniza socialismului direcţia şi impulsul de care este lipsit. Şi pentru a-i oferi ajutorul material pe care-l cere.

Sateliţii

La periferia U.R.S.S. se află ţările care, sub conducerea sa, construiesc socialismul. Pentru a o recompensa de a le fi eliberat de capitalism şi de a le proteja de o întoarcere ofensivă a imperialismului, ele consimt să facă oficiul de sector III exterior, dar privilegiat şi fratern. R.D.G., Polonia, Cehoslovacia şi România se aflau, imediat după război, într-un stadiu de dezvoltare cu mult mai bun decât cel din U.R.S.S. Aceasta a profitat pentru a opera prelevări care au luat, în primii ani, formele primitive ale demontării şi mutării. Apoi, dominaţia politico-militară i-a permis să dicteze termenii schimbului. Ea a prelevat cea mai bună parte a producţiei industriale şi agricole, falsificând preţurile

şi interzicând acestor ţări să se alimenteze de pe piaţa mondială.

Exploatarea şi jefuirea sateliţilor întâlnesc o limită politică. Împingându-le prea departe, se riscă fie pierderi neaşteptate ale controlului şi revolte „contrarevoluţionare", fie o incapacitate a sateliţilor de a contribui, pentru partea care le revine, la puterea lagărului socialist. Revoltele din anii 1953–1956, faptul că U.R.S.S. a fost nevoită să inverseze temporar fluxul bogăţiilor care curgea în direcţia sa pentru „a ajuta" cutare democraţie populară să depăşească un pas greşit demonstrează că acest compromis nu era uşor de găsit.

Se pare că aceste regretabile episoade au fost depăşite, şi compromisul a fost stabilit pe bazele următoare: pe de o parte, democraţiile populare, dezvoltând în interiorul lor tripartiţia sectoarelor, constituie totodată, global, faţă de U.R.S.S., un sector III, exploatabil în condiţiile pe care le indică prudenţa şi arta leninistă a guvernării. Pe de altă parte, ele sunt autorizate să se alimenteze din resursele lumii nesocialiste, care constituie pentru lumea socialistă un sector III exterior comun. Mai mult: deşi U.R.S.S. îşi rezervă dreptul de a defini modalităţile generale în sensul intereselor sale, ea face uz de influenţa sa politică pentru a ajuta aceste democraţii populare să ia din acest sector cu ambele mâini şi în condiţii avantajoase. Occidentul intră perfect în acest compromis, subvenţionează democraţiile populare în acelaşi timp pentru a le apăra de U.R.S.S şi pentru că sunt protejate de U.R.S.S.

Subvenţia occidentală

Este sarcina istoricilor din U.R.S.S. să determine volumul şi importanţa economică a subvenţiei occidentale din 1917 încoace. Regimul a fost poate salvat în 1921 de misiunea Hoover care, împiedicând să moară şase până la şapte milioane de fiinţe umane, a oprit foametea să se transforme în criză politică. În anii '30, ajutorul tehnic occidental a dat un minimum de coerenţă şi de eficacitate efortului industrial al celor două prime cincinale. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, ajutorul Germaniei hitleriste până în 1941, apoi împrumutul anglo-american până în 1945 au susţinut U.R.S.S. în efortul său de pregătire şi participare la război. De douăzeci de ani, Occidentul furnizează U.R.S.S. produse alimentare, uzine moderne, maşini şi tehnologie de vârf.

Subvenţia occidentală îi este de folos în primul rând sectorului I. Occidentul nu aprovizionează încă U.R.S.S. cu rachete şi bombe atomice. Dar, pe căi directe sau mai discrete, el îi furnizează tehnologia necesară. Sectorul I nu cuprinde doar armele, ci şi logistica şi aparatul industrial destinat fabricării lor. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, camioanele armatei sovietice erau furnizate direct de General Motors, cu titlu de împrumut. Astăzi, ele sunt fabricate în gigantica uzină de la Kama, livrată în întregime „la cheie" de General Motors, Ford şi alţi constructori la fel de renumiţi. În fine, în măsura în care Occidentul îşi asumă un anumit număr de prestaţii care incumbă sectoarelor

II și III, prelevarea operată asupra acestora în avantajul sectorului I poate fi proporțional mai importantă. De exemplu, când în 1973 Statele Unite au făcut ca U.R.S.S. să evite o gravă criză alimentară, programele militare s-au putut dezvolta după prevederi, Occidentul compensând neajunsurile sectorului II. Occidentul furnizează untul, U.R.S.S. – tunurile.

Ceea ce, până acum douăzeci de ani, era accidental, tinde să devină instituțional. În 1921, în 1943, Statele Unite au salvat, poate, regimul sovietic. Astăzi, împreună cu partenerii lor japonezi și europeni, îl țin pe palme sau, cel puțin, au intrat în simbioză permanentă și organizată cu economiile de tip sovietic.

Căile acestei simbioze sunt multiple. Calea nemonetară a prelevării subzistă sub forma spionajului tehnic, importului legal de eșantioane destinate a fi copiate sau plății extrem de aproximative a redevențelor pe brevete. Forma de tranziție, între prelevare și comerț, este utilizarea presiunii politice și militare pentru ameliorarea termenilor pieței. Rusia vechiului regim avea un comerț cu o structură arhaică, chiar colonială, vânzând materii prime și cumpărând produse cu grad înalt de prelucrare. Ea se plângea de aceste schimburi inegale. U.R.S.S. continuă să vândă materii prime și să cumpere produse cu grad înalt de prelucrare, dar puterea sa îi permite să evite schimburile inegale, și chiar să le impună partenerilor săi. În această privință, nu există nimic care să deosebească U.R.S.S. de orice altă putere de talia sa.

Același lucru se poate spune despre comerț, numai că trebuie să se țină seama de particularitățile următoare.

Este echivoc să vorbim de o *piață* sovietică. Ofertele și vânzările nu sunt decise de agenții economici individuali în funcție de nevoi sau de o cerere. Statul – și numai statul – decide. Sectorul III interior nu are nici o legătură cu sectorul III exterior. Există, într-adevăr, un mic trafic de devize și de aur între agenții sectorului III și lumea exterioară, dar el este marginal și nu servește decât la alimentarea campaniilor de reprimare a acestei crime atroce. Organismele statale determină volumul importurilor potrivit politicii economice în curs. Ele decid de asemenea exporturile, vânzând produsele sovietice pentru care există cerere la prețul pieței internaționale, fără a ține cont de prețul intern sau de costul de producție, pe care nu-l cunosc. Există, de exemplu, toate șansele ca producția automobilelor Fiat să coste mai scump în uzina din Togliattigrad decât la Torino, în ciuda inferiorității salariilor sovietice. Dar ele vor fi vândute cu mult mai ieftin, pentru a obține devizele de care statul are nevoie. Dumpingul, care sărăcește global U.R.S.S., se substituie competitivității produselor, dar permite atingerea obiectivelor prioritare. Acest fapt poate fi analizat ca o prelevare a sectorului I asupra sectorului II.

Statul ajută comerțul sovietic să se bucure de poziția sa de cumpărător monopolist în fața unei oferte multiple și dispersate. Se pune problema construirii unei uzine de automobile? Fiat, Renault, Mercedes intră în concurență severă, caietul de sarcini nu încetează să se îngreuneze, iar condițiile de credit și prețurile să se amelioreze.

În sfârșit, statul sovietic a reluat, pe o scară mai vastă, tradiția de împrumuturi a vechiului Imperiu rus. Cu tot atâta abilitate, el a știut să pună în concurență instituțiile de credit publice și private, să combine duritatea în negociere și exactitatea în serviciul dobânzilor, în fine, să-l încorseteze progresiv pe creditor și să-l oblige să dea mai multe împrumuturi pentru a asigura securitatea a ceea ce a împrumutat deja.

Scopul comerțului sovietic este inclus în finalitatea generală a economiei sovietice: construirea socialismului, prezervarea și dezvoltarea instrumentului de putere care va asigura, într-o bună zi, triumful său final asupra „capitalismului". Comerțul nu este deci reglat de interesul mutual. În spiritul statului sovietic, care este unicul antreprenor, el este o armă în marele conflict, este în orice clipă evaluabil în termeni de înfrângere sau de victorie. El trebuie să contribuie la slăbirea partenerului, care nu încetează niciodată să fie considerat drept un adversar. El poate fi utilizat, așa cum este sectorul nesocialist în interiorul frontierelor, dar numai în măsura în care i se pregătește eliminarea. A existat în Occident o literatură despre influența calmantă pe care ar avea-o acest comerț asupra U.R.S.S., acționând ca o drojdie care ar face să crească aluatul, ca niște efluvii emoliente care ar îmbiba, puțin câte puțin, „structurile rigide" ale aparatului economic. Această literatură este aprobată de U.R.S.S., cu condiția ca ea să rămână exclusiv pentru uzul responsabililor economici occidentali. Ea nu are circulație internă.

Şi totuşi Occidentul, aşa cum prevedea Lenin, vinde funia destinată să-l spânzure şi consimte chiar un credit care să faciliteze această vânzare. Pentru a discerne cauzele, trebuie distinse motivele întreprinderilor şi motivele statelor.

Primele nu au nici un motiv să nu facă comerţ cu U.R.S.S., de vreme ce acest comerţ oferă o perspectivă de profit. Directorii de întreprindere nu trebuie să intre în analize politice pe termen lung. Bugetul întreprinderii lor oferă cadrul normal şi orizontul întotdeauna destul de apropiat al prevederilor lor. Să luăm, de exemplu, o firmă de automobile. Construcţia unei uzine în U.R.S.S. oferă un deviz care poate fi bine-venit. Relaţiile cu sindicatele, adesea comuniste, vor putea fi ameliorate astfel. Operaţia este prestigioasă, publicitară. În sfârşit, şi mai ales, firma angajează foarte puţine fonduri proprii, pentru că acestea sunt de origine publică, şi rambursarea împrumuturilor este garantată cel mai adesea de stat.

Cum este natural, în societăţile noastre asemenea operaţii sfârşesc prin a genera grupuri de interese. U.R.S.S. nu încetează să aibă aici prieteni, chiar agenţi. Aceste grupuri alimentează şi răspândesc teorii justificatoare cu mult mai nobile decât simpla logică a profitului. Directorul unei firme care tocmai construise o enormă uzină într-o ţară-satelit şi care se pregătea să mai facă una la periferia Moscovei (fără a pune un ban din capitalul propriu) raţiona în faţa mea în termeni de „dialog" şi nu ezita să-l citeze pe Teilhard de Chardin!

Structura societăţilor noastre economice fiind compusă din întreprinderi autonome, doar autoritatea statelor s-ar putea opune unui astfel de comerţ. Statele ar putea, de pildă, să înceteze garantarea sau furnizarea de capitaluri şi să lase întreprinderile să se angajeze pe riscul lor. Cu excepţia unor rare perioade, ele s-au ferit s-o facă. Dimpotrivă, au depus întregul lor zel pentru a dezvolta ceea ce numeau „schimburi", însă plafonul acestor schimburi nu a fost determinat de ele, ci de capacitatea U.R.S.S. de a le absorbi. Acestei atitudini îi putem găsi cel puţin trei motive.

Primul nu face decât să adopte preocuparea economică a conducătorilor de întreprindere. Într-un secol keynesian, guvernele ştiu că maşina economică trebuie să meargă, cu orice preţ, chiar în gol. Keynes propunea să se sape găuri care să fie apoi astupate. Este mai natural, se pare, să faci comerţ cu U.R.S.S., dacă aceasta poate resorbi şomajul şi întări industria. Cât despre consecinţele pe care le-ar putea avea consolidarea unei puteri care se declară duşman ireconciliabil, celelalte două motive împiedică abordarea lor serioasă.

Al doilea motiv depinde de o viziune generală a evoluţiei regimurilor socialiste. U.R.S.S., se spune, şi-a dezvoltat aspectele dezagreabile pentru că ea s-a găsit, odată cu revoluţia, cufundată în mizerie, sărăcie, în ostilitatea marilor puteri occidentale. Prima reacţie a Antantei, în 1918, „cordonul sanitar", a fost dezastruoasă şi a antrenat o *înăsprire* a regimului, care ar fi putut fi evitată. Din 1920, Lloyd George şi, curând apoi, Édouard Herriot considerau că trebuia acţionat altfel faţă de

U.R.S.S. şi găsit drumul spre inima sa. Astfel, U.R.S.S. trebuie ajutată să-şi realizeze planurile de *dezvoltare*. Regăsind o situaţie *normală*, prin forţa lucrurilor şi destinderea spiritelor, regimul *se va decrispa, se va normaliza*.

Această viziune a normalizării progresive a regimului socialist se dezvoltă din două perspective diferite. În ce constă, în fond, această normalizare? Ne putem imagina că schimburile Est–Vest vehiculează spre U.R.S.S. efluviile modului de viaţă social şi politic din Occident. Atunci, după un anumit timp, economia de piaţă va renaşte şi va înflori. Viaţa politică va deveni suplă. Partidul *se va umaniza*, va renunţa, poate, la monopolul său şi va lăsa un spaţiu în care pluralismul va putea înflori. Renunţând la utopie, Rusia va fi guvernată de un fel de termidorieni, şi cine ştie dacă un nou Bonaparte, la fel de luminat, dar, să sperăm, mai paşnic decât primul, nu va sfârşi prin a reintegra U.R.S.S. în concertul naţiunilor? Sau ne putem închipui că normalizarea constă, pur şi simplu, în realizarea adevăratului socialism. La urma urmei, nu este necesar să fii troţkist pentru a afirma că, în ciuda ororilor, U.R.S.S. rămâne socialistă, şi nici social-democrat pentru a gândi că socialismul este un lucru bun, o aventură simpatică şi o mare speranţă pentru umanitate. O mare parte a opiniei occidentale este de această părere şi, prin presă, ca şi prin vot, împinge guvernele în acest sens. Acestea nu-şi închipuie că regimul sovietic îşi propune alte scopuri decât cele pe care ele însele se străduiesc să le atingă: prosperitate, creştere economică, dreptate socială, ridicarea nivelului de trai. Desigur,

ele consideră că modelul sovietic, metoda socialistă nu este cea mai *eficientă*. Dar emulația pașnică a celor două sisteme este o temă care le convine. Ele așteaptă ca o *convergență* să sfârșească prin a apărea. Subvenția occidentală sau, cum preferă ele să spună, schimburile, comerțul Est–Vest, armele păcii constituie cel mai bun mijloc de a o grăbi.

Al treilea motiv este grija de a evita necazurile pe care le-ar putea cauza U.R.S.S. Regimul sovietic, din dezagreabil, ar putea deveni pur și simplu insuportabil. Guvernul sovietic poate să apese pe pedala revoluționară, să dea directive *dure* partidelor comuniste locale, să intervină în alegeri, să pună piedici în organizațiile internaționale, să ademenească țările cliente și, în cele din urmă, să declanșeze războiul! Pentru a evita toate acestea, Occidentul se străduiește să placă Uniunii Sovietice. În domeniul economic, el favorizează schimburile, ușurează condițiile de credit, consimte să vândă mărfuri mai mult sau mai puțin strategice.

E nostim că acest al treilea motiv îl înlocuiește de obicei pe al doilea. Atunci când devine clar că U.R.S.S., în ciuda ajutorului care i se acordă, nu se schimbă, nu se *normalizează*, se conchide că ea trebuie ajutorată așa cum este, pentru a nu deveni și mai rea. Atunci când ea a devenit, datorită ajutorului normalizator, mai puternică, mai redutabilă și încă și mai puțin normală, acest ajutor își găsește o altă raționalitate: aceea a unui preț care trebuie plătit.

De fapt, din 1919, aceste două ultime motive s-au tot înlocuit reciproc pentru a justifica ajutoarele

succesive de care a beneficiat U.R.S.S. Dar, de fiecare dată, ele au trebuit sporite, pentru că durata şi soliditatea regimului anunţă o *rigiditate* care nu va ceda decât după îndelungi şi foarte obstinate tentative de destindere şi de deschidere, apoi, atunci când acestea îşi vor fi dat roadele nu de destindere, ci de putere politică şi militară, creditele şi facilităţile vor fi multiplicate pentru a o domoli şi a-i sugera o bună conduită.

De la război, democraţiile populare culeg o parte egală şi chiar superioară din mana occidentală. Ele nu pot totuşi să joace alternativa normalizare–ameninţare pentru că soarta lor internă nu depinde de ele şi pentru că ele nu provoacă teamă. Ele joacă pe alternativa independenţă–dependenţă. Occidentul crede că, sporind ajutorul occidental, se diminuează în aceeaşi măsură dependenţa în care aceste nefericite ţări se află faţă de U.R.S.S. Ele scot din când în când la lumină proiecte de reformă economică, pentru ca Occidentul să nu aibă sentimentul că împrumută în pierdere. Dar când aceste reforme eşuează, când dependenţa creşte, ajutorul nu este totuşi întrerupt. Occidentul nu va risipi, datorită unei reveniri la o fază anterioară care poate să nu fie decât provizorie, investiţiile pe care le va fi făcut în bunăvoinţă şi în bani şi nici poziţiile pe care crede că le-a dobândit.

Dezvoltarea ajutorului occidental a depăşit poate un moment critic de unde nu mai este întoarcere. De câtva timp, de fiecare dată când U.R.S.S. riscă o acţiune internaţională care, altădată, ar fi întrerupt sau încetinit ajutorul occidental, acésta este considerat de guvernele

noastre ca o prioritate absolută, adevărata comoară a destinderii, moștenirea bunelor relații, patrimoniul păcii, garanția reconcilierii viitoare. Și, de fapt, U.R.S.S. nu obosește să acționeze asupra celor trei motive occidentale. Punând în concurență întreprinderile, ea le dă iluzia unei piețe. Ea se plânge că ostilitatea occidentală o obligă să ia măsuri *dure* și să adopte un comportament *rigid*. În fine, ea își extinde amenințarea asupra întregului pământ și începe să se interpună între puterile occidentale și clienții lor din Lumea a Treia, astfel încât, dacă ajutorul occidental îi este măsurat, alte piețe, de această dată reale, vor deveni mai dificile. Nu este imposibil ca, în câțiva ani, în loc să existe, ca astăzi, două sisteme economice încă bine diferențiate și relativ autonome, să nu mai existe decât unu, pe care l-am putea califica, în funcție de punctul său de vedere, fie drept „capitalist", dar purtând în sine acest cancer gigantic al economiei sovietice, fie drept „socialist", dar sprijinindu-se pe un sector III la scară mondială.

Socialismul subzistă grație sectorului nesocialist intern și, grație sectorului nesocialist extern, el este în creștere. Lumea exterioară furnizează modelele de dezvoltare, tehnicile și un ajutor material. Un principiu metafizic al socialismului leninist este că el nu se hrănește din propria sa substanță, ci din cea care-i este externă, adversă și pe care el are vocația de a o înlocui. Raportul său cu lumea occidentală îi aduce dinamica și energia. Sistemul se întărește pentru a susține competiția pe care și-o impune cu Occidentul și se extinde în măsura în care ei detașează din acest Occident noi

zone, noi teritorii. Astfel cresc cele două sectoare ale economiei sovietice, sectorul de putere (sectorul I) şi cel al construcţiei socialismului (sectorul II).

Socialismul şi creşterea economică

Socialismul sovietic posedă, oare, în sine, făcând abstracţie de raportul său cu Occidentul, resortul unei dezvoltări oarecare? Nu este uşor de răspuns, de vreme ce socialismul nu se regăseşte empiric decât în raportul său cu „capitalismul".

O privire asupra preistoriei socialismului îl dezvăluie ambivalent faţă de creşterea economică. Toate sistemele economice ale trecutului sunt orientate spre sporirea avuţiei sociale. Tratatele lui Xenofon, Aristotel, Varro, Columella, Cato nu au alt scop, chiar dacă afirmă limitele prudenţei şi înţelepciunii. Europa modernă a găsit din secolul al XVIII-lea secrètul unei creşteri economice aproape continue, cu câteva etape de accelerare puternică. Ea se bucura de aceasta. Dar nu şi precursorii socialismului. Aceştia nu admiteau ca îmbogăţirea să aducă odată cu sine inegalitatea, luxul, iraţionalitatea economiei, dependenţa muncitorului. În acest punct, ei se apropiau de conservatori şi le împărtăşeau sobrele idealuri patriarhale.

Marx a combinat, acesta a fost geniul său, anticrematistica* conservatoare şi socialistă cu industrialismul

* Crematistică = disciplină care se ocupă cu studierea producerii de avuţie socială (*n. tr.*)

xpansionist al liberalilor. „Capitalismul", aşa cum îl nţelege el, îi îngroapă pe primii, dar îi condamnă pe eilalţi, căci „contradicţia sa fundamentală" împiedică xpansiunea dincolo de un anumit punct. „Socialis-nul" le reconciliază. Omul va trăi calitativ mai bine lecât în epoca modernă, şi încă şi mai bine decât în recut, în timp ce avuţia socială, eliberată de obstacole, e va multiplica într-un ritm care depăşeşte orice închi-ıuire. Socialismul îi atrage deci pe nostalgicii trecutu-ui şi pe cei care aşteaptă nerăbdători viitorul şi, în acelaşi imp, îi condamnă pe unii prin intermediul celorlalţi.

Lenin a transpus această ambivalenţă în dualismul ău maniheist. Odată ipostaziate aceste două puncte le referinţă – capitalism şi socialism –, creşterea eco-ıomică şi sporirea avuţiei sociale nu sunt apreciate în :le însele, ci doar în măsura în care ele se raportează la ıceste două entităţi abstracte. În capitalism, o majorare le salariu va fi considerată ca o concesie smulsă patro-ıatului sau ca o corupere a conştiinţei de clasă. Dar n socialism ea capătă o valoare triumfală. O diminuare le salariu va fi, rând pe rând, o hoţie capitalistă, explica-ıilă doar prin „pauperizarea absolută", sau un sacrificiu .iber consimţit pentru construirea socialismului. Bunu-rile materiale, creşterea economică, tehnica devin semne ale unor realităţi transcendente, capitalism sau socialism, şi fiecare lucru este susceptibil să îmbrace, într-un regis-tru sau altul, două semnificaţii opuse.

În timpul unei întregi ere istorice, şi ne mai aflăm încă în ea, coexistenţa capitalismului şi socialismului a fost suportată şi dorită, de vreme ce capitalismul

rezidual pregăteşte socialismul şi îi furnizează forţa capabilă să triumfe. Dar să ne imaginăm această sarcină atinsă şi întreaga lume trecută la socialism. Socialismul nu mai are nevoie de capitalism. Distrugerea sectorului III intern şi a sectorului III extern nu mai cunoaşte limitele pe care precaritatea puterii politice i le impunea. Ea poate fi dusă până la capăt. Sectorul I, el însuşi, nu mai are motiv să existe. Rămâne sectorul II, construcţia pură a socialismului pur.

Or, în această sferă, care în această ipoteză ocupă întregul teren, creşterea economică şi sporirea avuţiei sociale mai sunt, oare, dezirabile? Sunt ele scopuri normale ale muncii şi ale schimbului uman, aşa cum erau în toate societăţile nesocialiste? Acest fapt nu este evident.

Fidel vechiului spirit anticrematistic, planificatorii sovietici nu au valorificat niciodată consumul în sine, ci doar pe cel care este conform socialismului. Or, analizând, în acelaşi spirit, avuţiile efectiv produse, ne dăm seama că ele pot fi, toate, raportate la o dorinţă de bunăstare, de plăcere, de tihnă, de confort, de lux. Şi, dacă examinăm raţiunile producerii lor, ele se reduc la interes sau la profit. Pe scurt, ele conţin, toate, o componentă capitalistă. Astfel încât, dacă trebuie epurată construcţia socialismului de orice impuritate capitalistă, ea trebuie golită de orice relaţie cu lucrurile materiale. Pentru a distruge germenele capitalismului, trebuie trecut de la o economie la o *aneconomie*.

În sfera pur socialistă, de unde s-ar putea naşte impulsurile spre creştere economică? „Masele", expunând

revendicări legate de nivelul de trai, demonstrează că mai sunt încă sub influenţa capitalismului. Ele nu s-ar putea organiza pentru a le impune decât răsturnând fundamentele regimului sovietic. Inovaţia tehnologică? Ea este decisă de planificatori. Dacă nu mai este nevoie de „a ajunge din urmă şi a depăşi", nimic nu ar mai motiva-o. Care concurenţă, care cerere internă ar obliga să se inventeze noi tipuri de automobile, noi aparate casnice, noi medicamente? Productivitatea, rentabilitatea? Sunt întrebări care nu s-au pus niciodată în sectorul II, chiar în epoca în care el trebuie să se supună imperativelor politicii de putere. Cine le-ar pune acum, când echivalenţa funcţională cu Occidentul nu mai este cerută de nimic? De la originile sale, socialismul a protestat împotriva sfatului lui Guizot: „Îmbogăţiţi-vă." Odată la putere, tendinţa sa merge împotriva îmbogăţirii şi contrazice preceptul Genezei: „Creşteţi şi vă înmulţiţi." El descreşte, împinge spre deşert. Fiind singur pe pământ, socialismul se autodevorează. Nemaiavând nimic de cucerit, el se năruie, aşa cum se surpă buştenii în cămin atunci când au ars în întregime şi când tot lemnul a devenit cenuşă.

Stabilizatorii

Asemenea puncte de vedere sunt teoretice, căci socialismul continuă să cucerească, să muşte din spaţiul înconjurător, şi expansiunea sa nu a fost niciodată atât de rapidă. Dar observatorul remarcă, alături de această

dinamică pozitivă, dinamica negativă, care acţionează în egală măsură. Pe întreg teritoriul socialismului se zăresc „pungi" de socialism realizat, care formează tot atâtea zone imobile, descompuse şi stătute.

Supusul sovietic mediu se mişcă pe lângă asemenea zone şi toată viaţa sa luptă pentru a nu se împotmoli în ele. Peisajul rural al Rusiei centrale prezintă cât vezi cu ochii sate devastate, unde vagabondează o populaţie pauperizată, decăzută, roasă de alcoolism şi de mizerie, degradată până într-atât, încât mulţi consideră că nici măcar întoarcerea la libertate şi dizolvarea colhozurilor nu ar putea, timp de mai multe generaţii, să o regenereze în ţărănime adevărată. Peisajul urban este unul dintre cele mai sinistre de pe pământ. Alinieri de imobile prost construite, date în folosinţă gata deteriorate, străzi fără magazine şi fără tarabe, animate doar de cozi şi de beţivi, cocioabe suprapopulate; mulţime rău îmbrăcată, cu mină proastă, posomorâtă, brutală; delincvenţă juvenilă: toate acestea au fost de multe ori descrise.

Să intrăm la locurile de muncă. Uzina sovietică uimeşte prin murdăria, risipa, iraţionalitatea proceselor de producţie, defectările şi proasta întreţinere a materialului. Laboratoarele, cu excepţia celor destinate cercetării militare, sunt lipsite de mijloace. Promovarea nu se face după merit, ci în funcţie de intrigă, denunţ, linguşeală. Se munceşte puţin şi prost.

În tot ce are tangenţă cu munca, cu schimbul de produse, aşadar, cu viaţa economică (nu mai vorbesc despre viaţa morală sau intelectuală), cetăţeanul sovietic are

sentimentul că este prins în ceva absurd, incontrolabil, paralizant: este socialismul realizat care se prăbuşeşte încet peste el. Degeaba se zbate, se plasează în schimburile ilicite ale sectorului III sau în profiturile şi activitatea reală ale sectorului I, el resimte precaritatea acestor subterfugii. El este puţin câte puţin tras înapoi. Mlaştina se înmoaie sub picioarele sale, vâscozitatea aerului îi încetineşte gesturile, şi iată-l gata să se instaleze în inerţie şi delăsare socialistă.

Socialismul produce entropie. Negentropia îi vine din exterior. Economiile nesocialiste adăpostesc, de asemenea, zone de creştere economică şi zone de regresiune. Cu toate acestea, cum ele îşi găsesc în ele însele resursele dinamismului, oricât de sfârşită ar putea părea, comparativ cu celelalte, o economie de tip nesocialist (China secolului al XIX-lea, Franţa antebelică, Argentina postbelică), nu vorbim de entropie: cel mult de o stagnare sau de o creştere economică insuficientă. Nu există niciodată această perspectivă de reducere la zero, de cădere în afara economiei, în pauperizarea generalizată, care nu părăseşte niciodată orizontul economiilor socialiste. Acelaşi dinamism intern face ca regresiunea să producă agitaţie, proteste şi lupte. Ea este un element de instabilitate şi de aceea pune guvernelor probleme dificile. Ele ştiu că economia trebuie „să se învârtă", „să meargă", asemenea unei biciclete, pentru a nu risca grave neajunsuri.

Se pare că lucrurile nu stau astfel în economiile socialiste, din mai multe motive.

În primul rând, ar trebui ca situaţia să fie cunoscută, şi nu este cazul. Elementelor „negative" ale vieţii nu li se face, se ştie, publicitate. Fiecare cunoaşte situaţia în „insula" de socialism înfăptuit în care se găseşte. El îşi poate imagina ce se petrece în altă parte, dar nu are despre aceasta o idee clară. Puţini oameni, în U.R.S.S., au capacitatea de a-şi face o idee sinoptică limpede asupra situaţiei generale. Unii dintre ei au ajuns la ea – Soljeniţîn, Zinoviev –, la capătul unei vieţi de investigaţie, dedicată în întregime căutării obstinate a unei teorii care ar explica această situaţie într-o manieră absolut satisfăcătoare. Majoritatea îşi văd satul, laboratorul, cartierul, dar prea puţin dincolo de ele.

Guvernanţii nu sunt mai bine informaţi, am mai spus-o, decât majoritatea supuşilor lor. Dar, mai ales, responsabilitatea lor politică nu este angajată de economie decât în măsura în care ea compromite existenţa puterii sovietice. „Insulele" de socialism complet, aceste mlaştini de mizerie şi de absurditate, sunt tolerabile dacă nu dezechilibrează ansamblul sau dacă sunt compensate de dinamisme pozitive. Oamenii noştri de stat occidentali sunt obsedaţi de economie. Ea ocupă primul loc pe agenda preocupărilor lor, până într-atât consecinţele electorale ale acesteia sunt imediate, până într-atât barometrul economic reglează astăzi ansamblul peisajului politic. Conducătorii sovietici beneficiază în această privinţă de o mare seninătate. Ei ştiu din experienţă că nu este mare lucru de făcut în materie de economie. Ei ştiu de asemenea că aceasta nu are importanţă. Bunul mers al economiei este ultima lor

grijă. Conform formulei lui Marx (inversată, e drept), ei au trecut de la administrarea lucrurilor la guvernarea oamenilor. Doar atât contează pentru ei.

Dezinformarea şi ignoranţa nu sunt singura cauză a calmului economic sovietic. Entropia socialistă, ca orice entropie, merge de la sine spre pacea indistinctului şi neantului. Ea secretă procese autostabilizatoare.

Ar fi o eroare să ne imaginăm socialismul ca pe ceva mai dur, mai dureros de trăit decât nesocialismul. Dacă ar fi aşa, el s-ar afla într-o situaţie periculoasă, pentru că nici un om, a remarcat Aristotel, nu poate trăi fără plăcere. O dominaţie care nu ar putea acorda supuşilor săi doza de plăcere de care au neapărată nevoie pentru a nu muri ar vedea topindu-se materia umană a dominaţiei sale sau ar fi răsturnată printr-o revoltă. Regimul sovietic domină liniştit. Imensele masacre pe care le-a înfăptuit timp de treizeci şi cinci de ani nu au fost motivate de necesitatea de a reprima eventuale rebeliuni, ci de o logică internă, pe care supuşii, tocmai pentru că nu se gândeau să se revolte, nu o înţelegeau. Problema nu este de a şti dacă socialismul este insuportabil, ci pentru cine este el astfel. Răspunsul e simplu: doar pentru cei care au gustul libertăţii. Nu vorbesc, desigur, despre libertatea politică, de care majoritatea oamenilor se pot lipsi cu uşurinţă. Nici măcar despre libertatea civilă, despre libertatea de conştiinţă, de opinie, de informare, de mişcare, a căror lipsă este mai chinuitoare. Ci despre un fel de libertate morală de a fi tu însuţi, de a gândi ce gândeşti, de a te încrede în judecata ta,

în simţurile tale, de a fi unul, de a fi o persoană umană. Din cele mai vechi timpuri, moraliştii ştiu că nu toţi oamenii ţin la aceste libertăţi, nici măcar la aceasta din urmă. Ei ştiu de asemenea că la omul cel mai nobil, cel mai mândru, există o aplecare contrară spre josnicie şi laşitate. Dacă atâtea fiinţe umane coboară această pantă fără să-şi facă probleme este pentru că se aşteaptă să găsească astfel plăceri şi pentru că, obişnuindu-se cu josnicia, dedicându-i fiinţa lor, ei le găsesc cu adevărat acolo. Educaţia sovietică, aşa cum este ea asigurată nu doar prin aparatul de educaţie propriu-zis, şcoală, cărţi, televiziune etc., ci şi prin întreaga viaţă sovietică, îşi propune să plaseze fiinţa umană pe treapta unde ea se va complăcea într-un anumit gen de plăcere, şi economia sovietică îşi propune să o procure.

În mod tradiţional, în economiile nesocialiste există o proporţie efectivă, deşi neriguroasă, între înavuţire şi muncă. Economia sovietică a slăbit această legătură. În sectorul III, ea subzistă, dar ne aflăm în afara socialismului. În sectorul I, ea se menţine într-o anumită măsură, căci sarcinile urgente şi realizabile care sunt propuse aici obligă la recompensarea – şi chiar la cointeresarea – celor mai activi şi mai dotaţi. Dar în sectorul II nu există legătură. De unde, vechiul proverb: „Ei se fac că mă plătesc, şi eu mă fac că muncesc." Sarcinile fiind adesea irealizabile în condiţiile propuse, munca devine fictivă. Muncitorii, neputând, din cauza lipsei unei organizări sindicale autonome, să influenţeze condiţiile lor de remunerare, muncesc cât mai puţin şi cât

mai prost posibil. Aici domneşte *haltura*, lucrul de mântuială. Cât despre munca din birouri, mai bine să nu vorbim. Cu toate acestea, pentru prima dată în istoria omenirii, anticul blestem al muncii a fost anulat, nu sub forma abundenţei, cum sperau fondatorii socialismului, ci sub forma lenei şi iresponsabilităţii. Muncitorii au obţinut, cu preţul unei renunţări la ceea ce se numea altădată onoarea muncii, să nu mai muncească. Ginerele lui Marx, Paul Lafargue, vorbise despre dreptul la lene. Sovieticii beneficiază de lene, fără drept.

În economiile nesocialiste, exista o relaţie efectivă, deşi neriguroasă, între merit şi promovare. Multe mărturii te fac să crezi că în Uniunea Sovietică această relaţie s-a răsturnat, deoarece noţiunea de merit s-a inversat. Calităţile care în Occident determină reuşita – inteligenţa, ştiinţa, bunul-simţ, curajul – antrenează acolo eşecul. Într-adevăr, toate aceste calităţi sunt legate de dezvoltarea liberă a persoanei, care nu este favorizată în regimul sovietic. Acesta îi preferă deci şi îi promovează pe cei care se mulţumesc cu o dezvoltare *impersonală*, cu o stare de nonpersonalitate. Sunt promovaţi cei care fac dovadă de fidelitate sau de conformitate, şi testul acesteia este capacitatea de a înfăptui anumite acte pe care morala comună le dezaprobă, dar pe care morala ideologică le ordonă. A te opune public evidenţelor raţiunii şi injoncţiunilor conştiinţei tale, a-l flata şi a-l venera pe cel care, mai avansat în această morală, a fost instituit ca superiorul tău, a denunţa reclamă calităţi incompatibile cel mai adesea cu inteligenţa,

ştiinţa, bunul-simţ, curajul şi onoarea. Astfel se desenează profilul psihologic şi moral al celui care este destinat a face carieră. Cel care îşi simte o asemenea vocaţie se pregăteşte pentru ea şi, prin câteva acte judicios plasate, atrage atenţia Partidului asupra sa. Acesta decide, după o matură chibzuinţă, să-l primească în rândurile sale şi să-l lase să păşească pe scara puterii.

Ştim din experienţă că şi în societăţile noastre asemenea tipuri umane există din abundenţă, şi chiar până pe culmile prestigiului. Cu toate acestea, ele se lovesc de concurenţa celor care refuză procedeele lor şi care pot totuşi reuşi, pentru că spiritul societăţilor noastre şi morala curentă le dezaprobă la rândul lor. Regimul sovietic îi scuteşte de această concurenţă. Există deci o întreagă clasă de oameni, poate mult mai numeroasă decât cealaltă, care reuşeşte în U.R.S.S. şi care ştie perfect că ar eşua în altă parte. Academicieni ignoranţi, somităţi medicale care ar trece aici drept felceri, artişti fără talent, ingineri cu nivel de maiştri, administratori dezordonaţi, toţi au o afecţiune naturală pentru un sistem economic atât de protector şi de binevoitor.

O a treia satisfacţie substitutivă este tolerarea unor conduite care ar fi sever reprimate altundeva. A da brutal ordine, a-i umili pe subordonaţi, a-i face să simtă condiţia lor inferioară, a etala arbitrarul, aceste plăceri ale dominaţiei sunt contracarate în societăţile noastre de evoluţia moravurilor, contraputerile sindicale, politeţe. Ele nu sunt împiedicate în U.R.S.S. Doar acolo

individul se poate lăsa fără rezerve în voia plăcerii de a domina, care este adesea, în situaţia de penurie, singurul avantaj concret decurgând dintr-o funcţie şi, ca o satisfacţie deplină, de a domina grosolan.

Privilegiile (sau mai curând avantajele), în economiile sovietice, trebuie măsurate nu absolut, ci relativ, pentru a fi apreciate la adevărata lor valoare. Luxul conducătorilor este uneori considerabil. În cea mai mare parte a timpului, el rămâne, după criteriile noastre, modest şi de calitate inferioară. Aceste vile, aceste case la ţară, adesea mari şi costisitoare, toate poartă amprenta construcţiei sovietice. Ele sunt departe de vilele florentine, de *country houses* din statul Georgia, de conacele franceze... Despre majoritatea bunurilor se poate spune acelaşi lucru. Produsele străine importate, marcă distinctivă a privilegiului, sunt în număr mic, şi sortimentele nu sunt variate. Viaţa socială pe care aceste bunuri o permit şi care, la noi, prin rafinamentul, bogăţia, farmecul ei constituie adevăratul scop al privilegiilor materiale, această viaţă socială este o viaţă sovietică. În schimb, ceea ce semnalează privilegiul este locul în ierarhie.

Când un cadru al regimului are acces la un magazin special, în general mult mai puţin aprovizionat decât cel mai umil supermagazin din subprefecturile noastre, el ştie că subordonatul său nu poate visa la aşa ceva.

Nivelurile de consum sunt astfel delimitate pentru a exprima vizibil nivelurile ierarhice. Conform ideologiei, capitalismul este definit prin relaţiile de producţie. Dar socialismul se defineşte prin relaţiile de consum.

Mandeville*, în celebra sa fabulă, arăta că viciile private contribuiau la prosperitatea generală. Un Mandeville socialist ar trebui să scrie o fabulă asemănătoare. Nu sunt aceleaşi vicii, totuşi, şi nici aceeaşi prosperitate. Este socialism.

Sunt vicii comune întregii umanităţi, şi de aceea socialismul este o tentaţie universală. Genul de fericire procurat de socialism nu este accesibil în sistemul nostru economic, atât de exigent, de obositor, de frustrant pentru vanitatea incapabilului. S-ar spune că socialismul este atrăgător la două niveluri distincte ale persoanei umane, pentru ceea ce promite şi pentru ceea ce este. De exemplu: unul din punctele tari ale sistemului sovietic este suprimarea şomajului. De fapt, el se mulţumeşte să-l disimuleze, tolerând în rolurile de angajaţi o mulţime imensă de semivagabonzi plătiţi prost. Dar se poate ca realitatea să atingă o fibră mai sensibilă decât idealul şi ca o slujbă cu normă întreagă de vagabonzi care nu fac nimic să fie mai atrăgătoare decât o normă întreagă de adevăraţi muncitori. Socialismul iluzoriu transfigurează socialismul real, dar acesta este totuşi ghicit şi, în secret, preferat.

* Bernard Mandeville, scriitor englez, născut către 1670 la Dordrecht, în Olanda, mort în 1733, a exercitat profesia de medic la Londra. A publicat în 1723 *Fabula albinelor sau Vicii private, beneficii publice*, în care susţine că viciile oamenilor stau la baza bogăţiei statului şi că tot ce se numeşte virtute, devotament nu e decât interes şi vanitate (*n.tr.*).

Marfa numărul unu

Nu există reflecţie filozofică asupra socialismului sovietic care să nu sfârşească la beţivul solitar, zăcând după beţii cu alcool infect. Singurătatea alcoolicului, proasta calitate a băuturii, nevoia sălbatică de a bea se regăsesc la Orwell, la Erofeev, la Zinoviev.

A. Krassikov a făcut o interesantă analiză economică a fenomenului şi, curios, una din rarele investigaţii ale cărei cifre inspiră o anumită încredere, cu o marjă de eroare doar de la simplu la dublu[1]. Monopolul producţiei şi vânzării alcoolului furnizează a noua parte din veniturile statului. Acest venit este mai important decât bugetul educaţiei şi al cercetării sau reprezintă totalitatea subvenţiilor acordate sănătăţii publice, sporturilor, asigurărilor sociale. Pentru a cumpăra acest alcool în magazinele de stat, populaţia consacră 15% din bugetul său şi 28% din cheltuielile sale alimentare. Tot atât cheltuieşte în total pentru carne, mezeluri, ţesături, cărţi, ziare şi reviste. Alcoolul este singura marfă care nu dispare niciodată din magazine. În băcăniile de colhoz, nu de puţine ori rafturile sunt complet goale, cu excepţia şirurilor de sticle. Este singura marfă pentru care nu e nevoie să se stea la coadă. Trebuie adăugat, şi aceasta corectează toate cifrele de mai sus, că *samogon*-ul, distilarea clandestină a alcoolului, furnizează o cantitate nedeterminată din acest

1. A. Krassikov, „La Marchandise numéro un", în *Une opposition socialiste en Union Soviétique aujourd'hui*, col. Cahiers Libres, F. Maspero, Paris, 1976.

produs, dar care poate nu este inferioară cantității votcii de stat.

Alcoolismul ia în U.R.S.S. forme monstruoase, cvasimetafizice, cu toate că nu este sigur că se bea, în cifre absolute, mai mult decât în Franța, Italia sau Portugalia. Și asta pentru că alcoolismul constituie aproape o oglindă sau o sinteză la modul bahic a tuturor aspectelor sistemului.

Monopolul alcoolului dă statului mijloacele de a subvenționa nevoile sectorului I. *Samogon*-ul este una din podoabele sectorului III din afara socialismului. În fine, el rezumă construcția reală a socialismului.

Vodca este polisemică. Ea poate constitui un privilegiu. Există o ierarhie a votcii: calitate superioară, calitate curentă (ușor grețoasă) și oribile amestecuri confecționate din orice. Dar ea este, de asemenea, *equalizer*-ul prin excelență. De la vârful până la baza ierarhiei sovietice toată lumea bea. La vârf, este rar ca manierele să semene cu ceea ce, în societățile necomuniste, reprezintă idealul aristocratic. Puțini colecționari, amatori de artă, cunoscători, *gourmets*, puțină curtoazie față de doamne, puține doamne. Dar multă votcă. La bază, există puține distracții în afară de băut, sau care să nu fie ocazii de a bea. Între beți, se formează o socialitate specifică, făcută din complicitate, înduioșare, împărtășire fraternă a dezgustului de sine, amestec inextricabil de blândețe, brutalitate, fatalism. Într-un cuvânt, această socialitate, această transparență a stărilor sociale, această ștergere a oricărei diferențe în jurul sticlei, vărsăturilor, dimineților mahmure constituie realizarea idealului

socialist, în dezvoltarea neașteptată, dar continuă a germenului său și a intenției sale originare. Printr-o bifurcare a acestei linii evolutive, dar care este în logica utopiei, încarnarea socialismului se efectuează totuși, dar în imaginarul încețoșat al mulțimilor împleticite de sâmbăta seara.

Dar, în același timp, același regat imaginar al votcii este singurul în care supusul sovietic are dreptul să emigreze. Cum scrie Krassikov: „Alcoolul unește funcții strict fiscale – să extragă din buzunarele cetățenilor sume care sunt vărsate în vistieriile statului – cu o funcție ideologică – să ofere poporului un mijloc de consolare facil și să-i înece gândurile într-o sticlă. Alcoolul (în doză convenabilă, bineînțeles) aduce această bună dispoziție de care se vorbește atât acum în ziarele noastre. El distrează, adoarme o conștiință agitată. Datorită lui, omul beat se poate considera drept un om adevărat, el suprimă sentimentul de inferioritate și sublimează «eul». Într-un mediu în care persoana umană nu înseamnă nimic, alcoolul dă omului iluzia propriei sale importanțe." Minunată putere sintetică a votcii! În timp ce sovieticul se bucură, în cercul vrăjit al beției, de socialism, are impresia că reușește să-l expulzeze din sine, să i se sustragă și să-l învingă. Emanciparea este iluzorie, dar utilă, pentru că face suportabilă dominația, ea însăși colorată și transfigurată de alcool. Socialismul și respingerea sa sunt consumate și depășite fantastic în acea *Aufhebung* universală a votcii.

Eficacitatea economiei sovietice

Unul dintre cei mai înalţi funcţionari ai Republicii, însărcinat astăzi cu responsabilităţi economice de prim plan, într-o conversaţie despre U.R.S.S. cu care m-a onorat, acum câţiva ani, a spus următoarele: „Ei (sovieticii) nu sunt foarte eficienţi." Eminentul planificator francez nu avea, fără îndoială, prea multă stimă pentru performanţele „colegilor" săi sovietici, pe care nu şi-i putea închipui fixându-şi alte obiective decât ale sale. Pentru a aprecia eficacitatea sistemului economic sovietic, trebuie mai întâi recunoscută natura competiţiei pe care o susţine cu lumea nesocialistă. El nu caută, am văzut, să se alăture acestei lumi, ci să o distrugă şi să o transforme după modelul său. Pentru aceasta, el imită Occidentul dezvoltat, dar numai în ceea ce are tangenţă cu reţetele puterii. Pentru aceasta, el obligă Occidentul să-i slujească propriile scopuri. Pentru aceasta, el se dezvoltă, se extinde în spaţiu şi durează în timp. Un examen retrospectiv, referitor la mai mult de şaizeci de ani şi care reţine drept criterii doar pe cele care sunt adoptate de conducătorii sovietici, servindu-le să se aprecieze, să se critice, să-şi regleze acţiunea, nu poate decât să recunoască eficacitatea economiei sovietice. Nu au lipsit observatori care-i prevedeau prăbuşirea apropiată, bazându-se pe ceea ce credeau că este absurditatea sa. Şi aceasta, pentru că nu o percepeau bine, neînţelegându-i raţionalitatea. Şi observatorii, mult mai numeroşi, care-i prevedeau avântul, „succe-

(cum îl înţelegeau ei)", se înşelau din acelaşi motiv. ıcerul este un ţesut maladiv şi proliferant: nu vor- ı nici despre prăbuşirea sa, nici despre avântul său, se poate spune că el este eficace dacă îşi susţine aţia de ucigaş al purtătorului său.

Economia sovietică va distruge, oare, definitiv „capi- ısmul" şi se va nimici după ce îşi va fi îndeplinit sar- ı? Nu răspundem acestor întrebări, căci nu pretindem ghicim viitorul. Dar, pe baza fenomenelor care se ervă deja în prezent, putem risca următoarele două ıarci.

În faţa Occidentului „capitalist", conducătorii sovie- par a se găsi în faţa dilemei găinii cu ouă de aur. ılţi sunt conştienţi de aceasta, de partea noastră a ortinei de Fier", se mulţumesc şi sunt gata să dez- te, simetric cu politica sovietică, o politică a găinii. cât ouăle vor fi mai mari şi mai grele, cu atât va fi i dezavantajos să fie omorâtă găina. Dilema există, r-adevăr, şi seamănă destul de bine cu alte dileme e se oferă artei bolşevice de a guverna. Dar trebuie ıe amintim că legitimitatea regimului sovietic se ba- ză pe capacitatea de a promova socialismul. Ouăle aur sunt bine-venite, dacă permit, într-o bună zi, fie reunite condiţiile necesare pentru a suci gâtul nii. Găina din fabulă a fost spintecată pentru mai ţin decât atât.

Presupuneam adineauri că socialismul ar regresa ă nu ar mai exista „capitalismul" ca nutrient şi com- itor. Că sectorul I odată dizolvat după ce-şi va fi

îndeplinit sarcina, iar sectorul III în sfârşit eliminat, sectorul II ar începeni, s-ar împotmoli, s-ar prăbuşi. O asemenea viziune teoretică presupune că socialismul constituie un sistem unificat pe întreg pământul. Ştim de pe acum că el nu urmează această direcţie, ci că se fragmentează, pe măsură ce se extinde, în unităţi distincte şi iremediabil ostile. Câţiva observatori se bucură de „policentrismul" ce se naşte din interiorul lagărului socialist, ca şi cum acesta ar fi slăbit de un asemenea proces. Trebuie să distingem şubrezirea relativă a U.R.S.S. de cea, mai ipotetică, a „lagărului socialist". În materie economică, fragmentarea în zone aflate mutual în conflict ar putea fi un factor de vitalitate. Războiul, lupta este esenţa leninismului: el va continua între ţările socialiste, care vor avea deci nevoie să întreţină, unele împotriva altora, un sector de producţie de putere, şi poate chiar un sector rezidual de capitalism care să-l facă să funcţioneze. Economia socialistă, chiar generalizată în toată lumea, va crea polarităţi, concurenţe, care o vor face să evite amorţirea în entropia universală. Ea nu va regresa la economia naturală, ceea ce ar fi reprezentat o manieră elegantă de a închide ciclul economic al umanităţii, revenind, dincolo de socialism, la culesul primitiv. Mult mai probabil, ea se va dezvolta într-o economie de război permanentă.

O economie politică?

De la primul rând al acestui studiu, termenul *economie* mi s-a părut inadecvat. Dorind să sugerez un fenomen profund diferit de ceea ce, de la Xenofon până la Keynes, se înţelege prin „economie", aş fi preferat să folosesc un alt cuvânt pentru a-l desemna. Dar care? *Sistem de producţie şi de consum* ar fi fost greoi şi, în fond, nesatisfăcător; *metaeconomie*, *aneconomie*, *antieconomie* sunt incomprehensibile şi inutilizabile. Pentru a simplifica, am lăsat deci *economie*, fără să uit în acelaşi timp remarca doctului meu prieten grec Kostas Papaioannou că în U.R.S.S. nu există propriu-zis o economie, pentru că nu există nici *oikos,* nici *nomos*.

Ar trebui deci să considerăm că Stalin, care afirma că există o economie politică a socialismului, se înşela, şi să-i dăm dreptate lui Iaroşenko, care susţinea că nu există decât o politică economică? Punctul meu de plecare era că trebuie urmat Stalin şi acceptat postulatul său privind „legile obiective", dacă dorim să înţelegem finalităţile şi natura sistemului sovietic. Tocmai pentru că ei credeau – sau trebuiau să creadă – în legile economiei socialiste, conducătorii sovietici au construit sistemul pe care l-am descris. Punctul meu de sosire este să-i dau din nou dreptate lui Stalin. Bineînţeles, legea economică fundamentală a socialismului nu este cea pe care o enunţa Stalin, dar important este că există o lege. În măsura în care noţiunea de lege are un sens în acest domeniu atât de incert al economiei politice, ea

presupune o regularitate care scapă liberului-arbitru uman, o necesitate care se impune voinţei. În economiile noastre, nu se poate face nimic care să nu implice consecinţe în linii mari previzibile. O „mână invizibilă" ghidează o multitudine de acţiuni umane independente, le corelează fără ştirea lor, uneori împotriva dorinţei lor, le cuprinde într-o formă recognoscibilă. În mod evident, există o formă socialistă de economie. Ea se instaurează de îndată ce într-un punct de pe pământ „capitalismul" este răsturnat de un partid comunist care se angajează în construirea socialismului. Această formă se recunoaşte de la prima vedere. Ea se anunţă devreme, prin fenomene exterioare tipice, coada, dispariţia prăvăliei, penuria capricioasă, un anumit spectacol al străzii, un anumit peisaj rural. Ea se desfăşoară după un tipar uniform, care nu tolerează decât mărunte variaţii de la o ţară la alta, explicabile prin aceeaşi lege care este responsabilă de uniformitatea generală. De şaizeci de ani încoace, au avut loc numeroase tentative de a schimba legea economică fundamentală a socialismului, de a introduce reforme, de a liberaliza, de a întări, de a deschide alte căi. În zadar. Este inutil să acţionezi, să te revolţi, să-l schimbi pe secretarul general, să-i împuşti pe cei răspunzători, să introduci o *nouă politică economică,* să faci să crească *cele o sută de flori,* să le seceri, să lansezi *planul cincinal, marele salt înainte, cele patru modernizări, socialismul untului, socialismul gulaşului,* „mâna invizibilă" a socialismului a adus repede totul în acelaşi punct. Economia politică

supune politica economică, o reduce la cadrul său imuabil: o economie socialistă. Ideea socialistă apăruse pentru a scutura jugul binevoitor al „mâinii invizibile", pentru a promova domnia libertății, a raţiunii limpezi asupra necesității oarbe. Un secol mai târziu, o altă „mână invizibilă" apasă mai greu, implacabilă, incognoscibilă, răuvoitoare, şi este tocmai această idee.

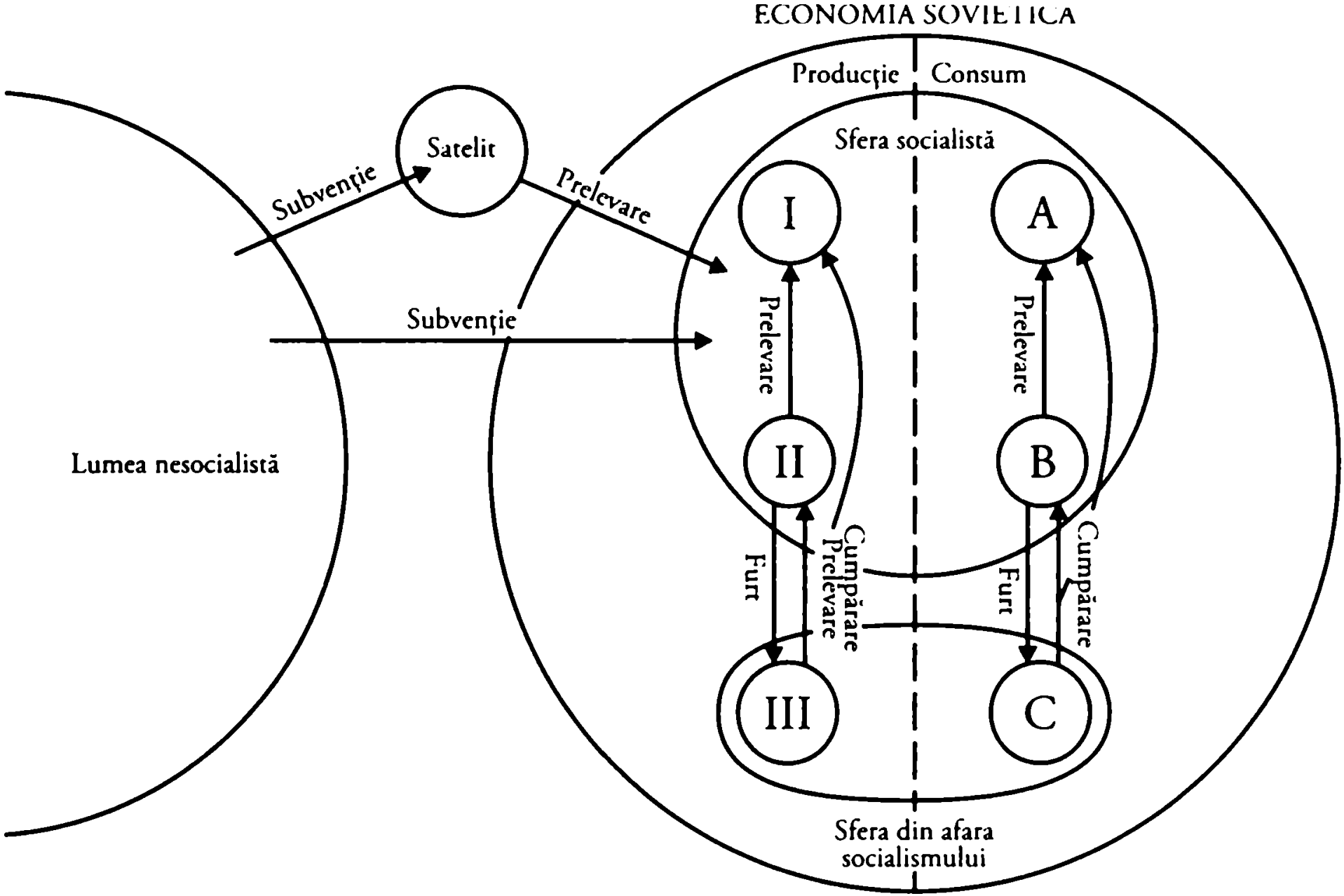
ECONOMIA SOVIETICA
Producție
Consum
Sfera socialistă
Satelit
Subvenție
Prelevare
Subvenție
Lumea nesocialistă
I
A
II
B
III
C
Prelevare
Prelevare
Furt
Cumpărare
Prelevare
Furt
Cumpărare
Sfera din afara socialismului

Cuprins

Prefață 5

Falsele evidențe 15
Presupozițiile inconștiente 23
Finalitățile 28
Economia-ficțiune 36
Cele două principii 42
Compromisul 45
Populația 46
Sectorul I 47
Sectorul II 51
Sectorul III 56
Relațiile reciproce dintre cele trei sectoare 58
Consumul particularilor 65
Sectorul A 69
Sectorul B 73
Sectorul C 77
Incoerențele și limitele lor 80
Statică și dinamică 86
Imitație reală și imitație simbolică 89
Petru cel Mare și Lenin 94

Sateliţii 96
Subvenţia occidentală 98
Socialismul şi creşterea economică 108
Stabilizatorii 111
Marfa numărul unu 121
Eficacitatea economiei sovietice 124
O economie politică? 127

Stafia care, în imaginarul politic al lui Marx, bântuia Europa n-a avut parte niciodată de un corp care s-o preceadă. Ea a fost și a rămas o stafie chiar și după ce a fost proclamată întruparea ei.
Ce s-a întâmplat însă cu oamenii care au fost puși să trăiască într-o economie ireală și irealizabilă și care au experimentat pe pielea lor încarcerarea într-o utopie? Cum poți angaja popoare întregi, pornind de la o fantasmă politico-economică, în construirea planificată a neantului?
Nici un autor nu a descris, într-o manieră mai concisă și mai limpede ca Alain Besançon, o realitate care, *încălcând toate legile economiei*, s-a declarat a fi economia însăși, „socialismul real".
Cartea lui Alain Besançon răspunde așadar la întrebarea „cum e cu putință ceva care nu e cu putință?". Ea e anatomia unei societăți care nu poate genera nimic pentru indivizii care o alcătuiesc, ci doar pentru economia de război menită să apere partidul care deține puterea. Și care, paradoxal, trăiește pe spezele societății pe care își propune s-o distrugă („capitalismul"). Un țel care, odată atins, ar reprezenta și propriul ei sfârșit.
O carte obligatorie pentru noile generații cărora le place să viseze în anticamera unui coșmar pe care părinții lor l-au trăit.

Gabriel Liiceanu

studii literare • filologie • lingvistică • studii clasice
filozofie • jurnalism • comunicare • critică literară
mentalități • **eseu** • politologie • religie • teologie
mitologie • spiritualitate • sociologie • antropologie
psihologie • biografii • studii culturale • estetică • idei

ISBN 978-973-50-4440-4

Foto copertă: © Radu Sandovici